

T E S E V

TÜRKİYE EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER VAKFI

TÜRKİYE'DE DİN, TOPLUM VE SİYASET

Ali Çarkoğlu
Binnaz Toprak

1961

Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset

Copyright © 2000

Bu eserin tüm telif hakları
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler
Vakfı'na aittir.

TESEV

Fenerli Türbe Sk. No.: 6
80830 Rumeli Hisarüstü - İSTANBUL

Tel : 212. 287 32 13 (3 hat)

Fax : 212. 257 76 25

tesev@superonline.com

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

TESEV YAYINLARI 11

ISBN: 975-8112-13-9

Grafik Tasarım

MAVİ GRAFİK

Basım

ACAR MATBAACILIK

İçindekiler

Önsöz	vii
Özet	ix
Summary	xi
1. GİRİŞ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI	5
3. ÖRNEKLEM SEÇİMİ VE SORU FORMU TASARIMI	7
3.1 Örneklem Seçimi	7
3.2 Soru Formu Tasarımı	10
4. ARAŞTIRMANIN GENEL BULGULARI	13
5. SEÇMENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ, KİMLİKLERİ, SİYASİ EĞİLİMLERİ VE EKONOMİK DURUM DEĞERLENDİRMELERİ	25
5.1 Araştırma Örnekleminin Demografik Özellikleri	25
5.2 Türk Seçmeni ve Etnik-Dinsel Kimlik	26
5.3 Türk Seçmenin Sol-Sağ İdeolojik Düzlemi Üzerindeki Dağılımı	31
5.4 Ekonomik Durum Değerlendirmeleri	35
6. İNANÇ, DAVRANIŞ VE TUTUMLAR	41
6.1 Halk Ne Kadar Dindar? Müslümanlığın Gereklerini Ne Ölçüde Yerine Getiriyor?	41
6.2 Dinin Siyasetteki Rolü	58
6.3 Devletin Dinle İlgili Politikaları Destekleniyor mu?	66
6.4 Cumhuriyet Reformları Destekleniyor mu?	70
6.5 İslamcı-Laik Bölünmesi Var mı?	80
6.6 Farklı İnançta Olanlara Karşı Hoşgörü Ortamı Mevcut mu?	82
6.7 Müslümanlığı Farklı Yaşayanlara Karşı Hoşgörü Ortamı Mevcut mu?	89
6.8 Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları	100
6.9 Muhafazakarlık, Dindarlık, İbadet, İktisadi Kaygılar ve Oy Verme Davranışı	112
7. SONUÇ	119
NOTLAR	123
KAYNAKLAR	125

Tablolar

3.1	İnsani Gelişme Endeksi'ne (İGE) göre İl Kümeleri ve Örneklem Dahil Edilen İller	8
3.2	Örneklemdeki İlçeler	9
3.3	Gerçekleşen Örneklem Dağılımı	10
4.1	Şeriat İstemi	17
5.1	Örneklem Demografik Özellikleri	25
5.2	Yaş Grupları	26
5.3	Eğitim Durumu	26

5.4	Yaş Gruplarına Göre Sol-Sağ Düzlemindeki Dağılım	33
5.5	Yerleşim Gruplarına Göre Sol-Sağ Düzlemindeki Dağılım	34
5.6	Türkiye'nin Ekonomik ve Politik Durumu Değerlendirmelerinde Öfke	36
6.1.1	Parti Tercihleri ve Dindarlık Değerlendirmeleri	43
6.1.2	İbadet Alışkanlıkları	45
6.1.3	İbadet Alışkanlıkları Faktör Analizi Sonuçları	49
6.1.4	Üç İbadet Faktör Kümesinde Ortalama Faktör Değerleri ve Toplam Seçmen Sayıları	51
6.1.5	Parti Tercihleri ve İbadet	52
6.1.6	Regresyon Analizi: İbadet Faktörleri ve Parti Tercihleri	54
6.1.7	Regresyon Analizi: Faktörler Üzerinde Parti Seçmenlerinin Ortalama Değerleri	55
6.1.8	İbadet Faktörleri ve Dindarlık Değerlendirmeleri	56
6.1.9	Regresyon Analizi: İbadet Faktörleri ve Dindarlık Değerlendirmeleri	57
6.2.1	Din ve Ülke için Sosyal ve Politik Düzen	59
6.2.2	RP ve FP Hakkında Görüşler	60
6.2.3	FP ve Liderlik Sorunu Hakkında Görüşler	60
6.2.4	Sizce Fazilet Partisi'nin Seçmen Karşısında Başarılı Olabilmesi için Lider Kadrosunda bir Değişikliğe İhtiyaç Var mı?	62
6.2.5	Sizce Fazilet Partisi'nin Liderliğine kim Gelmeli?	63
6.2.6	Refah Partisi ile ilgili Değerlendirmeler	64
6.2.7	Parti Tercihleri ve RP Karşıtlığı	65
6.2.8	Kürtçe Bilenler Arasında RP Desteği	65
6.3.1	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılması Doğru olur mu?	67
6.3.2	Siz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi Vatandaşlarımıza da Hizmet Vermesini Uygun bulur muydunuz?	68
6.3.3	Türkiye'de Dindar İnsanlara Baskı Yapılıyor Diyenlerin bu Baskılara Verdikleri Örnekler	69
6.4.1	Türkiye'de Evliliğin İslam Hukukuna göre Yeniden Düzenlenip, bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun bulur muydunuz?	71
6.4.2	Türkiye'de Evliliğin İslam Hukukuna göre Yeniden Düzenlenip, bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun bulur muydunuz?	72
6.4.3	Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Boşanma Konusunun İslam Hukukuna göre Yeniden Düzenlenmesini Kabul eder miydiniz?	73
6.4.4	Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Boşanma Konusunun İslam Hukukuna göre Yeniden Düzenlenmesini Kabul eder miydiniz?	74
6.4.5	Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Erkek Çocuklara daha fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul eder misiniz?	75
6.4.6	Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Erkek Çocuklara daha fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul eder misiniz?	75
6.4.7	Sizce hem Resmi Nikah hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı yoksa bu Konuda Uygulamanın Şimdiki gibi Kalması mı daha Uygun?	77
6.4.8	Sizce Hem Resmi Nikah Hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı Yoksa Bu Konuda Uygulamanın Şimdiki Gibi Kalması mı Daha Uygun?	77
6.4.9	Medeni Kanun ve İslam Hukuku Hakkında Görüşler	78
6.5.1	Hiçbir Şekilde Oy Verilmeyecek Parti, Bugün bir Seçim Olsa Oy Verilecek Parti	81
6.6.1	İnanç, Tolerans ve İslamiyet Hakkında Görüşler	83

6.6.2	Başka Dinlerden Olanlar Arasında İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum	84
6.6.3	Allah'a İnanmayanlar Arasında da İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum	84
6.6.4	Kızımın Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı çıkarım	85
6.6.5	Oğlumun Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı çıkarım	85
6.6.6	Kızımın veya Oğlumun Başka Mezhepten bir Müslümanla Evlenmesine Karşı çıkarım	86
6.6.7	Başka Dinlerden Olanlar Arasında İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum	86
6.6.8	Allah'a İnanmayanlar Arasında da İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum	87
6.6.9	Kızımın Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı Çıkarım	87
6.6.10	Oğlumun Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı Çıkarım	87
6.6.11	Kızımın veya Oğlumun Başka Mezhepten bir Müslümanla Evlenmesine Karşı çıkarım	88
6.7.1	Farklı Yaşam Tarzları ve Tolerans	89
6.7.2	Kiraya Vermek Üzere bir Daireye Sahip Olsam, Kiracımın Dindar Olmasına da Dikkat ederim	90
6.7.3	Kiralamak Üzere bir Daire Aradığımda Komşularımın Dindar Olmasına da Önem veririm	91
6.7.4	Mahalleimde Fiyatları Aynı Olan İki Bakkal Olsa, Dindar Olarak Bilinenden Alışveriş Yapmayı Tercih ederim	91
6.7.5	İnsanın Arkadaşlarının Dindar Olması Önemlidir	92
6.7.6	Dindar bir Kişi Ticari Hayatta Dindar Olmayanlara göre Daha Dürüst ve Güvenilirdir	92
6.7.7	Oturduğunuz Mahallede Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta olsa bu Durum Sizi Rahatsız eder mi?	93
6.7.8	Oturduğunuz Mahallede Kısa Etek Giyen Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta olsa bu Durum Sizi Rahatsız eder mi?	94
6.7.9	Tesettürlü, Yani Örtünen bir Kadın veya Genç Kız Aynı Zamanda Makyajlı olsa bu Durum Sizi Rahatsız eder mi?	94
6.7.10	Bir Lokantada Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta olsa bu Lokantada Yemek yer misiniz?	95
6.7.11	Kiraya Vermek Üzere bir Daireye Sahip olsam, Kiracımın Dindar Olmasına da Dikkat ederim	95
6.7.12	Kiralamak Üzere bir Daire Aradığımda Komşularımın Dindar Olmasına da Önem veririm	96
6.7.13	Mahalleimde Fiyatları Aynı Olan İki Bakkal olsa, Dindar Olarak Bilinenden Alışveriş Yapmayı Tercih ederim	96
6.7.14	İnsanın Arkadaşlarının Dindar Olması Önemlidir	97
6.7.15	Dindar bir Kişi Ticari Hayatta Dindar Olmayanlara göre Daha Dürüst ve Güvenilirdir	97
6.7.16	Oturduğunuz Mahallede Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta olsa bu Durum Sizi Rahatsız eder mi?	97
6.7.17	Oturduğunuz Mahallede Kısa Etek Giyen Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta olsa bu Durum Sizi Rahatsız eder mi?	98
6.7.18	Tesettürlü, Yani Örtünen bir Kadın veya Genç Kız Aynı Zamanda Makyajlı olsa bu Durum Sizi Rahatsız eder mi?	98
6.7.19	Bir Lokantada Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta olsa bu Lokantada Yemek yer misiniz?	99
6.8.1	Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları: Faktör Analizi Sonuçları	100
6.8.2	Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları: Faktör Analizi Sonuçları	102
6.8.3	Üç Faktör Kümesinde Ortalama Faktör Değerleri ve Toplam Seçmen Sayıları	106
6.8.4	Faktör 1: Din Temelli Muhafazakarlık	107
6.8.5	Faktör 2: RP-Şeriat Destekçileri ve Laik Karşıt Kesim	108

6.8.6	Faktör 3: Dinsel Tolerans	109
6.8.7	Faktör 4: Marjinalite	110
6.8.8	Regresyon Analizi: Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları	110
6.8.9	Regresyon Analizi: Faktörler Üzerinde Parti Seçmenlerinin Ortalama Değerleri	111
6.9.1	Seçmen Tercihlerini Etkileyen Etmenler	115

Şekiller

5.1	Kendinizi öncelikle Türk Olarak mı, Müslüman Olarak mı, T.C. Vatandaşı Olarak mı, Kürt Olarak mı yoksa Alevi Olarak mı Tanımladınız?	27
5.2	Cinsiyete göre Kimlik	29
5.3	Yaş Gruplarına göre Kimlik	29
5.4	Yerleşim Yerine göre Kimlik	30
5.5	Eğitim Durumuna göre Kimlik	31
5.6	Türk Seçmeninin Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılımı	32
5.7	Cinsiyete göre Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılım	32
5.8	Yaş Gruplarına göre Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılım	33
5.9	Eğitim Durumuna göre Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılım	34
5.10	Ekonomik Durum Değerlendirmeleri	37
5.11	Geçmişe yönelik Ekonomik Durum Değerlendirmeleri	37
6.1.1	Sünni Müslüman mısınız?	41
6.1.2	Hangi Mezheptensiniz?	42
6.1.3	Kendinizi ne derece Dindar biri olarak Görüyorsunuz?	42
6.1.4	Eğitim Durumuna göre Dindarlık Değerlendirmesi	43
6.1.5	Parti Tercihlerine göre Dindarlık Değerlendirmesi	44
6.2.1	Sizce Türk Parti Sistemi içinde Din Temelinde Politika Yapan Partiler Olmalı mı?	58
6.3.1	Kurban Derilerinin hangi Kuruma Bağışlanacağı Kanunla mı Düzenlenmeli yoksa Sizce Kişiler Kurban Derilerini İstedikleri Kuruma Bağışlayabilmeli mi?	66
6.3.2	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılması Doğru olur mu?	66
6.3.3	Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi Vatandaşlarımıza da Hizmet vermesini Uygun bulur muydunuz?	68
6.3.4	Sizce Bugün Türkiye'de Dindar İnsanlara Baskı yapılıyor mu?	70
6.4.1	Türkiye'de Evliliğin İslam Hukukuna göre Yeniden Düzenlenip, bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun bulur muydunuz?	72
6.4.2	Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Boşanma Konusunun İslam Hukukuna göre Düzenlenmesini Kabul eder miydiniz?	72
6.4.3	Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Erkek Çocuklara daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul eder miydiniz?	73
6.4.4	Sizce hem Resmi Nikah hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı yoksa bu Konuda Uygulamanın Şimdiki gibi Kalması mı daha Uygun?	76

Önsöz

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesi için mali destek sağlayan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'na (TESEV) öncelikle teşekkürü bir borç biliriz.

Bu araştırmanın hazırlık aşamalarında ve raporun yayına hazırlanmasında katkıda bulunan asistanlarımız Emre Erdoğan, Ödül Celep ve Zeynep Türkyılmaz'a, soru formunun hazırlanmasında görüşlerini bizlerle paylaşan ve formların test edilmesinde çalışan 1998-99 Akademik Yılı I. Dönem'de POLS 480 dersini alan Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerine, soru formu hazırlanmasında kullanılan programı sağlayan Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu'na (proje no 98HC 101), saha çalışmasında yardımlarını aldığımız Frekans Araştırma çalışanları ve özellikle Çağlayan Işık ve Gürkan Kızıllarlan'a, çalışmanın değişik aşamalarında görüş ve değerlendirmelerini aldığımız Fikret Adaman, Yeşim Arat, Cem Behar, Yılmaz Esmer ve Ersin Kalaycıoğlu'na teşekkür ederiz.

Ali ÇARKOĞLU

Binnaz TOPRAK

Özet

Bu araştırma, Türkiye’de din ile toplumsal ve siyasal tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Araştırma, Türkiye nüfusunu temsil niteliğine sahip bir örneklem çerçevesinde Şubat 1999 tarihinde yürütülen anket çalışmasına dayanmaktadır.

Araştırma sonuçları Türkiye’de din ve siyaset ilişkileri üzerine ilginç ipuçları vermektedir. Bu sonuçlara göre, Türk halkının büyük bir çoğunluğu dine bağlı ve ibadetlerini yerine getiren inançlı Müslümanlardan oluşmaktadır. Ancak, dini inanç ve ibadet gene halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kişisel yaşamla sınırlı görülmekte, dinin kamu yaşamını etkilemesi pek tasvip edilmemektedir. Buna karşın, devletin de dini yaşama müdahale etmesi gerektiğini düşünenler çoğunluktadır. Araştırmada, her ne kadar Türkiye’de Şeriat’a dayalı bir din devleti kurulmasını isteyenlerin oranı oldukça yüksek (%21.2) bulunmuş olsa da, din devletinden ne anlaşıldığını irdeleyen sorulara verilen cevaplar bu oranın çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Genelinde, laik cumhuriyet projesi, özellikle cumhuriyet devrimlerinin temel taşı sayılabilecek Medeni Kanun hükümleri, büyük çoğunluk tarafından destek bulmaktadır. Öte yandan, Türk halkının Müslümanlık anlayışının hoşgörüyü dayandığı anlaşılmakta, %91 gibi ezici bir çoğunluk inanç farklılıklarının hoşgörü ve banş ortamında korunmasını toplumsal huzur için gerekli bulmaktadır.

Araştırma, Siyasal İslam’ın güçlenmesi sonucunda Türk halkının “İslamcı-Laik” diye ikiye bölündüğü ve bu bölünmenin ayrı kutuplarda odaklaşmış ve birbirine tahammül edemeyen kamplar yarattığı iddiasının geçersizliğini ortaya koymuştur. İslamcı ve Laik yaşam tarzları hakkında sorulan pek çok soruda birarada yaşamayı destekleyenler, bu tür bir hoşgörü sergilemeyenlere göre, her bir soruda daha yüksek oranlarda ve hiç birinde %50’nin altında değildir. Ancak, toplumsal yaşamda var olmadığı gözlemlenen kutuplaşma, siyasal düzlemde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türk parti sistemi içinde din temelli politika yapan partilerin var olup olmamasına ilişkin ve özellikle araştırmanın yapıldığı tarihte Refah Partisi hakkındaki bir dizi soruya verilen cevaplar, Türk seçmenin bu konularda ciddi bir bölünme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, Siyasal İslam konusunda toplumda ciddi bir hassasiyet ve bölünme mevcuttur. Bu tür bir kamplaşmada, bir tarafta oldukça dindar ve muhafazakar olan kişilerin desteğini alan FPRP, MHP ve DYP, diğer tarafta daha liberal ve laik görüşleri destekleyenlerin oy verdiği CHP, DSP ve ANAP yer almaktadır. Ayrıca, daha önceki araştırmaların da gösterdiği gibi, eğitim ile dindarlık, muhafazakarlık ve çağdaş değerlere yakınlık arasında doğrudan bir ilişki bulunmuştur. Eğitim düzeyi arttıkça dindarlık ve muhafazakarlık azalmakta, buna karşılık çağdaş değerler daha önem kazanmaktadır. Öte yandan, muhafazakar tutumların önemli bir kısmının kadının toplumsal konumuna ilişkin olduğu gözlenmektedir. Genelde Türk halkının önemli bir kesiti kadın konusunda muhafazakar tutumlara sahip gözükmekte, bu tür bir muhafazakarlık ise Siyasal İslam’ın temsilcisi olan parti seçmenleri arasında daha da yüksek oranlara ulaşmaktadır.

Summary

This study attempts to analyse the relationship between religiosity on the one hand, and socio-political attitudes and behaviour in Turkey, on the other. It is based on a survey conducted in February 1999 with a representative sample of the Turkish electorate.

The results of the study provide interesting insights into understanding the relationship between religion and politics in Turkey. According to the results, the majority of the Turkish people are practicing Muslims and devout believers. However, religious belief and practice is considered to be limited to private life and the idea of religious involvement in public life is not supported. On the other hand, the interference of the state in religious life is not approved either. The results of the study also show that the percentage of people who want an Islamic state in Turkey is relatively high (21.2%). However, the answers to a number of questions designed to find out what exactly people understand from an Islamic state suggest that this percentage is much less. On the whole, the secular republican project, especially the articles of the Civil Code based on gender equality, find support by a great majority. The study also shows that the understanding of Islam by the Turkish people is based on tolerance and that an overwhelming majority of 91% find that the protection of differences of belief in a social milieu of tolerance and peace is important for social harmony.

The results of the study run counter to the claim that the Turkish people are polarised into two camps based on attitudes towards Islam and secularism, and that this polarisation has created two opposing groups who are intolerant of each other's life styles. In response to a number of questions about secular and Islamic life styles, those who supported coexistence and tolerance were in much higher proportions in each question compared to the intolerant and in none were they below 50%. However, although the study shows that there is no such polarisation in social life, the question becomes more complicated in terms of political life. Answers to a number of questions, which probe whether there should be political parties that use religious themes within the Turkish party system and especially answers to questions about the defunct Refah Party, show that the Turkish electorate is seriously divided on these issues. In this kind of political polarisation, FP-RP, MHP and DYP stand on one pole receiving the votes of those who are relatively more religious and conservative and CHP, DSP and ANAP stand on the other pole receiving relatively more liberal and secular votes.

In addition, as previous studies show, there is a direct relationship between education, on the one hand, and religiosity, conservatism and support for modern civic values, on the other. The study reveals that much of conservatism in Turkey has to do with gender issues concerning the role of women in the public sphere and social life. On the whole, an important sector of the Turkish population seem to have conservative values concerning women's social standing, and this kind of conservatism reaches higher percentages among the electorate of parties which are representatives of political Islam.

Giriş

Türkiye’de İslam’ın kamusal alandaki rolü cumhuriyetin kuruluşundan bu yana en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu sorunun kökeninde Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığı ve bu geri kalmışlığa çare olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılılaşmaya başlaması yatmaktadır. Her ne kadar Osmanlı dönemindeki Batılılaşma hareketini daha gerilere götürmek mümkünse de, imparatorluğun kurumları ve hukuk sistemiyle topyekun bir reform hareketine girişmesi Tanzimat dönemiyle başlar. Bu dönemden itibaren Osmanlı aydınlarını ve devlet adamlarını birkaç nesil derinden etkileyecek olan soru devletin gerileme ve çöküşünün nasıl durdurulacağıdır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Batı sanayii ve gelişimi karşısında geri kalmışlığının bilincine varan Çin İmparatorluğu, Japon İmparatorluğu, ya da Rus İmparatorluğu gibi tarihteki diğer büyük devletlerin yaşadığı Batılılaşma süreci ve bu sürecin beraberinde getirdiği gelenek tartışması Osmanlı devleti ve toplumunu da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında uzun süre meşgul edecektir.

Osmanlı’da Batılılaşma tartışmaları iki temel düşünce akımı çerçevesinde gelişmiştir. Bu akımlardan ilki Osmanlı’nın kurtuluşunu Batılılaşmakta görmüş, Batı’nın sanayi ve teknolojisiyle birlikte kurumlarının ve medeniyetinin de kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. İkinci akım ise Batı sanayii ve teknolojisinin alınmasına taraftar olmakla birlikte Batı kurumlarının ve medeniyetinin İslam medeniyeti yerine geçmesine karşı çıkmış, bu tür bir reform hareketini “mukallitlik” (öykünmecilik) olarak nitelendirmiştir. Tanık Zafer Tunaya’nın (1962) “İslamcı Cereyan” diye nitelendirdiği bu ikinci akımın mensupları için Tanzimat’ın gündeme getirdiği Batılılaşma, Said Halim Paşa’nın ifadesiyle, “inancı, his ve an’anesi, ilim ve fenni tamamen taklitten ibaret sahte bir dünya” kurulmasına yol açmıştır (Sait Halim Paşa, tarihsiz, 106). İkinci Meşrutiyet döneminde dile getirilmiş bu ifade tarzı neredeyse bir yüzyıl sonra, 1990’ların Türkiye’sinde, İslami çevrelerin söyleminde geçerliliğini korumaktadır. *Sait Halim Paşa’nın şikayet ettiği bu “mukallitliğin” bir yüzyıl sonra ne ölçüde taklit olmaktan çıkıp geleneğe dönüştüğü, diğer bir deyişle, yüzyılın başında “Batılılaşma” diye nitelendirilmiş bir sürecin yüzyılın sonunda Türk halkının kendi tarihi ve geleneğinin bir parçası olarak algılanıp algılanmadığı araştırmamızın irdelediği konulardan biridir.*

Osmanlı’nın son yüzyılındaki bu tartışma cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Batı yandaşları lehine sonuçlanmıştır. Cumhuriyet aydınları ve devlet adamları için Batılılaşmak “muasır medeniyetler” seviyesine yükselmektir. Şerif Mardin’in (1971) ifadesiyle, tarihteki ilk “Kültür Devrimi” diye nitelendirilebilecek olan Türk Devrimi, tüm enerjisini yeni cumhuriyetin Osmanlı-İslam medeniyetini geride bırakıp Batı medeniyetine dahil edilmesine harcamıştır. Dolayısıyla, cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen hemen hemen her reform yeni devletin temelini oluşturan laiklik kavramıyla yakından ilgilidir. Devrim bundan böyle kamusal alanda İslam’ın gücünü kırmaya ve İslami kurumları devlet kontrolüne alarak siyasal yaşamın dışına itmeye odak-

lanacaktır. Cumhuriyetin kurucuları için İslamiyet özel alana indirgenmesi gereken ve kişisel yaşamla sınırlı bir inanç sistemidir. Örgütlenerek kamu alanında etkin bir rol oynamasına izin verilmeyecektir.

Türk Devrimi'nin bu laiklik anlayışı cumhuriyetin ilk yıllarında İslami çevrelerin başkaldırısıyla karşılaşmış, karşı devrimci diye nitelendirilen bu hareketler bastırıldıktan sonra ise İslami muhalefet tek-parti dönemi boyunca susturulmuştur. Ancak, 1946 sonrası çok-partili yaşama geçilmesiyle birlikte laiklik sorunu Türk siyasetinin en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin (DP) 1950 seçimlerini kazanmasıyla birlikte alevlenen bu tartışma on yıllık DP iktidarı döneminde iktidar-muhalefet ilişkilerinde ciddi bir gerginliğe yol açmış, DP-CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) çatışması bu konu etrafında şekillenmiştir (Lewis, 1952; Thomas, 1952; Reed, 1954; Daver, 1955; Rustow, 1957; Özek, 1964; Yücekök, 1971; Başgil, 1977; Toprak, 1981). CHP bünyesinde odaklaşan cumhuriyetçi kadrolar için Demokrat Parti'nin "oy kaygısıyla dini siyasete alet etmesi", cumhuriyetin temel taşlarını yerinden sarsarak "gerici akımların" güç kazanmasına yol açmıştır. Türk siyasetinde "sağ" ve "sol" çizgileri 1960'lı yılların sonlarına kadar belirleyecek olan laiklik tartışması, 1968'den itibaren önemini yitirmeye başlamış, 1970'li yıllar boyunca gündemde olan sağ-sol çatışması farklı ideolojik boyutlarda şekillenmiştir.

Siyasal İslam'ın partileşmesi, 1970'lerin başlarındadır. 1946 yılında kurulmuş olan çeşitli siyasal partilerden İslam ve laiklik konusuna programlarında yer veren 8 partiden ancak Millet Partisi (MP) 1950 seçimlerine gelindiğinde ayakta kalmayı başarabilmiş, seçim sonucunda ise Meclis'e sadece bir milletvekili gönderebilmiştir (Tunaya, 1952). Bu geçmiş bir kenara bırakıldığında, günümüz siyaseti açısından gerçek bir öneme sahip "Milli Görüş" hareketinin başlangıç yılı 1970'tir. O yıl Necmettin Erbakan başkanlığında kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) kısa bir süre sonra laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, yerine kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) 1973 seçimlerinde gösterdiği görece başarının ertesinde 1970'li yılların koalisyon hükümetlerinin vazgeçilmez ortağı olmuştur. 1970'lerin sancılı ortamında sağ-sol çatışmasına karışmayan Milli Selamet kadroları ve yandaşları, cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak İslami diye bilinen bir partinin meşruiyet kazanmasını ve Türk siyasetinde önemli bir yer edinmesini sağlamışlardır (Landau, 1976; Toprak, 1984; Alkan, 1984; Sarıbay, 1985).

Siyasal İslam'ın yeniden tehdit olarak algılanması 1980 sonrasıdır. Askeri darbe ertesinde kapatılan Milli Selamet Partisi yerine kurulan Refah Partisi (RP), 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren-etkin bir örgütlenmeye gitmiş, 1980 ertesi değişen iktisadi politikalar sonucunda giderek yoksullaşan kentli alt sınıfları mobilize etmiş, 1980 darbesinin güçsüzleştirdiği sol hareketin yarattığı boşluğu düşük ücretli kesimlere sahip çıkarak doldurmayı başarmış, diğer taraftan İslami kesime dahil girişimcilerle siyasal kadrolar arasında kurduğu bağlantıyla İslami bir sermayedar çevrenin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Cumhuriyetin marjinalleştirdiği İslami kesim 1990'lı yıllara gelindiğinde artık bir "karşı-elit" grubu oluşturmaktadır. Siyasal iktidar odaklarında önemli bir yere sahiptir. Kendi basını ve yayınlarıyla sesini duyurabilmektedir. İktisadi bir dayanışma ağı kanalıyla küçük esnafından büyük

sermayedarına kadar güçlü ve örgütlü bir ekonomik altyapısı vardır. Okulları, dersaneleri, kampları, yurtları ile genç ve eğitimli bir kitleyi arkasına almıştır. Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünü simgeleyen ve bu misyona sahip çıkan aydınlardan bağımsız "İslami Yaşam Tarzı"nı savunan aydınlarıyla Türk modernleşmesini yeniden sorgulamaktadır. Özetle, cumhuriyet tarihinde ilk defa İslami kesim marjinal olmaktan çıkmış, ulaştığı siyasi ve ekonomik gücün sonucunda iktidara kadar yükselmiş, mobilize ettiği kitle İslam'ı kamu yaşamının içine çekmiştir.

Araştırmanın Amaçları

Yukarıdaki kısa giriş bölümünde özetlenen Siyasal İslam'ın bu yükselişi gerek devlet katında gerekse toplumda ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Refah Partisi'nin 28 Şubat hareketiyle ordunun müdahalesi ve toplumsal tepki karşısında iktidarı bırakmak zorunda kalması, Türkiye'nin yakın tarihinde laiklik sorunu etrafında oluşmuş en ciddi siyasi krizlerden biridir. Bu sürecin öncesi ve sonrasında "İslamcı-Laik" ikilemi çerçevesinde ortaya çıkan bu gerginlik toplumun polarizasyonuna yol açmış, cumhuriyetin ilk yıllarından beri süregelen "şeriat devleti" korkularını siyasetin merkezine oturtmuştur.

Temelinde her iki kesimin tezleri Türk halkının "yüzde 99'unun" Müslüman olduğu savına dayandırılmaktadır. İslami kesim, ezici çoğunluğu Müslüman olan bir halkın İslamiyet'in kamu yaşamında daha görünürde bir rol oynamasını istemesinin ve bunu demokratik bir hak olarak talep etmesinin doğal olduğunu savunmaktadır. Laik kesim açısından ise halkın "%99'u Müslüman" olan bir ülkede şeriat devleti kurulması ciddi bir olasılıktır. Araştırmamız, yukarıda belirtildiği gibi, cumhuriyetin medeniyet projesinin Türk halkı tarafından ne ölçüde içselleştirildiğini irdelemenin yanısıra, İslami ve laik kesimlerin bu iddialarının da geçerli olup olmadığını saptamaya yöneliktir.

Siyasal İslam konusunda, kamuoyu neznindeki önemine rağmen, yapılmış olan ampirik çalışmaların sayıca kısıtlı oluşu tartışmalarda çoğu kez halk adına konuşulmasına ve halkın tercihlerinin şu ya da bu yönde olduğu iddialarına yol açmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalara ilaveten halkın gerçek görüş ve tercihlerinin saptanması Türkiye'de laiklik ve Siyasal İslam konularının daha sağlam temellerde tartışılmasına ve bu temeller üzerine oturtulabilecek çözümler üretilmesine katkıda bulunacaktır kanısındayız (TÜSES, 1994, 1996, 1999; KONDA, 1994; Esmer ve Göçek, 1999).

Bu amaçla, çalışmamızda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Halk ne kadar dindar? Müslümanlığın gereklerini ne ölçüde yerine getiriyor?
- Dindarlık ve siyasi tercihler arasındaki ilişki nedir?
- Dinin siyasette ve devlet politikalarında rol alması isteniyor mu?
- Devletin dinle ilgili politikaları destekleniyor mu?
- Cumhuriyet reformları destekleniyor mu?
- İslamcı-Laik bölünmesi var mı?
- Farklı inançta olanlara karşı hoşgörü ortamı mevcut mu?
- Müslümanlığı farklı yaşayanlara karşı hoşgörü ortamı mevcut mu?
- Dindarlık ile muhafazakarlık arasında bir ayırmadan söz edilebilir mi?
- Refah Partisi-Fazilet Partisi seçmenlerinin sosyal ve siyasi konulardaki görüşleri diğer seçmenlerden farklı mı?
- Din ile eğitim arasındaki ilişki nedir?
- Din ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki nedir?

Kuşkusuz, bu anket çalışmasının Siyasal İslam konusunda sorulabilecek tüm soruları kapsadığı söylenemez. Ankette yer alan 105 sorunun bir kısmının cevap veren kişinin sosyo-ekonomik özelliklerini ve siyasal tercihlerini saptamaya yönelik olduğu da düşünülürse, konuya ilişkin sorular zorunlu olarak sınırlı kalmıştır. Buna rağmen, araştırma sonuçlarının bu konuda düşünelere ilginç ipuçları verdiği görüşündeyiz.

Örneklem Seçimi ve Soru Formu Tasarımı

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) mali desteğiyle gerçekleştirilen bu araştırma, Türkiye'de din ve siyasal davranış arasındaki ilişkileri incelemektedir. Araştırma Türkiye nüfusunu temsil niteliğine sahip 3053 kişilik bir örneklem çerçevesinde Şubat 1999 tarihinde yerleşim birimlerinde yüzyüze gerçekleştirilmiş 105 sorudan oluşan bir anket çalışmasına dayanmaktadır.

3.1 Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini 18 yaşını doldurmuş hanehalkı oluşturmaktadır. Cezaevi, hastane, öğrenci yurdu gibi toplu ikamet yerleri araştırma evreni dışında bırakılmıştır. Birincil örneklem birimi (*primary sampling unit*) olarak iller alınmış ve çalışma toplam 16 ilin kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçimi başlıca şu aşamalardan oluşmuştur:

Türkiye'nin iller bazında hesaplanmış İnsani Gelişme Endeksi'ne (*İGE*) (*Human Development Index*), kümelendirme çözümlemesi (*cluster analysis*) uygulanmıştır. Bu kümelendirme çalışması sonucunda İGE'ye göre kümeler arası anlamlı farklılıklar gösteren ancak küme içinde benzer özellikler taşıyan 6 il kümesi elde edilmiştir. Bu 6 kümenin en düşük ve en yüksek endeks kümeleri çok az sayıda il kapsadığı için en yakın gelişmişlik düzeyi gösteren kümelerle birleştirilerek toplam 4 il kümesi oluşmuştur.

Tablo 3.1'den de görüleceği gibi, dördüncü küme gelişmişlik düzeyi, nüfus büyüklüğü ve toplam il sayısı olarak en büyük küme olarak ortaya çıkmıştır. Bu özellikleri göz önüne alınarak dördüncü küme ilk üç kümeden ayrı değerlendirilmiştir. İlk üç kümenin en yüksek nüfuslu illeri Şanlıurfa, Diyarbakır ve Konya kendi kendini temsil eden birimler olarak seçilmiştir. Geri kalan iller kendi kümeleri içinde en düşük nüfustan en yükseğine doğru sıralanmış ve illerin yaklaşık yarısı "küçük" diğer yarısı da "büyük" iller olarak ikiye ayrılmıştır. Her kümenin "büyük" ve "küçük" nüfuslu illeri arasından nüfus büyüklüğüne oranlı olasılık ilkesi temelinde birer il seçilmiştir. Böylelikle, kendi kendini temsil eden üç il dışında ilk üç kümeden Kars, Erzurum, Aksaray, Giresun, Nevşehir ve Trabzon illeri seçilmiştir.

Gelişmişlik düzeyi, nüfus ve toplam il sayısı olarak en büyük küme olan dördüncü kümede yer alan üç büyük metropol, İstanbul, Ankara ve İzmir, taşıdıkları özellikler nedeniyle ne bu bölgeyi temsil yeteneğine sahip ne de bu bölgede başka bir il tarafından temsil edilebilir görüldüklerinden kendi kendilerini temsil eden birimler olarak seçilmiştir. Geriye kalan toplam 23 il içinde nüfusu bir milyonun altında olanlar "küçük", üstünde olanlar "büyük" il olarak kabul edilmiştir. Bu iki grup içinden yine nüfus büyüklüğüne oranlı olasılık ilkesi temelinde bu kez ikişer il seçilmiştir. Böylelikle dördüncü kümeden İstanbul, Ankara ve İzmir dışında Eskişehir, Denizli, Antalya ve Bursa seçilmiştir.

Tablo 3.1
İnsani Gelişme Endeksi'ne (İGE) Göre İl Kümeleri ve Örneklemeye Dahil Edilen İller

İGE 1. Küme	İGE 2. Küme	İGE 3. Küme	İGE 4. Küme	
BAYBURT	TUNCELI	KILIS	YALOVA	
ARDAHAN	GÜMÜSHANE	KARABUK	BİLECİK	
İGDIR	BARTIN	KIRSEHIR	ARTVİN	
HAKKARI	SINOP	NEVŞEHİR	KARAMAN	
BİNGÖL	ÇANKIRI	UŞAK	BURDUR	
SİİRT	ERZİNCAN	NİĞDE	KIRKLARELİ	
SİRNAK	AKSARAY	RİZE	KIRIKKALE	
KARS	KASTAMONU	AMASYA	EDİRNE	
BITLİS	GİRESUN	ISPARTA	OSMANIYE	
BATMAN	YOZGAT	ELAZIG	ÇANAKKALE	
MUS	SIVAS	ÇORUM	TEKİRDAĞ	
AĞRI	TOKAT	ZONGULDAK	BOLU	
MARDİN	AFYON	KÜTAHYA	MUĞLA	
ADİYAMAN	ORDU	MALATYA	ESKİŞEHİR	
VAN	K.MARAŞ	TRABZON	SAKARYA	
ERZURUM	DİYARBAKIR	KAYSERİ	DENİZLİ	
Ş.URFA		GAZİANTEP	AYDIN	
		SAMSUN	BALIKESİR	
		HATAY	KOCAELİ	
		KONYA	MANİSA	
			ANTALYA	
			İÇEL	
			ADANA	
			BURSA	
			İZMİR	
			ANKARA	
			İSTANBUL	
"Küçük" İllerin Küme Nüfusundaki Payı %	32,4	27,0	33,7	43,8
"Büyük" İllerin Küme Nüfusundaki Payı %	67,6	73,0	66,3	56,2
Küme Nüfusu	7681924	8351155	13080859	33496314
Toplam Nüfus içindeki payı (%)	12,3	13,3	20,9	53,5
Toplam İl	17	16	20	26

Not: Bordo fon ile gösterilen iller "küçük" olarak tanımlanmıştır. Siyah kalın harfle yazılmış olan iller kendi kendini temsil etmekte, Bordo ile yazılmış olanlarsa rastasal olarak seçilmiş illeri göstermektedir.

İlçe seçiminde temel prensip olarak her ilden merkez ilçe ve merkez dışında nüfus büyüklüğüne oranlı olasılık ilkesi temelinde bir ilçe seçilmiştir. İstanbul ilinin bütün ilçeleri metropoliten bölge olarak kabul edilip kent örnekleme dahil edilmiştir. Diğer illerde Tablo 3.2 de gösterilen birer ilçe seçilmiştir.

Seçilen tüm yerleşim birimleri kent ve kır olarak ikiye ayrılmış ve illere düşen toplam görüşme sayısı kent ve kır nüfus oranlarına göre dağıtılmıştır. Kentlerde mahalleler seçmen nüfusuna ağırlıklı olarak rastlantısal olarak seçilmiştir. Her mahallede dokuzar görüşme hesabıyla bir ilçeye düşen toplam görüşme sayısından, her ilçede kaç mahalleye gereksinim olduğu saptanmıştır. Kırsal bölgelerde her köye 12 görüşme düşecek sayıda köy rastlantısal olarak seçilmiştir. Görüşmelerin yürütüleceği köyler DİE'nin 1995 Milletvekiliği Seçimleri sonuçları verisinde köy olarak tanımlanan ve merkez ilçeye bağlı olmayan yerlerden isim temelinde rastsal olarak seçilmiştir.

Kentsel yerleşim birimlerinde her mahalleden 3 sokak ve her sokakta 3 görüşme yapılacak şekilde örneklem dağılımı planlanmıştır. Böylelikle, her mahallede 9 görüşme yapılmıştır. Sokak isimlerinin seçiminde Maliye Bakan-

Tablo 3.2
Örneklemedeki İlçeler

	il	ilçe
Küme 1	Kars	Kağızman
	Erzurum	Horasan
	Ş.Urfa	Akçakale
Küme 2	Aksaray	Eskil
	Giresun*	Espiye
	Diyarbakır	Ergani
Küme 3	Nevşehir	Avanos
	Trabzon**	Akçaabat
	Konya	Seydişehir
Küme 4	Eskişehir	Sivrihisar
	Denizli	Buldan
	Antalya	Alanya
	Bursa***	Gemlik
	İzmir	Aliağa
	Ankara	Bala
	İstanbul	

* Giresun'da Espiye'deki mahalle sayısı yetersiz kaldığından Tirebolu'da devam edilmiştir.

** Trabzon'da Akçaabat'taki mahalle sayısı yetersiz kaldığından Çarşıbaşı'nda devam edilmiştir.

*** Bursa Gemlik'te Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrasında görüşme yapılamamış ve geri kalan görüşmeler İnegöl'de tamamlanmıştır.

Tablo 3.3
Gerçekleşen Örneklem Dağılımı

	İl Kent	İl Kır	İlçe Kent	İlçe Kır	Toplam
AKSARAY	27	23	15	27	92
ANKARA	134	12	27		173
ANTALYA	48	41	60	48	197
BURSA	117	45	89	25	276
DENİZLİ	45	48	54	60	207
DIYARBAKIR	21	12	18	12	63
ERZURUM	52	36	63	59	210
ESKİŞEHİR	85	19	38	8	150
GİRESUN	28	37	74	125	264
İSTANBUL	456				456
İZMİR	81	26	37	12	156
KARS	11	26	27	39	103
KONYA	27	12	36	24	99
NEVŞEHİR	28	23	61	73	185
ŞANLIURFA	9	12	18	24	63
TRABZON	58	68	89	144	359
TOPLAM	1227	440	706	680	3053

Not: Basit tesadüfi örnekleme metodu kullanıldığında 3053 kişilik örneklem büyüklüğü %99 güvenilirlik düzeyinde azami artı eksi %2.3 hata payı taşır.

İğî'nın Emlak Rayiç Değerleri temel alınmıştır. Seçilen mahalledeki bütün sokaklar üst, orta ve alt rayiç değer grupları olarak üçe ayrılıp, her grup için rastlantısal olarak bir asil ve bir yedek sokak ismi seçilmiştir. Her sokakta yapılacak üçer görüşme için hane kapı numaraları sokak isimlerinin baş harfine göre oluşturulmuş rastsal sayılar tablosundan seçilmiştir.

Yukardaki örnek planına göre toplam 3053 yüzyüze görüşmenin örneklem dağılımı Tablo 3.3'teki gibi gerçekleşmiştir.¹

3.2 Soru Formu Tasarımı

Sorular birkaç kategoride düşünülmüştür. Bir grup soru, cevap veren kişinin cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, gelir düzeyi ve benzeri demografik özelliklerini irdelemektedir. Bir ikinci grup soru, kişinin namaz kılmak, oruç tutmak ve benzeri ibadet alışkanlıklarını saptamaya yöneliktir. Üçüncü grup soru, kişinin şahsi davranış ve tutumları ile aile içi yaşamında dini konuları ne denli önemseydiğini ve dinin kişisel yaşamında ne kadar etkili olduğunu ölçmeyi amaçlamıştır. Dördüncü grup soru, kişinin dini inanç ve görüşleri ile kamu yaşamı hakkında düşündükleri arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Beşinci grup soru, kişilerin siyasi tercihlerinde belirleyici rol oynadığı düşünülen ve hem kendi ailelerinin hem de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun

değerlendirilmesine yöneliktir. Son grup soru, kişinin dini inançları ile siyasi tercihleri arasındaki ilişkiye bakmaktadır.

Soru formu tasarımı Haziran 1998 ile Ocak 1999 arasında gerçekleştirilmiştir. Formumuzda yer alan kimi sorular daha önceki araştırmaların kullandıkları soruformları ile karşılaştırılmış, değişik soru formları 1998-99 akademik yılı I. döneminde Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü son sınıf öğrencilerinin katıldığı bir metodoloji dersinde tartışılmış, bu formlar değişik testlere tabi tutulmuştur. Soru formu üzerinde görüşlerini belirten meslektaşlarımızın uyarıları doğrultusunda değişiklikler yapılarak derse katılan öğrencilerin formu sahada uygulamaları istenmiştir.² Kimi sorularda bizim amaçladığımızın dışında yanlış anlamaların oluştuğu ya da belirsiz bir düşünme süreci izlendiği tesbit edilerek sorular yeniden şekillendirilmiştir. Bu değişiklikler saha çalışmasında görev almış öğrencilerimizle de tartışılarak sorulara son şekli verilmiş ve soruformumuz Şubat ayı başında saha çalışmasını yürüten Frekans Araştırma ve Saha Hizmetleri şirketine örneklem planında yer alan illerde çalışma öncesi test yapılmak üzere teslim edilmiştir. Frekans Araştırma tarafından yapılan bu testlerde özellikle hane seçimi ve hanelerde bireylerin seçilme yöntemi test edilmiş, ortaya çıkan birtakım ufak sorunların soru formu üzerinde düzeltilmesine gidilmiş, soru formu son şeklini almış ve saha çalışması başlatılmıştır.

Araştırmanın Genel Bulguları

Yukarıda da değinildiği gibi, Siyasal İslam'ın yükselişi son yıllarda Türk siyasal yaşamının gündemini en çok meşgul eden konulardan biridir. "İslamcı-Laik" karşıtlığı şeklinde ifade edilen ayrımın temelinde iki farklı toplumsal proje yatmaktadır. Laikliği temel alan cumhuriyetin çağdaşlaşma projesi İslamiyet'i kişisel inanç ve ibadet düzeyinde algılamakta, buna karşılık Siyasal İslam'ın projesi İslamiyet'in kamu yaşamına çekilmesini amaçlamaktadır. Ülke nüfusunun çoğunlukla Müslüman olması hem İslami hareketin meşruiyet iddiasını güçlendirmek için kullanılmakta, hem de laikliği benimsemiş kesimin şeriat devleti korkularını beslemektedir.

Araştırmamız, Türkiye nüfusunun çoğunlukla Müslümanlardan oluşmasının, ne İslami kesimin varsaydığı gibi dinin siyasal yaşamda rol almasına destek, ne de laik kesimin korktuğu gibi şeriat devleti kurulması için taban oluşturduğunu göstermiştir.

Kişilerin ne ölçüde dindar olduklarını, kişisel yaşamlarında dinin gereklerini yerine getirip getirmediğini irdelediğimiz sorulara verilen cevaplar Türk halkının genelinde dinine bağlı ve inançlı Müslümanlardan oluştuğu tezini doğrulamaktadır. Ankette sorulan "Hangi dine mensupsunuz?" sorusuna %96.9 "Müslümanım" cevabını vermiştir. Hiç bir dine inanmadığını söyleyenler %3 gibi çok küçük bir gruptur. Yüzde 81.8 Sünni Müslüman olduğunu, %5.5 ise Sünni olmadığını söylemektedir. Sünni Müslüman olup olmadığını bilmeyenlerin oranı %9.9 gibi oldukça yüksek bir orandır. Anketteki "Hangi mezheptensiniz?" sorusuna ise %76.8 Hanefi, %5.8 Şafii, %3.9 Alevi, %0.3 Hanbeli, %0.2 Maliki, % 0.2 Caferi, ve %0.1 Şii cevabını vermiştir. Mezhebini bilmeyenler gene %9.6 gibi yüksekçe bir orandır.

İbadet alışkanlıklarını sorduğumuz sorulara verilen cevaplar halkın büyük çoğunluğunun sadece inançlı olmayıp ibadetlerini de yerine getirdiğini göstermektedir. Halen veya geçmişte oruç tuttuğunu söyleyenler %92.1, Ramazan'da her gün oruç tuttuğunu söyleyenler ise %91'dir. Hiç oruç tutmayanlar sadece %3.7'dir. Erkeklerin %84.2'si Cuma namazlarına, %91.9'u bayram namazlarına gittiğini söylemekte, halkın %88.1'i Ramazan Bayramı'nda fitre verdiğini, %60.2 zekat verdiğini, %67.8 her Kurban Bayramı'nda kurban kestğini belirtmektedir. Bu rakamlar arasında en ilginç olanı her gün beş vakit namaz kıldığını söyleyenlerin oranının görece düşük oluşudur. Halkın %45.8'i her gün namaz kıldığını söylerken, kılmadığını söyleyenlerin oranı %53.1'dir. Namaz kılmanın Müslümanlığın beş şartından biri olduğu göz önüne alındığında bu oranın bu kadar düşük çıkması şaşırtıcıdır. "Halk dini" diye nitelendirilebilecek ve Müslümanlıkla doğrudan ilişkisi olmayan bir takım inanç ve ibadetler bile daha sık oranda yerine getirilmektedir. Örneğin, son beş yıl içinde mevlut okutanlar %59.2, hatim indiren veya indirtenler %49.8, yatır veya türbe ziyaretine gidenler %52.7, cami veya dini vakıflara bağış yapanlar %63.7, adak adayanlar %53.1 ile namaz kılanlardan yüksek oranlardadır. Ramazan'da teravih namazına gittiğini söyleyenler % 49.4 ile her gün namaz kılanlardan daha fazla sayıdadır. Bu bulgu,

Kişilerin ne ölçüde dindar olduklarını, kişisel yaşamlarında dinin gereklerini yerine getirip getirmediğini irdelediğimiz sorulara verilen cevaplar Türk halkının genelinde dinine bağlı ve inançlı Müslümanlardan oluştuğu tezini doğrulamaktadır.

Türk halkının cemaatle birlikte gerçekleştirilen dini ibadetleri çoğunlukla yerine getirdiği, ancak kişisel kabul edilebilecek ve kimsenin görmediği ibadetleri daha az ciddiye aldığı şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum, Türkiye’de cemaat fikrinin—diğer bir deyişle, çevrenin kişi hakkında ne düşündüğünün—Türk insanı için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi sayılabilir. Bir ikinci yorum ise, her gün beş vakit namaz kılmanın günümüzün iş koşullarında giderek güçleştiği olabilir.

Araştırmamız Türk halkının ibadet alışkanlıklarının birbirinden nitelik olarak farklı üç ayrı boyutu olduğunu da ortaya koymaktadır. Birinci boyutta, beş vakit namaz kılmak, Kur’an okumak, teravih namazına gitmek, hatim indirmek, oruç tutmak, hacca gitmek gibi daha geleneksel ve toplumsal hayat içinde görece daha kolay gözlemlenebilecek ibadet türleri yer almaktadır. İkinci boyut, ibadetin ekonomik katkıyla gerçekleşen yansımalarıdır. Zekat ve fitre vermek, kurban kesmek ve dini vakıflara bağış ibadetin ekonomik boyutunu şekillendiren başlıca ibadet türleridir. Üçüncü boyutta ise halk İslam’ı olarak nitelendirilebilecek kurşun döktürmek, muska yazdırmak, yatır veya türbe ziyaretine gitmek, adak adamak ve mevlüt okutmak gibi davranış biçimleri yer almaktadır. Seçmenler arasında en anlamlı farklılaşma geleneksel ibadet yansımalarının bulunduğu birinci ibadet boyutunda gözlenmektedir. Beklentilere uygun şekilde CHP seçmeni bu boyutta en düşük ibadet alışkanlığına sahip grup olarak ortaya çıkarken, CHP’yi sırasıyla DSP, ANAP, MHP, DYP ve FP seçmeni izlemektedir. Ekonomik harcamaların ön plana çıktığı ikinci ibadet boyutunda CHP ve DSP seçmeni arasında anlamlı farklılıklar gözlenmezken, DYP seçmeni fitre-zekat vermek, kurban kesmek ve dini kurumlara bağış yapmak türünden davranışları en yüksek oranda yerine getirmektedir. Bu boyutta DYP seçmenini ANAP ve MHP seçmeni izlerken FP seçmeninin bu iki partinin ardından gelmesi şaşırtıcı gibi gözükse de, oruç tutmak-namaz kılmak gibi geleneksel ibadetleri en yüksek oranlarda FP seçmeninin yerine getirdiği gözönüne alındığında, maddi güce dayalı ibadet türlerini daha düşük oranlarda yerine getirmeleri bu partinin tabanının görece daha fakir kesimlerden geldiğinin bir göstergesi sayılabilir. Halk İslamı olarak nitelendirdiğimiz üçüncü boyutta parti seçmenleri arasında hemen hiç farklılaşma yoktur.

Dini inançlarla ilgili bir diğer ilginç bulgu, halkın çok büyük bir çoğunluğunun inançlı Müslümanlardan oluşmasına karşılık, Kuran’ın inandırıcılığını sorgulayanların ve İslam’ın değişmesi gerektiğini düşünenlerin azımsanmayacak oranlarda olmasıdır.

Dini inançlarla ilgili bir diğer ilginç bulgu, halkın çok büyük bir çoğunluğunun inançlı Müslümanlardan oluşmasına karşılık, Kuran’ın inandırıcılığını sorgulayanların ve İslam’ın değişmesi gerektiğini düşünenlerin azımsanmayacak oranlarda olmasıdır. Örneğin, bilimin ilerlemesi sonucu Kuran’da yazılanların inandırıcılığının zayıfladığı fikrine katılanların oranı %22.9’dur. Bu fikre katılmayanlar %62.6, kararsız olduğunu söyleyenler %8.7, bu konuda fikri olmadığını söyleyenler ya da soruyu cevaplamayanlar ise %5.8’dir. İslam’ın günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmasına ihtiyaç olduğunu düşünenler %34.6 ile daha yüksek bir orandadır. Bu düşünceye katılmayanlar %49.8, kararsız olanlar %8.8, fikri olmayanlar ya da soruyu cevaplamayanlar ise %6.8’dir.

Araştırmamızda, 1980 sonrası sosyal bilimlerde hakim paradigma konumuna yükselen ve Türk aydınlarının bir kesimi tarafından da benimsenen post-modern kuramın önermeleri doğrultusunda Türkiye’de kimlik sorununun ön plana çıktığı tezi de sorgulanmıştır. Kişilerin kendilerini öncelikle

hangi kimlikle tanımladıkları sorusuna verilen cevaplar, *göre halkın % 97'sinin Müslüman olduğu bir ülkede Müslüman kimliğinin ağırlıklı bir şekilde ön plana çıkmadığını, her ne kadar kendini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanlar %35.4 ile en büyük kategori ise de, kendini Türk veya vatandaşlık kimliği etrafında tanımlayanların halkın çoğunluğunu oluşturduğunu göstermektedir.* Kendisini öncelikle Türk olarak tanımlayanlar %20.2, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlayanlar % 33.9'dur. Bu iki kategorinin toplamı %54.1'dir. Kimlik tarifi konusunda benzer soruların kullanıldığı bir dizi araştırmadan elde edilen sonuçlara baktığımızda benzer eğilimler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Konda Araştırma tarafından Aralık 1993'te görüşülen kişilere "Kendinizi ne olarak tarif ediyorsunuz?" sorusu yöneltilmiş, kendini Türk olarak tarif edenler %34, T.C. vatandaşı olarak tarif edenler %26 iken, kendini Müslüman olarak tarif edenler %20'de kalmıştır. Konda'nın yürüttüğü bu araştırmada da kendini Kürt veya Zaza olarak tarif eden kitle ancak %4'tür. Mart-Nisan 1996 ve Mayıs 1998'de TÜSES için yapılan bir diğer saha çalışmasında Alevi ve Kürt kimliğinin irdelenmesi amacıyla şu soru kullanılmıştır: "Çeşitli bilim adamlarının araştırmalarına ve yazdıklarına göre, Türkiye'de çeşitli ırklardan, milletlerden ve dinlerden insanlar yaşıyor. Birisi size 'Siz bunlardan hangisisiniz?' diye sorsa ne dersiniz?" 1999 araştırmasında alınan yanıtların ancak %3.6'sı Alevi ve %6.3'ü Kürt kimliğini ön plana çıkarırken %79.7'lik bir kitle kendini "Türk", "Sünni-Türk" ya da "Sünni" olarak tanımlamıştır. Bu üç kategoriye %79.7'den hangi oranların düştüğü ne yazık ki belirtilmemiştir. Alevi kimliği 1996 araştırmasında da %3.9 iken Kürt kimliği %9.8 oranında bulunmuştur (TÜSES, 1996, 40; 1999, 50-51). Bu örnekler kimlik tanımlamalarının saha çalışmalarıyla belirlenmesinde önemli güçlükler olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda, kimlik sorusuna verilen cevaplarda en beklenmedik sonuçlar, önceki araştırmalarda da güçlüklerle karşılaşılan Kürt ve Alevi kimliğine ilişkindir. Halkın sadece %1.4'ü kendini öncelikle Kürt olarak tanımlarken, gene sadece %1.2'si Alevi olarak tanımlamıştır. Bu düşük rakamların gerçeği mi gösterdiği, Türkiye'deki Kürt ve Alevi yurttaşlar açısından "vatandaşlık" ya da "Müslümanlık" gibi bir üst kimliğin daha mı geçerli olduğu, yoksa Kürt ve Alevilerin şu ya da bu nedenle kimliklerini gizlemeyi mi tercih ettikleri tartışmaya açıktır. Kimlikle ilgili bu soruya verilen yanıtlar ile parti tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığına bakıldığında, *kimlik yalnızca MHP seçmenlerini ayırdeden bir faktör olarak gözükmemekte, MHP'liler için Türk kimliği ön plana çıkmaktadır.* Buna karşın, diğer hiç bir parti seçmenini ayırdetmekte kimlik kategorileri anlamlı bir açıklayıcılık getirmemektedir. Etnik farklılığın seçmen tercihlerinde ne derece etkili olduğunu dolaylı yoldan belirlemek amacıyla *görüşülen kişilere Türkçe dışında hangi dilleri konuştukları sorulmuş, "Kürtçe" yanıtını verenlerin parti tercihlerinin Kürtçe bilmeyen seçmenlerden farklı olmadığı gözlemlenmiştir.* Diğer bir deyişle, Kürtçe konuşma parti tercihlerini açıklamada anlamlı bir farklılık yapmamaktadır. Gerek araştırmamızın gerekse diğer araştırmaların bulgularına göre, Türkiye seçmeni için "Türk" ya da "vatandaş" kimliği ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi, Türk halkının çoğunluğu Müslüman olduğunu ve ibadetlerini yerine getirdiğini belirtmekte, ancak Müslüman kimliğini ya-

Araştırmamız halkın % 97'sinin Müslüman olduğu bir ülkede Müslüman kimliğinin ağırlıklı bir şekilde ön plana çıkmadığını, her ne kadar kendini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanlar %35.4 ile en büyük kategori ise de, kendini Türk veya vatandaşlık kimliği etrafında tanımlayanların halkın çoğunluğunu oluşturduğunu göstermektedir.

şamında ön plana çıkartmamaktadır. *Dini inanç ve ibadet halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kişisel yaşamla sınırlı görülmekte, dinin kamu yaşamını etkilemesi ve kamu yaşamında daha görünür bir yer edinmesi tasvip edilmemektedir.* Örneğin, halkın %67.2'si dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulmakta, buna karşın bu görüşe katılmadığını belirtenler %16.4 ile sınırlı kalmaktadır. *Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partilerin olması gerektiğini savunanlar %24.6 iken bu görüşe karşı çıkanlar %60.6'dır.*

Belki daha da önemlisi, laik cumhuriyet projesi büyük çoğunluk tarafından desteklenmektedir. Cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğünü düşünenlerin oranı %77.3'tür. Bu görüşe katılmayanlar %8.3 ile sayıca oldukça sınırlı bir karşıt grubu oluşturmaktadır. Cumhuriyet devrimlerinin temel taşlarından olan Medeni Kanun ilkeleri de büyük çoğunluk tarafından desteklenmektedir. Örneğin, Medeni Kanun'un değiştirilip İslam hukukuna göre bir erkeğin dört kadına kadar evlenmesini uygun bulanların oranı %10.7'dir. İslam hukukuna göre boşanmayı kabul edenler %13.9, kız çocukların mirastan daha az pay almalarını kabul edenler %14.0 gibi azınlıkta kalan görüşlerin temsilcileridir. Bu tür sorular arasında en yüksek oranda destek bulan nikah ile ilgilidir. Yalnız resmi nikahın geçerli olması gerektiğini savunanlar %50.5 iken, resmi nikahın yanısıra imam nikahının da geçerli olması gerektiğini düşünenler %45.3'tür.

Yukarıdaki saptamalarla bağlantılı olarak *araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, dinin kamu ve siyaset yaşamı üzerinde etkili olmaması gerektiğini düşünenlerin çoğunlukta olmasının yanısıra devletin de dini yaşama müdahale etmemesi gerektiğini düşünenlerin çoğunlukta olmasıdır.* Örneğin, halkın %42.4'ü bugün Türkiye'de dindar insanlara baskı yapıldığını düşünmekte, bu baskıya örnek vermeleri istendiğinde %42.4'ün %53.7'si türban sorununu gündeme getirmektedir. Devlet memuru kadınların ve üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı sırasıyla %74.2 ve %76.1'dir. Kişilerin kurban derilerini istedikleri yere bağışlayabilmeleri gerektiğini düşünenlerin oranı %72'dir. Türkiye'de çalışma saatlerinin Cuma namazına göre ayarlanması gerektiğini düşünenler %66.4'tür. Buna karşın Diyanet İşleri Başkanlığı desteklenmekte, %81.7 gibi bir çoğunluk kaldırılmaması gerektiğini düşünmekte, %69.2 ise Diyanet'in Alevi vatandaşlara da hizmet vermesini uygun bulmaktadır. Diğer bir değişle, halkın çoğunluğu devletin hem Sünni hem de Alevi vatandaşlara dini hizmet götürmesi gerektiğini düşünürken, başörtüsü, kurban derisi bağışı, Cuma namazı saatleri konularında devletin daha esnek davranmasını ve inananlara baskı yapmamasını istemektedir.

***Araştırmamızda,
Türkiye'de Şeriat'a
dayalı bir din devleti
kurulmasını
isteyenlerin oranı
%21.2 gibi oldukça
yüksek bir rakam
çıkıştır.***

Araştırmamızda, Türkiye'de Şeriat'a dayalı bir din devleti kurulmasını isteyenlerin oranı %21.2 gibi oldukça yüksek bir rakam çıkmıştır. Daha önce gerçekleştirilmiş ve benzer sorunun sorulmuş olduğu birkaç araştırmada da bu sayıya yakın oranların bulunduğu görülmektedir. TÜSES (1999, 68-69) tarafından desteklenen ve Haziran 1995, Mart 1996 ve Mayıs 1998 de yapılmış olan üç araştırma sonucu aşağıda verilmiştir (Tablo 4.1). Bu araştırmaların da gösterdiği gibi, şeriat isteyenlerin oranı geçtiğimiz 4 yıl içinde yaklaşık %20 civarında seyretmektedir. 1970'li ve 1980'li yıllarda yapılmış birkaç

araştırmada bu oranın %7 civarında seyrettiği göz önüne alınacak olursa, 1990'larda şeriat isteyenlerin oranında ciddi bir artış olduğu söylenebilir.¹

Tablo 4.1
Şeriat İstemi

	Haziran 1995	Mart 1996	Mayıs 1998
	%	%	%
İstiyor	19.9	26.7	19.8
İstemiyor	61.8	58.1	59.9
Fikri Yok/Yanıtsız	18.4	15.2	20.2

Kaynak: TÜSES (1999, 68-69)

Ancak, araştırmamızda bu soruya verilen cevap başka sorularla karşılaştırıldığında Şeriat'a dayalı din devletinden ne anlaşıldığı muğlaktır. Örneğin, yukanda değinildiği gibi, Medeni Kanun'daki hükümlerin değiştirilip İslam hukukuna uygun hükümlerin benimsenmesini isteyenler %21.2'nin çok altındadır. Zina gibi çok hassas bir konuda bile Kuran'a göre ceza verilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı sadece %1.4'tür. Dolayısıyla, Şeriat'a dayalı din devletini, ne olduğunu bilerek isteyenlerin oranının %21.2'den daha düşük olduğu, bu oranın ancak yarısına tekabül ettiği söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu Türkiye'de çok tartışılan "Anadolu Müslümanlığı" tezine ilişkindir. Bu tezi savunanlar, Siyasal İslam'ın temsilcilerince öne sürülen ve İslamiyet'in nasıl yaşanması gerektiğine dair kuralcı ve oldukça katı yorumlara karşın Türkiye'de daha hoşgörülü ve daha esnek yorumlanan bir İslam inancının mevcudiyetini iddia etmişlerdir. Araştırmamızda halkın dini konularda hoşgörüsünü ölçen bir dizi soruya alınan yanıtlar gerçekten de *Türk halkının Müslümanlık anlayışının fevkalade hoşgörülü olduğunu ortaya koymaktadır.* Örneğin, başka dinlere inananlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünenlerin oranı %89.2'dir. Bu görüşe katılmayanlar %4.7'dir. Müslüman olmayanların günah işlemedilerse cennete gidebileceğine inananlar %41.9, tersini düşünenler ise %28.7'dir. Anket soruları hazırlanırken TESEV'in soru formumuzu görüşlerine başvurmak üzere iletildiği bir uzmanın, bu sorunun sorulmasının yersiz olacağı, Müslüman inancına göre sadece Müslümanların cennete gidebileceği doğrultusundaki uyarılarına rağmen soru ankette yer almış ve bu soruya oldukça önemli oranda olumlu yanıt gelmiştir.

Bu oranının oldukça yüksek olması kuram ile pratik arasındaki farkı ortaya çıkarmak açısından ilginçtir. Nitekim araştırmamızda hedeflediğimiz, "yaşanan İslam'ı" yakalamaktı. Diğer bir deyişle, amacımız Türk halkının İslam'ı bilip bilmediğini saptamak değil, inancını nasıl algıladığını ve yaşadığını anlamaktı. Bu açıdan bakıldığında kimi sonuçların gerçekten şaşırtıcı olduğu söylenebilir. Örneğin, halkın %53.2'si Allah'a inanmayanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini düşünmektedir.

Türk halkının Müslümanlık anlayışının fevkalade hoşgörülü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde, bir kişi Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanıyorsa namaz kılmasa bile Müslümandır diyenlerin oranı %85.4, oruç tutmasa bile Müslümandır diyenlerin oranı %82 ve ve içki içse bile Müslümandır diyenlerin oranı %66.3'tür. Her Müslüman kadının başını örtmesi gerektiğini düşünenler %58.9 iken, bir kadının başını örtmemesi halkın önemli bir kesimi için Müslüman sayılmasına engel değildir. Bir kadın Allah'a ve Peygamber'e inanıyorsa başını örtmese bile Müslüman sayılacağını söyleyenlerin oranı %84.8'dir. Tersini düşünenler sadece %8.3'dür. Kadınların cenaze namazı kılmaları gibi daha çok yeni olan bir uygulamayı bile %25.1 uygun görmektedir. *En önemlisi, %91.4 gibi ezici bir çoğunluk inanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunmasını toplumsal huzur için gerekli bulmaktadır. Bu görüşe karşı çıkanlar %2.1 gibi fevkalade küçük bir azınlıktır.*

Yukarıda değinildiği gibi, Türk halkının Müslümanlık anlayışı inanç ve yaşam tarzı farklılıklarının hoşgörü ile karşılanmasını içermektedir. *Ancak, araştırmamızda bu hoşgörü ortamına ters düşen ve yasaklayıcı bir zihniyeti yansıtan bulgular da mevcuttur.* Örneğin, halkın %66.5'i Allah'ın ve Peygamber'in varlığını kabul etmeyen kitapların yasaklanması gerektiği kanısındadır. Bu görüşe katılmayanlar % 25.2 ile sınırlıdır. Gene halkın % 22.3'üne karşılık %70.5'i Ramazan ayında içki satışı yasağı taraftandır. Ramazan'da lokanta ve kahvehanelerin iftar saatine kadar kapalı olması gerektiğini düşünenler %48.4, oruç tutmayanların yararlanabilmeleri için açık kalmasını uygun bulanlar ise yaklaşık bir oranla %46.2'dir.

Türk halkının çoğunluğu, başkalarının farklı inançları olmasını ve farklı yaşamalarını kabullenmekte, ancak bu farklılıkların kendi yaşamına yansımalarını istememektedir.

Diğer taraftan, *inanç ve yaşam biçimi farklılıklarını hoşgörü ile karşılamak genel bir tavır gibi gözükmemekte, konu kişinin kendi yaşamına indirgenmediğinde bu tür bir hoşgörülü bakış açısı büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Diğer bir deyişle Türk halkının çoğunluğu, başkalarının farklı inançları olmasını ve farklı yaşamalarını kabullenmekte, ancak bu farklılıkların kendi yaşamına yansımalarını istememektedir.* Örneğin, kızının veya oğlunun Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkanlar sırasıyla %75.3 ve %70.6, kızının veya oğlunun başka mezhepten bir Müslümanla evlenmelerine karşı çıkanlar ise %41.9'dur. Ancak, mezhep farklılığını önemsemeyenler %46 ile önemseyenlere göre daha büyük bir oran teşkil etmektedirler. Kızının Müslüman olmayan biriyle evliliğini kabullenenler %18.4, oğlununki kabullenenler %22.3'tür. Burada ilginç olan nokta, Müslümanlıkta sadece Müslüman kız ve kadınların gayr-ı Müslimlerle evlenmeleri yasaklanmışken, bu konuda itirazların hem kız hem de erkek çocuklar için yakın oranlar oluşturmasıdır. Nitekim, halkın %75.1'i insanın evleneceği kişiyi seçerken dini bütün olmasına dikkat etmesi gerektiği kanısındadır. Bu fikre katılmayanlar sadece %16.6, kararsızlar ise %6.3'tür. Benzer şekilde, kiracısının, komşularının, arkadaşlarının, alışveriş ettiği bakkalın dindar olmasını tercih edeceğini söyleyenler sırasıyla %51.9, %54.3, %61.1, %49.3'tür. Bu tür kaygı taşımayanlar ise sırasıyla %40.2, %37.1, %30.9, ve %39 ile evlilik konusuna kıyasla daha büyük oranlardadır. Genelinde, halkın %48.8'i dindar bir kişinin ticari hayatta dindar olmayanlara göre daha dürüst ve güvenilir olduğu kanısındadır. Bu görüşe katılmayanlar % 37.4, kararsızlar ise %10.8'dir.

Bu sonuçların yukarıda bahsettiğimiz hoşgörülü yaklaşımlara ters düştüğü söylenebilir. Bir yandan halkın çoğunluğu farklı inançları ve yaşam bi-

çimleri olan bireylere karşı hoşgörülü yaklaşırken, öbür taraftan kendi yaşamlarında yakın çevrelerinin homojen olmasını tercih etmekte, kendi inanç ve yaşam pratiğine uymayan fikirlerin ve davranış kalıplarının yasaklanmasını istemektedir. Bu çelişkili görüşleri yorumlamak ankete dayalı bu tür bir çalışma kapsamında olanaklı gözükmemekte, çelişkilerin birey-toplum ilişkilerinde nereden kaynaklandığı ve ne tür psikolojik ya da toplumsal koşulların sonucu olduğu daha derinlemesine analizler gerektirmektedir.

*Araştırmamız, Siyasal İslam'ın güçlenmesi sonucunda Türk halkının "İslamcı-Laik" diye ikiye bölündüğü ve bu bölünmenin ayrı kutuplarda odaklanmış ve birbirine tahammül edemeyen kamplar yarattığı iddiasının geçersizliğini de ortaya koymuştur. "Aşırı İslamcı-Aşırı Laik" gibi siyah-be-yaz kategoriler halkın küçük bir kesimini kapsamaktadır. Kendini hiç dindar görmeyenler ile çok dindar görenlerin oranı sırasıyla %2.8 ve %6.1'dir. Buna karşın %54.9 gibi önemli bir çoğunluk kendini "dindar sayılıyorum" kategorisine dahil etmiştir. Kamplaşmanın boyutlarını ölçmek için sorulmuş sorulara verilen yanıtlar bu tür bir kamplaşmanın çoğunluk için anlamlı olmadığını ortaya koymuştur. Örneğin, kent ve kasabalarda oturanlara sorulan "oturduğunuz mahallede tesettürlü kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu durum sizi rahatsız eder mi?" sorusuna %83.5 "hayır" cevabı vermiştir. Rahatsız olacağını söyleyenlerin oranı %12.8'dir. Aynı şekilde, "bir lokantada tesettürlü kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu lokantada yemek yer misiniz?" sorusuna %86.0 "evet" yanıtını vermiştir. Tersini söyleyenler %11.2'dir. Oturdukları mahallede kısa etek giyen kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu durumdan rahatsız olmayacağını söyleyenlerin oranı %66.3, rahatsızlık duyacaklarını söyleyenler ise % 29.4'tür. Tesettürlü bir kadın ya da genç kızın aynı zamanda makyajlı olmasından %56.2 rahatsızlık duymayacağını belirtmiş, %40.6 ise bu durumun kendilerini rahatsız edeceğini söylemiştir. Bu sorulara verilen yanıtlardan bazılarında hoşgörü oranları azalıyor olsa bile, *hoşgörü sergileyenler her bir soruda daha yüksek oranlarda ve hiç birinde %50'nin altında değildir.**

Ancak, kişisel yaşam düzeyinde "İslamcı-Laik" kamplaşmasından söz edilemese bile, araştırmamız siyasal düzlemde bu tür bir ayrışmanın var olduğunu ortaya koymuştur. Saha çalışmasının yürütüldüğü Şubat 1999 tarihinde Fazilet Partisi kamuoyu tarafından yeterince tanınmadığından (örneğin, o tarihte FP başkanının ismini bilenler sadece %57.8'dir) Refah Partisi'ne ilişkin daha çok sayıdaki sorumuza verilen yanıtlardan, seçmenin din temelinde politika yapılmasına ilişkin ciddi bir bölünme gösterdiği anlaşılmaktadır. Refah Partisi'nin kapatılmış olmasını onaylayanlar %37 iken, yanlış bulanlar %38.4'tür. Fazilet Partisi 18 Nisan 1999 seçimlerinden birinci parti olarak çıkarsa hükümeti kurabilmelidir diyenler %43.9, buna karşı çıkanlar %34.6'dır.

Daha da önemlisi, *Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partilerin yer almasını onaylayanların oranı sadece %24.6'dır.* Halkın %60.6'sı bu tür partilerin varlığına karşı çıkmaktadır. Benzer şekilde, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulanlar %67.2 iken, bu tür bir gelişmede sakınca görmeyenler sadece % 16.4'tür.

Bu bağlamda Refah Partisi hakkında sorulan bir dizi soruya verilen cevaplar benzer bir bölünmenin partiye ilişkin değerlendirmelerde de geçerli

Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partilerin yer almasını onaylayanların oranı sadece %24.6'dır.

olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, Refah Partisi'nin demokrasiye inanan bir parti olduğunu düşünenler sadece %29.0, bu görüşe katılmayanlar %42.4'tür. Refah Partisi fırsat bulsa Türkiye'de din devleti kuracaktı diyenler %49.8 gibi önemli bir çoğunluğu oluştururken, tersini düşünenler %23.7'dir. Bu iki soruya verilen cevaplar bir arada düşünüldüğünde, uzun süreler kamuoyunda tartışılmış olan Refah kadrolarının "takıyye" yapıp yapmadıkları konusunda halkın yarıya yakınının "takıyye teorisine" inandığını, bu görüşe rağbet etmeyenlerin ise aşağı yukarı Refah'ın seçmen kitlesine tekabül eden dörtte bir gibi bir azınlık grubu oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Refah Partisi'nin yürüttüğü politikaların ve partinin amaçladıklarının ne ölçüde tasvip gördüğü konusunda da gene bir bölünme mevcuttur. Örneğin, Refah Partisi'nin dini ve manevi değerlere sahip çıktığını düşünenler %34.2 iken, bu görüşe katılmayanlar %43.2'dir. Refah Partisi'nin kız öğrencilerin ve devlet memuru kadınların türban takabilmelerini savunmasını doğru politika diye nitelendirenler %45.6, yanlış bulanlar %32.2'dir. Oysa, yukarıda değinildiği gibi, halkın %75'lere varan büyük bir kesimi isteyenini başını örtebilmesi gerektiği kanısındadır. Bu konuda gerek Refah'ın gerekse Fazilet Partisi'nin ısrarcı olmasının başörtüsü sorununun çözümüne katkıda bulunduğunu savunabilmek güçtür. Bu rakamların gösterdiği, başörtüsü konusunda "liberal" denebilecek bir tutum sergileyen dörtte üç bir çoğunluğun, sorun bir partinin politik malzemesi haline getirildiğinde aynı oranda bir destek vermediğidir. Belki daha da önemlisi, Refah Partisi'nin büyük ölçüde karşı çıktığı 8 yıllık ilkökul eğitiminin ciddi bir destek almasıdır. Eğitim süresinin 5 yıl yerine 8 yıla çıkarılmasını doğru karar olarak nitelendirenlerin oranı %69.0'dır. Karşı görüşte olanlar % 24.3'tür. Refah Partisi'yle doğrudan ilgili olmasa da din ve eğitim konusunda bir diğer önemli bulgu Kur'an Kursları ve İmam-Hatip Liseleri'ne verilen destektir. Kızını ya da oğlunu Kur'an Kursu'na göndermeyi düşünebileceğini söyleyenlerin oranı sırasıyla %77.4 ve %79.1'dir. Kızını veya oğlunu İmam-Hatip Lisesi'ne göndermeyi düşünebileceğini söyleyenler de gene yüksek oranlarda sırasıyla %62.7 ve %63.5'tir.

***Refah Partisi
hakkındaki
değerlendirmelerin
bizce en önemlisi,
halkı inananlar ve
inanmayanlar diye
ikiye bölmüş olduğu
iddiasını haklı
bulanların oranının
%36.9, haksız bir
iddia olduğunu
düşünenlerin ise
%39.1 olmasıdır.***

Refah Partisi'nin kent yoksullarından oy toplamasında önemli rol oynadığı düşünülebilecek "Adil Düzen" programının ne ölçüde inandırıcı bulunduğu da gene tartışmalıdır. "Adil Düzen" programının Türkiye'de zengin ile fakir arasındaki farkı azaltmayı amaçladığına inananlar sadece %26'dır. Halkın %46.8'i partinin böyle bir amacı olmadığı kanısındadır. Ancak, %28.1'e karşılık %43.3 gibi bir çoğunluk partinin, taraftarlarının çeşitli sorunlarını çözmekte diğer partilerden daha çok yardımcı olduğunu düşünmektedir. Bu oran, Refah örgütünün iyi çalıştığı konusundaki genel kanaati desteklemektedir. Öte yandan, Refah kadrolarının bu tür hizmetlerde daha dürüst davrandıkları gibi oldukça yaygın olduğunu sandığımız görüş aynı tür bir desteğe sahip değildir. Kamuoyunda bırakmak istediği imajın aksine, çalıp çırpmayan dürüst kadrolara sahip olduğunu düşünenler sadece %25.5 iken, bu görüşe katılmayanlar %47.2'dir. Refah Partisi hakkındaki değerlendirmelerin bizce en önemlisi, halkı inananlar ve inanmayanlar diye ikiye bölmüş olduğu iddiasını haklı bulanların oranının %36.9, haksız bir iddia olduğunu düşünenlerin ise %39.1 olmasıdır. Bu iki oranın birbirine yakınlığı bu tür bir bölünme yaratılmış olduğunun bizzat bir göstergesidir.

Refah Partisi'nin dış politika alanında çok tartışılmış olan ünlü D8 projesine verilen destek oldukça yüksek gözükmektedir. Partinin Türkiye'yi İslam dünyasına yakınlaştırmak istemesini iyi bir politika diye nitelendirenler %39.8 gibi önemli bir sayıdır. Bu görüşe katılmayanlar %33.7 ile daha düşük bir orandır. Ancak, anketin yapıldığı tarihte Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunun Luksemburg zirvesinde olumsuz değerlendirilmiş olması sonucu Batı'ya karşı gelişmiş tepkinin bu konudaki görüşleri muhtemelen etkilemiş olduğu da belirtilmelidir. Nitekim anketi gerçekleştirdiğimiz tarihte halkın %42.5'i Türkiye'nin Batı ülkelerine kıyasla diğer Müslüman ülkelerle daha yakın ilişkiler kurması gerektiğini düşünmektedir. Bu iki seçenek arasında tercihini Batı ülkelerine yönelik belirtenlerin oranı %29.9'da, her ikisine de ağırlık verilmesini savunanların oranı ise %7.7'de kalmaktadır. Oysa, TÜSES'in Mayıs 1998'deki araştırmasında Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği halkın %61.8 tarafından destek görmekteydi (TÜSES, 1999, 79).

Bu yanıtlarından anlaşılabilir üzere, *Siyasal İslam konusunda toplumda ciddi bir hassasiyet ve bölünme mevcuttur. Zaman zaman dile getirildiği gibi, bu konudaki huzursuzluğu salt "ordu faktörü" ya da "laikçi aydınlar" türü indirgemelerle açıklamak gerçeği yansıtmamaktadır.* Dolayısıyla, gerek Siyasal İslam'ın temsilcisi partilerin gerekse laikliği savunanların bu gerçeği görerek politika üretmeleri toplumsal barış ve huzurun korunması açısından önem arz etmektedir. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi, Türk halkının neredeyse tamamı inanç farklılıklarının hoşgörü ve barış ortamında korunmasını toplumsal huzurun sağlanması açısından önemli bulmaktadır. Bu görüşe katılmayanlar %2.1 gibi fevkalade küçük bir karşı gruptur.

Refah Partisi'ne destek vermiş ve araştırmanın yapıldığı tarihte Fazilet Partisi'ne oy vereceğini söyleyen seçmenin ankette sorulan çeşitli konulardaki görüşleri diğer partilerin seçmenlerine kıyasla farklılık göstermektedir. *Genel olarak, Refah-Fazilet seçmenlerinin Türk seçmeni içinde en muhafazakar kesimi oluşturduğu söylenebilir.* Refah-Fazilet seçmenleri namaz kılmak, oruç tutmak gibi geleneksel ibadet türlerini yerine getirirken gerek fitre-zekat vermek, kurban kesmek gibi mali katkıyla yapılan ibadetlere gerekse muska yazdırtmak, türbe-yatır ziyaretine gitmek, adak adamak gibi halk İslam'ı olarak nitelenebilecek ibadet türlerine yüksek oranlarda eğilim göstermemektedir. *Diğer partilere göre toplumsal yaşama yabancılaşmış kesimlerden daha yüksek oranda oy alan Refah ve Fazilet Partileri, görece daha düşük dini tolerans sahibi bir seçmen kitlesine sahip görünmektedir. Laik Cumhuriyet ilkelerine daha düşük oranda destek veren Refah ve Fazilet seçmenlerinin diğer parti seçmenlerine göre oldukça daha yüksek oranda şeriat istemi dile getirmeleri söz konusudur.*

Son olarak, araştırmamız Türk halkının önemli bir kesitinin sosyal yaşamda, muhafazakar olduğunu, bu muhafazakarlığın ise büyük ölçüde kadınların konumu ve davranışlarıyla ilişkilendirildiğini göstermiştir. Bu bağlamda, muhafazakarlık ile dindarlık içiçe gibi gözükmekte, yukarıda bahsettiğimiz özel yaşam-cemaat yaşamı ayrımı burada da belirgin olmaktadır. Nitekim, Siyasal İslam'ın temel taleplerinin, başörtüsü örneğinde olduğu gibi, kadının toplumsal konumuyla ilgili olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle,

Siyasal İslam konusunda toplumda ciddi bir hassasiyet ve bölünme mevcuttur. Zaman zaman dile getirildiği gibi, bu konudaki huzursuzluğu salt "ordu faktörü" ya da "laikçi aydınlar" türü indirgemelerle açıklamak gerçeği yansıtmamaktadır.

Cumhuriyet'in temel ilkeleri ile Siyasal İslam'ı karşı karşıya getiren en önemli konu kadına bakış açılarının farklılığıdır. Her ne kadar Siyasal İslam'ın sözcüleri günümüzde kadınların toplumsal hayatta önemli bir rol üstlendikleri gerçeğini kabul eder görünmekteyse de, kadının kamu yaşamında erkeklerle bir arada yer alması ve kadın-erkek eşitliğinin hangi temellerde gerçekleşeceği konularında gerek Türkiye gerekse Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde ciddi fikir ayrılıkları vardır. Dolayısıyla, Türkiye'de Siyasal İslam'ın varlığı ve tezlerine en önemli itirazın kadın sorunlarına ilişkin olduğu söylenebilir. Kanımızca "İslam Devleti" dendiğinde laik kesimi kaygılandıran ne İslam'ın ekonomik önermeleri, ne de zaten Osmanlı'dan beri Türk toplumunda pek kabul görmemiş olan ceza hükümleridir. Asıl kaygı, tesettürlü--ya da İran, Afganistan ve Saudi Arabistan örneklerinde olduğu gibi, devlet zoruyla tesettüre sokulmuş-- kadın imajından kaynaklanmaktadır. Hem laik hem de İslami kesimler için kadınlar, bu siyasi mücadelede baş aktördürler.

Bu açıdan bakıldığında araştırmamızın sonuçları, laik kesimin kaygısının pek de yersiz olmadığını ortaya koymaktadır. *Türk halkının önemli bir kesiti kadın konusunda muhafazakar tutumlara sahip gözükmekte, bu tür bir muhafazakarlık ise Siyasal İslam'ın temsilcisi olan parti seçmenleri arasında daha da yüksek oranlara ulaşmaktadır.*

**Araştırmamız
Türk kadınlarının
çoğunun örtündüğünü
göstermektedir.
Sokağa çıktıklarında
başını örtmediğini
söyleyen kadınların
oranı sadece
%27.3'tür. Buna
karşılık %53.4
başörtüsü ve %15.7
türban taktığını
söylemekte, %3.4 gibi
küçük bir azınlık ise
çarşaf giydiğini
belirtmektedir.**

Kadına ilişkin sorularda örtünme siyasal sonuçları açısından en önemliler arasındaydı. Bu soruya verilen yanıtlar *Türk kadınlarının çoğunun örtündüğünü göstermektedir. Sokağa çıktıklarında başını örtmediğini söyleyen kadınların oranı sadece %27.3'tür.* Buna karşılık %53.4 başörtüsü ve %15.7 türban taktığını söylemekte, %3.4 gibi küçük bir azınlık ise çarşaf giydiğini belirtmektedir. Ankete cevap veren erkeklerden eşinin başını örtmediğini söyleyenlerin oranı sadece %16.4'tür. Erkeklerin %65.2'si eşlerinin başörtüsü, %13.5'i ise türban taktığını söylemektedir. Eşlerinin çarşaf giydiğini söyleyenlerin oranı gene %3.5 ile oldukça düşüktür. Herkese sorulan annelerinin ve varsa 15 yaşından büyük kız çocuklarının örtünüp örtünmedikleri sorularına verilen yanıtlar da benzer oranlardadır.

Bu oranlarda dikkat çeken nokta, *laik kesimce Siyasal İslam'ın simgesi olarak kabul edilen türban takmanın fazla yaygın olmadığı, buna karşın geleneksel başörtüsünün çok daha yaygın bir biçimde kullanıldığıdır. Ancak, genel kanının aksine örtünme yaygınlaşmamakta, bilakis bir önceki nesle göre örtünen kadın sayısı azalmaktadır.* Örneğin, ankete katılanların %73.5'i annelerinin başörtüsü taktığını söylerken, cevap veren kadınların sadece %53.4'ü başörtüsü takmakta, erkeklerin de %65.2'si eşlerinin başörtüsü taktığını söylemektedir. Bu oran, 15 yaşından büyük kızı olduğunu söyleyen %35.4 arasından kızlarının örtündüğünü belirten %16.0 ile "anne" kategorisine kıyasla en genç nesilde gerçekten çok düşüktür. Öte yandan, cumhuriyet öncesi yaygın bir biçimde kullanılan ve devlet memuru kadınlar hariç cumhuriyet yasalarınca hiç bir zaman yasaklanmamış olan çarşaf neredeyse tümüyle ortadan kalkmış gözükmektedir. Çarşaf giyenler arasında da "anneler" %5.6 ile en büyük kategoridir.

Kadınlara ilişkin ankette yer alan diğer sorular muhafazakarlığı ölçmeye yönelikti. Bu sorulara verilen yanıtlar, yukarıda da belirtildiği gibi, Türk halkının toplumsal cinsiyet tanımlamalarında oldukça muhafazakar olduğunu

ortaya koymaktadır. Örneğin, anketi cevaplayanların %58.9'u her Müslüman kadının başını örtmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu fikre katılmayanlar %32.6'dır. Gene % 57.1 kızların ve genç kadınların kısa etek giymelerini uygun bulmamaktadır. Bu görüşe katılmayanlar benzer bir oranla %31.6'dır.

Birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yanyana oturmalarını doğru bulmayanların oranı %60.2 ile daha da yüksek çıkmaktadır. Bu görüşe katılmayanlar %30.7'dir. Bu sorular arasında muhafazakarlık ölçütünde en düşük oran kız öğrencilere ilişkin olanıdır. Lise çağındaki kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflarda okumalarını doğru bulmayanlar %38.5 ile doğru bulan %51.9'a kıyasla sayıca daha azdır. Bunun, kız ve erkek öğrencilerin biraradalığını vurgulayan Milli Eğitim politikalarının görelili başarisini simgelediği söylenebilir. *Araştırmamızda genelde, daha önceki araştırmaların da gösterdiği gibi, eğitim ile dindarlık, muhafazakarlık ve çağdaş değerlere yakınlık arasında doğrudan bir ilişki bulunmuştur* (Esmer, 1995). *Eğitim düzeyi arttıkça aşırı dindarlık ve muhafazakarlık azalmakta, buna karşın çağdaş değerler daha önem kazanmaktadır.*

Araştırmamızın, yukarıda ana hatları verilen kanaat, tutum ve değerlerle ilgili tek tek soruları kendi başlarına ilginç sonuçlar vermekle birlikte bunlara bir bütünsellik içinde bakıldığında oldukça karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Bu tabloyu çok-değişkenli dört endeks aracılığıyla basite indirmek mümkün olmuştur. Birinci boyutta, din temelli muhafazakarlık yansıtan kanaat, tutum ve değerler bu çözümlememizde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin bu muhafazakarlık, kiralık yer ararken, kiraya ev verirken ya da bakkaldan alışveriş ederken kişilerin dindar olmasını tercih etme, çocuklarını Kur'an kursları ve İmam Hatip liselerine gönderme gibi konularda ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde, genç kız ve kadınların kısa etek giymesine, lise çağındaki erkek ve kızların aynı sınıfta ders görmelerine, birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yanyana oturmasına karşı tavırlar ve başörtüsüne destek gene bu boyutta yer almaktadır. İkinci boyutta, seçmenler arası kutuplaşmayı da içeren Refah Partisi'ne destek ve şeriat istemi yer almaktadır. Bu boyutun diğer ucunda ise 8 yıllık temel eğitim yasasına destek ve diğer cumhuriyet devrimleri hakkındaki olumlu değerlendirmeler vardır.

Seçmen tercihleri bu iki boyut üzerinde anlamlı farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. *Dinsel muhafazakarlık boyutunda CHP, HADEP ve diğer küçük partilerle DSP ve ANAP seçmenleri liberal uçta yer alırken, FP, MHP ve DYP seçmenleri diğer uçta yer almaktadır.* Beklenebileceğin tersine bu çok değişkenli endeksimizde *dinsel muhafazakarlık eğilimi en yüksek olanlar FP seçmenleri değil, sırasıyla MHP ve DYP seçmenleridir.* İkinci boyutta ise laik seçmenin bulunduğu uçta sırasıyla DSP, CHP, ANAP ve DYP seçmenleri yer alırken, MHP ve ardından FP seçmenleri bu boyutun diğer ucunda yer almaktadırlar. FP seçmenlerinin bu uçta diğer parti seçmenlerine göre açık farkla önde olmaları şaşırtıcı değildir.

Çok değişkenli endekslerle yaptığımız çözümlemelerde dinsel tolerans ve marjinalite olarak tanımladığımız iki ayrı boyut daha elde edilmiştir. "Marjinalite" endeksini beş farklı önermeye verilen cevaplara göre belirledik. Seç-

Dinsel muhafazakarlık boyutunda CHP, HADEP ve diğer küçük partilerle DSP ve ANAP seçmenleri liberal uçta yer alırken, FP, MHP ve DYP seçmenleri diğer uçta yer almaktadır. Beklenebileceğin tersine bu çok değişkenli endeksimizde dinsel muhafazakarlık eğilimi en yüksek olanlar FP seçmenleri değil, sırasıyla MHP ve DYP seçmenleridir.

menlerin bu iki boyut üzerinde birbirlerinden farklılaştıklarını söylemek mümkün değildir. Daha önce de vurgulandığı gibi seçmenlerin büyük çoğunluğu (%82.3) yüksek tolerans gösterir gözükmektedir. Marjinalite olarak tanımladığımız son boyutta ise ANAP seçmeni diğerlerinden farklılaşır görünmekte, bu seçmenler arasında "marjinalite" görece düşük çıkmaktadır.

SEÇMENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ, KİMLİKLERİ, SİYASİ EĞİLİMLERİ VE EKONOMİK DURUM DEĞERLENDİRMELERİ

Bu bölümde araştırma kapsamında görüşülen kişilerin yaş, cinsiyet, eğitim, kent-kır ayrımı gibi kategorileri içeren demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, kendilerine atfettikleri Türk, Kürt, Müslüman ve Alevi gibi değişik kimlikleri, siyasi eğilimleri, ülkenin ve kendilerinin ekonomik durumunu değerlendirmeleri ele alınacaktır. Bu bilgiler, ileriki bölümlerde dini ve siyasi tutumlar konusunda yapılacak çözümlerinin temelini oluşturacaktır.

5.1 Araştırma Örnekleminin Demografik Özellikleri

Örneklemin %51.7'si erkek, %48.3'ü ise kadınlardan oluşmaktadır. Aşağıda Tablo 5.1'den de görüldüğü gibi örneklemin %63.3'ü il ve ilçe merkezlerinde, %36.7'si il ve ilçeye bağlı köylerde yapılan görüşmelerden oluşmaktadır.

Tablo 5.2'de örneklemin yaş dağılımı verilmiştir. Görüşülen kişilerin %21.1'i 18-24 yaş arasındayken, %38.6'sı 25-39 yaş arasındadır. Diğer bir deyişle, yaklaşık %60'lık bir grup 40 yaş altındadır.

Tablo 5.1
Örneklemin Demografik Özellikleri

	Örneklem
Kadın Nüfus Yüzdesi	48.3
Evli Nüfus Yüzdesi	74.5
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	4.61
30 Yaşın Altındaki Nüfus Yüzdesi	34.0
Okur Yazar Yüzdesi	91.1
İl ve İlçe Merkezinde Yaşayan Nüfus Yüzdesi	63.3

Tablo 5.2
Yaş Grupları

Yaş	Sayı	Yüzde (%)	Birikimli (kümülatif) Yüzde
18-24	643	21.1	21.1
25-39	1179	38.6	59.7
40-54	744	24.4	84
55-69	386	12.6	96.7
70+	101	3.3	100
Toplam	3053	100	

Tablo 5.3'den de görüldüğü gibi örneklemin %45.5'i ilkökul, %11.8'i ortaokul, %21.7'si lise, %8.4'ü de üniversite ve üstü eğitim almışlardır. Okur yazar olmayanlar %8.8'lik bir kitle iken ilkökul mezunu olmayıp da okur yazar olan %3.8'lik bir grup vardır.

Tablo 5.3
Eğitim Durumu

	Sayı	Yüzde (%)	Birikimli (kümülatif) Yüzde
Okuryazar değil	268	8.8	8.8
Okur yazar	118	3.8	12.6
İlkokul	1389	45.5	58.1
Ortaokul	360	11.8	69.9
Lise	662	21.7	91.6
Üniversite ve üstü	255	8.4	99.9
Cevap yok	3	.1	100
Toplam	3053	100	

5.2 Türk Seçmeni ve Etnik-Dinsel Kimlik

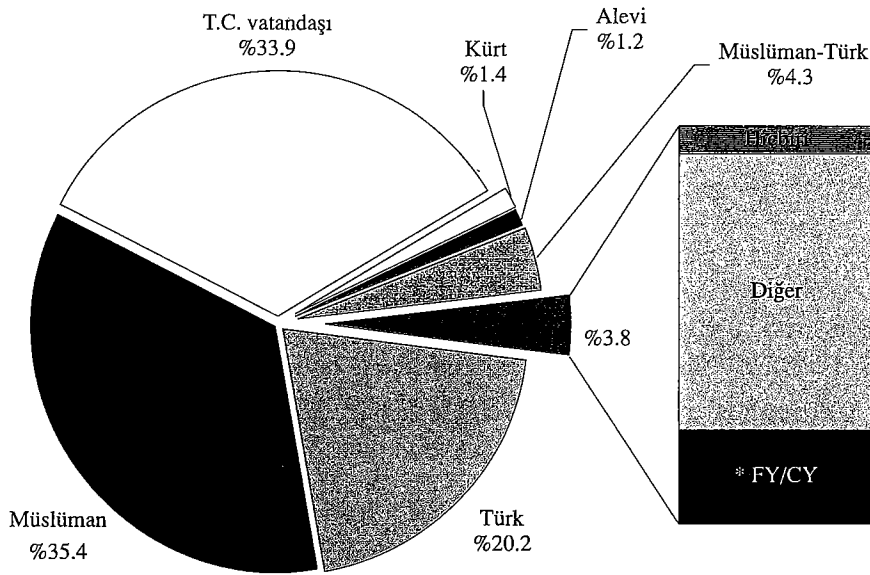
Kimlik sorunsalı son yıllarda Türk siyasal yaşamında en çok tartışılan konulardan biridir. Ancak, bu tartışmalar genellikle Türkiye'yi temsil özelliğine sahip veriler temelinde yapılmamaktadır. Kimlik tanımlanması konusunda karşılaşılan güçlükler, örnekleminize dahil kişilere kendilerini "öncelikle Türk olarak mı, Müslüman olarak mı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak mı, Kürt olarak mı yoksa Alevi olarak mı" tanımladıkları sorularak aşılmaya çalışılmıştır. Görüşülen kişilere, kendilerini verilen kategorilerden öncelikle hangisine ait hissediyorlarsa o gruba dahil etmeleri istenmiştir. Diğer bir deyişle, kimliklerini Müslüman-Türk, Alevi-Türk, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı-Kürt gibi birden çok kategorinin bileşimleri şeklinde ifade etmelerine izin verilmemiştir. Bu kısıtlamaya rağmen görüşülenlerin %4.3'ü kendilerini Müslü-

man-Türk olarak tanımlamış, %2.7'si ise verilen tüm kategoriler dışında bir kimlik tanımında bulunmuşlardır. Bu soruya değişik nedenlerle cevap veremeyenlerin oranı ise %1'in altında kalmıştır.

Görüşülen kişilerin %35.4'ü kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlarken, %33.9'u öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, %20.2'si ise öncelikle Türk olarak tanımlamışlardır. Kendilerini öncelikle Alevi olarak tanımlayanlar yalnızca %1.2, öncelikle Kürt olarak tanımlıyanlarsa %1.4'tür.

Şekil 5.1

Kendinizi öncelikle Türk Olarak mı, Müslüman Olarak mı, T.C. Vatandaşı olarak mı, Kürt Olarak mı Yoksa Alevi Olarak mı Tanımladınız?

* FY/CY-Fikri Yok, Cevap Yok

Görüşülen kişilerin %35.4'ü kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlarken, %33.9'u öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, %20.2'si ise öncelikle Türk olarak tanımlamışlardır. Kendilerini öncelikle Alevi olarak tanımlıyanlar yalnızca %1.2, öncelikle Kürt olarak tanımlıyanlarsa %1.4'tür.

Kimlik tarifi konusunda benzer soruların kullanıldığı bir dizi araştırmadan elde edilen sonuçlara baktığımızda benzer eğilimler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Konda Araştırma tarafından Aralık 1993'te yürütülen bir ankette görüşülen kişilere "Kendinizi ne olarak tarif ediyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya %34 kendini Türk olarak, %26 T.C. vatandaşı olarak cevap verirken kendini Müslüman olarak tarif edenler %20'de kalmıştır (Konda, 1994). Kendini Kürt veya Zaza olarak tarif eden kitle ancak %4'tür. Mart-Nisan 1996 ve Mayıs 1998 de TÜSES için yapılan bir diğer saha çalışmasında Alevi ve Kürt kimliğinin irdelenmesi amacıyla şu soru kullanılmıştır: "Çeşitli bilim adamlarının araştırmalarına ve yazdıklarına göre, Türkiye'de çeşitli ırklardan, milletlerden ve dinlerden insanlar yaşıyor. Birisi size 'Siz bunlardan hangisisiniz?' diye sorsa ne dersiniz?" 1999 araştırmasında alınan yanıtların %3.6'sı Alevi ve %6.3'ü de Kürt kimliğini ön plana çıkarırken, bileşenlerinin oranını bilemediğimiz % 79.7'lik bir kitle kendini "Türk", "Sünni-Türk" ya da "Sünni" olarak tanımlamıştır. Alevi kimliği 1996 araştırmasında da %3.9 iken Kürt kimliği %9.8 oranında bulunmuştur (TÜSES, 1996, 40; 1999, 50-51). Her iki örneğin de gösterdiği gibi, kimlik tanımlamalarını sa-

Kimlik kategorileri tek tek ele alındığında, Müslüman kimliği Türk halkının kendini tanımlamasında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Türk olarak tanımlanan kimliklerden daha geniş bir kitlenin seçimidir.

ha çalışmalarıyla belirlemekte önemli güçlükler vardır. Buna rağmen, Türkiye halkı için "Türk" ya da "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı" olmak kimlik tanımlarında öncelikle gelmektedir.

Kimlik kategorileri tek tek ele alındığında, Müslüman kimliği Türk halkının kendini tanımlamasında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Türk olarak tanımlanan kimliklerden daha geniş bir kitlenin seçimidir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak ortaya çıkan ikinci büyük grup etnik temelli bir tanımlama yerine daha modern bir vatandaşlık bilincinin yansıması olarak görülebilir. Üçüncü büyük grupça kullanılan Türk kimliği ise etnik kökenli bir tanımlamadır. Daha önceki araştırmalar gibi bulgularımız Türkiye halkı için "Türklük" ve "Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının" kimlik belirlemelerinde açık farkla ön plana çıktığını göstermektedir (toplam iki kategori için %54.1). Bu üç öncelikli kimlik tanımlamasının yanında Alevi ve Kürt kimlikleri Türk halkını temsil eden örnekleme dahil kişilerin ancak %2.6'sı tarafından kullanılmıştır.

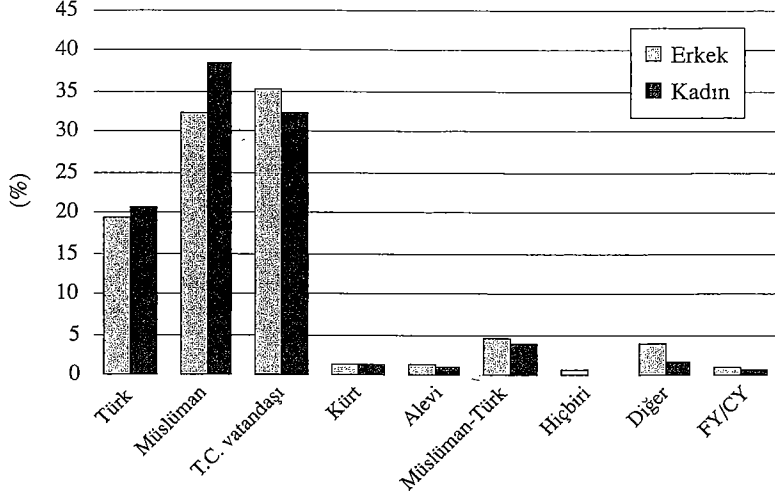
Bu sorunun yanı sıra, Kürt ve Alevi grupları belirlemek amacıyla ankette başka sorular da sorulmuştur. Örneğin, dini inançların belirlenmesine yönelik sorular arasında "Sünni Müslüman mısınız?" sorusuna %81.8 "evet" cevabı verirken, %9.9 bilmediğini belirtmiş, %5.5 de "hayır" cevabı vermiştir. Hangi mezhepten oldukları sorulduğundaysa yaklaşık %77 Hanefi olduklarını belirtirken %3.9'luk bir kesim verilen kategorilerin dışında ve "diğer" kategorisi içinde Alevi olduklarını belirtmişlerdir.

Kürt seçmenleri belirlemek amacıyla Türkçe dışında konuşulan diller arasında Kürtçe de dahil edilmiştir. Görüşülen kişilerin %8.5'i Kürtçe konuştuğunu belirtmiştir. Bu sonuçlar bize Kürt ve Alevi alt gruplarının siyasi tutum ve tercihlerini çözümlemeye yetecek büyüklükte bir gözlem sayısı vermektedir. Her ne kadar bu iki grubun ülke nüfusu içindeki büyüklükleri konusunda bir belirsizlik varsa da, araştırmamızda ortaya çıkan oranlar bu grupların nüfus içindeki gerçek büyüklükleri konusundaki beklentilerin oldukça altındadır.

Alevi vatandaşlar arasında kimliklerini açıklamaktan çekinmeyen özel bir gruba ulaşıldığı kanaatindeyiz. Örneklemimizdeki bu grubun ülke genelindeki Alevilerin doğru bir yansımasını oluşturduğunu söylemek zordur. Aynı şekilde, Kürt vatandaşlara da ulaşmada kısıtlı kalındığı görülmektedir. Çalışmanın yürütüldüğü Şubat ayı içinde Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve bunu izleyen gelişmeler saha çalışmasının yürütüldüğü döneme rastlamıştır. Kürtlerin yoğunluklu olarak bulunduğu Güney Doğu ve Doğu bölgelerindeki saha çalışması bu olayın öncesinde bitirilmiş ise de, özellikle büyük şehirlerde yaşayan Kürtlerin ülkede bu dönemdeki hakim havanın etkisiyle kimliklerini ortaya çıkarmamayı tercih etmiş olmaları beklenebilir.

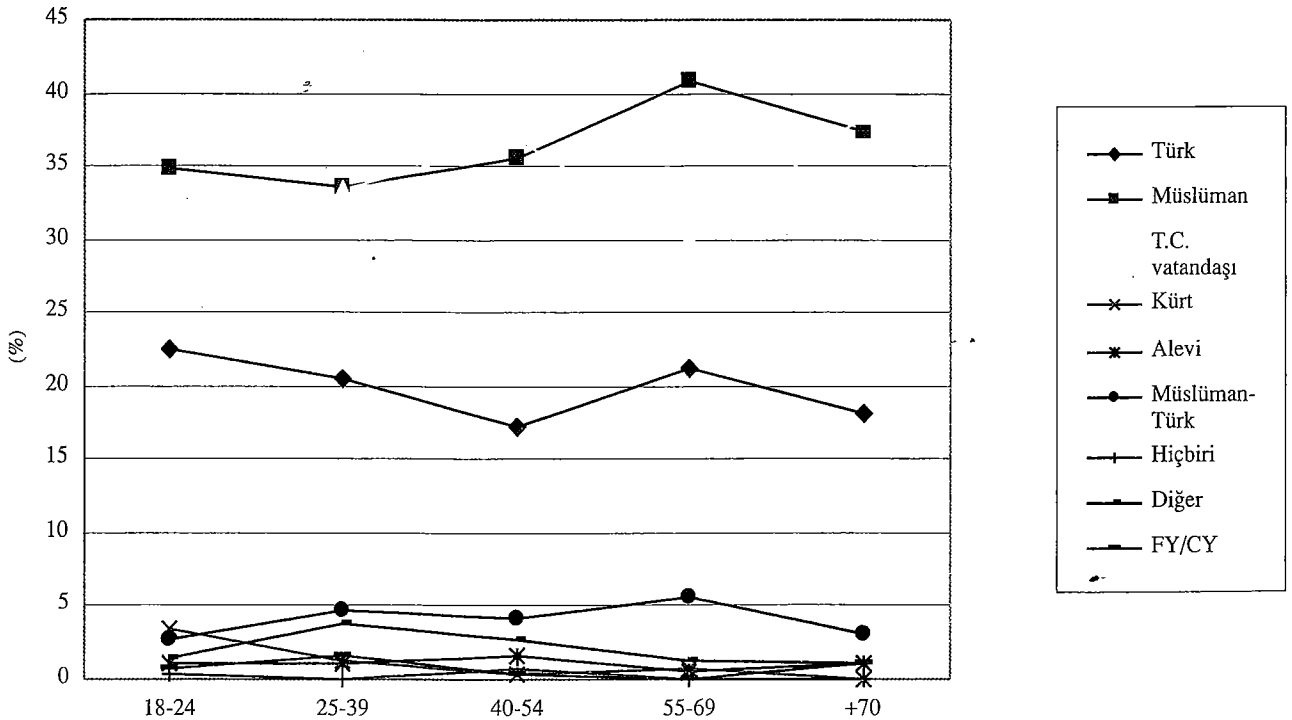
Kimlik tanımlamalarının kadın-erkek arasında farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında, kişilerin kimlik tanımlarıyla cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kadınlar arasında kendilerini öncelikle Türk ve Müslüman olarak tanımlayanlar erkeklerden fazlayken Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlayanlar erkeklerden daha düşük orandadır. Kendilerini Alevi ve Müslüman-Türk olarak tanımlayan kadınlar da erkeklerden daha azdır.

Şekil 5.2 Cinsiyete Göre Kimlik

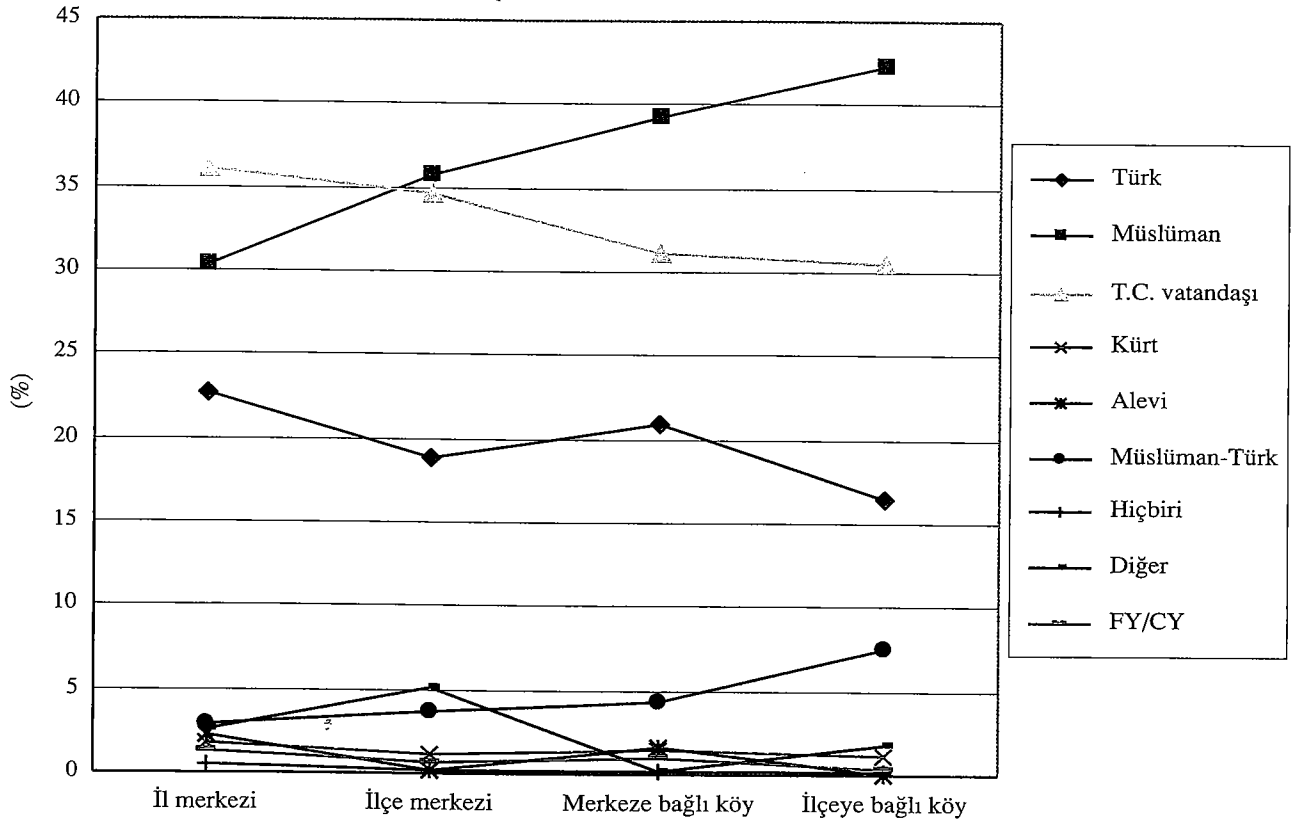
Yaş gruplarına göre kimlik tanımlamasına bakıldığında gene anlamlı bir ilişki gözlenmektedir. 18-24 yaş grubu kendini diğer gruplara göre daha yüksek oranda Türk olarak tanımlarken, 40-54 yaş grubu kendini diğer yaş gruplarına göre daha yüksek oranda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak görmektedir. Yaş grubu yükseldikçe kendilerini öncelikle Türk olarak tanımlayanların oranı düşerken Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Müslüman olarak tanımlayanların oranı yükselmektedir. Diğer kimlik tanımlamalarında yaş gruplarının değişimiyle önemli bir farklılık görülmemektedir.

Şekil 5.3 Yaş Gruplarına Göre Kimlik

Yerleşim yerleri ve kimlik tanımı arasında da istatistiki olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. *Yerleşim yerlerine göre kimlik tanımının değişimine bakıldığında il ve ilçe merkezlerinden köylere gidildiğinde kendilerini öncelikle Türk ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlayanların azaldığı, buna karşın Müslüman olarak tanımlayanların hızla arttığı gözlenmektedir.* Diğer kimlik tanımlamalarında yerleşim yerlerinin değişimiyle önemli bir farklılık görülmemekle birlikte kendilerini öncelikle Müslüman-Türk bileşik kimliğiyle tanımlayanlar il ve ilçelere bağlı köylere gittikçe artmaktadır.

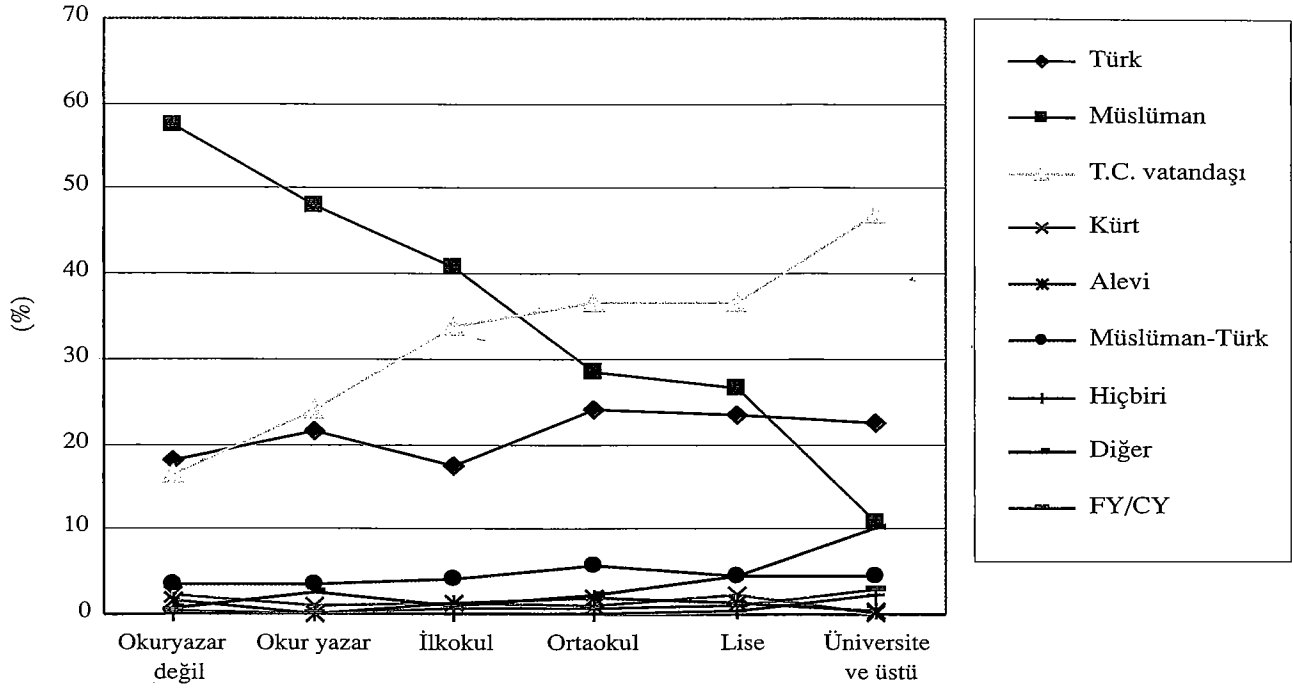
Şekil 5.4 Yerleşim Yerine Göre Kimlik

Kimlik tanımlamalarına eğitim durumu açısından bakıldığında iki eğilim ön plana çıkmaktadır. Birincisi, *eğitim düzeyi yükseldikçe kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanların oranı düşmektedir.* Buna tam zıt yönde eğilim gösteren kimlik tanımlamaysa *Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığıdır.* Eğitim düzeyi yükseldikçe kendilerini öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak görenlerin oranı artmaktadır. Türklük tanımı çok hafif bir eğilimle eğitim düzeyi arttıkça artar görünmekte, diğer tanımlarda ise eğitimle ilişkili önemli bir farklılık gözlenmemektedir.

Kimlik tanımıyla ilgili bu soruya verilen cevaplarda en beklenmedik sonuçlar, önceki araştırmalarda da güçlükle karşılaşılan Kürt ve Alevi kimliğine ilişkindir. Halkın sadece %1.4'ü kendini öncelikle Kürt olarak tanımlarken, gene sadece %1.2'si Alevi olarak tanımlamıştır. Bu düşük rakamların gerçeği mi gösterdiği, diğer bir deyişle, Türkiye'deki Kürt ve Alevi yurttaşlar

Şekil 5.5 Eğitim Durumuna Göre Kimlik

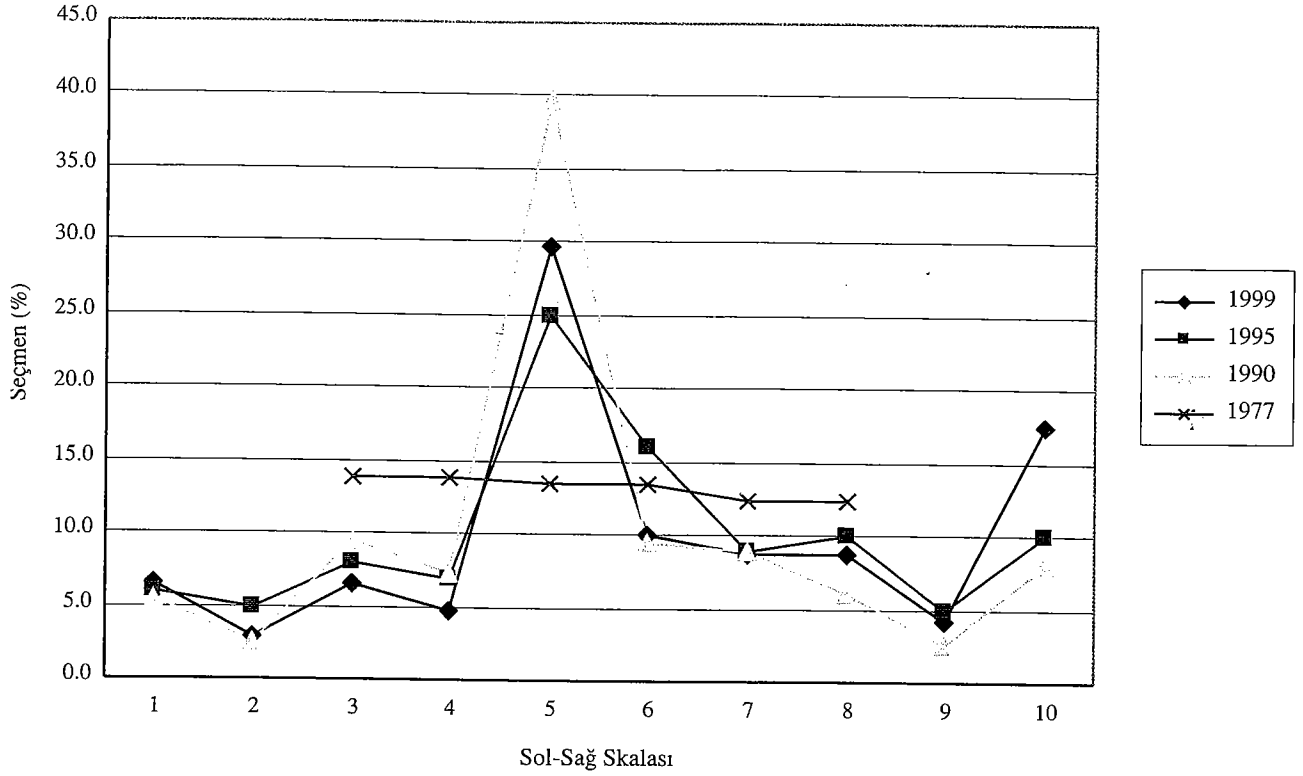
açısından “vatandaşlık” ya da “Müslümanlık” gibi bir üst kimliğin daha mı geçerli olduğu, yoksa Kürt ve Alevilerin şu ya da bu nedenle kimliklerini gizlemeyi mi tercih ettikleri tartışmaya açıktır.

5.3 Türk Seçmeninin Sol-Sağ İdeolojik Düzlemi Üzerindeki Dağılımı

Türk siyasal yaşamında, Batı demokrasilerindeki ideolojik yelpazeyi betimlemekte kullanılan sol-sağ kavramlarının açıklayıcı olmadığı söylenegelmiştir. Bu nedenle, sol-sağ kategorizasyonu yerine alternatif söylem çerçeveleri geliştirilmiştir. Ancak, yaklaşık 20 yıldır elimizde değişik aralıklarla Türk seçmeninin sol-sağ düzleminde kendini nereye yerleştirdiğini takip etmemize olanak veren veriler mevcut olduğundan araştırmamızda biz de bu çerçeveyi kullandık. Aşağıda Şekil 5.6'daki bulgular karşılaştırılabilir bir şekilde gösterilmektedir. 1977 genel seçimlerinden önce yapılan bir saha araştırmasında seçmenlerin kendilerini ortanın soluna yerleştirenleri, merkeze ve ortanın sağına yerleştirenlerinden daha fazla bulunmuştur (Ergüder, 1980-81). 1990 ve 1995 yıllarında yapılan iki araştırmada seçmenler ağırlıklı olarak sol-sağ ideolojik düzleminin ortasında yoğunlaşırken, ortanın sağına doğru bir kaymanın olduğu da ortaya çıkmıştır (Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991). *Araştırmamızda 1999 yılına gelindiğinde sol-sağ ideolojik düzleminin sol ve ortasında bir boşalmanın olduğu ve seçmenin ortanın sağına doğru kayışının devam ettiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle kendini sol-sağ ideolojik düzleminin en sağ noktasında görenlerin oranı (%13.7) en solda görenlere (%5.2) göre iki katından fazladır.*

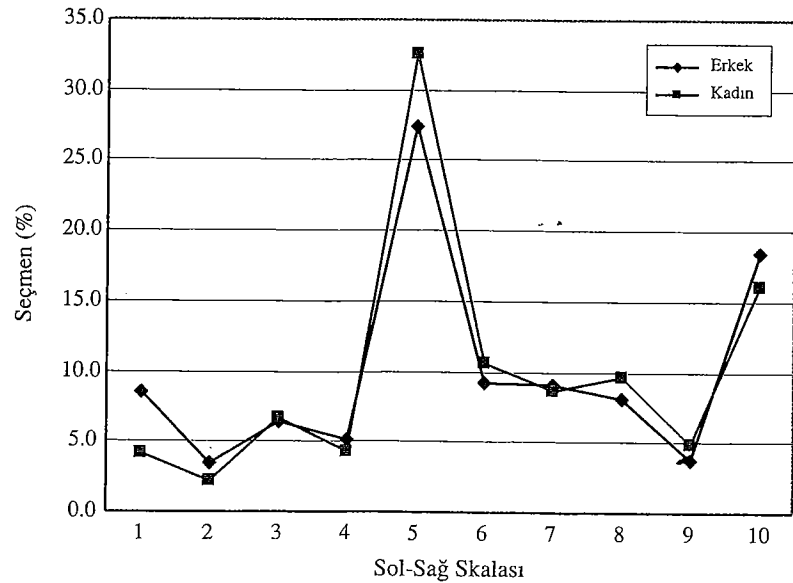
Araştırmamızda 1999 yılına gelindiğinde sol-sağ ideolojik düzleminin sol ve ortasında bir boşalmanın olduğu ve seçmenin ortanın sağına doğru kayışının devam ettiği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 5.6 Türk Seçmeninin Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılımı

Sol-sağ skalası üzerindeki dağılımın cinsiyete göre ayrıştırılması sonucunda gözlemlediğimiz, kadınların genelde erkeklerden daha düşük oranda ortanın solunda yer aldıkları, ancak skalanın ortasında kadınların erkekler-

Şekil 5.7 Cinsiyete Göre Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılım

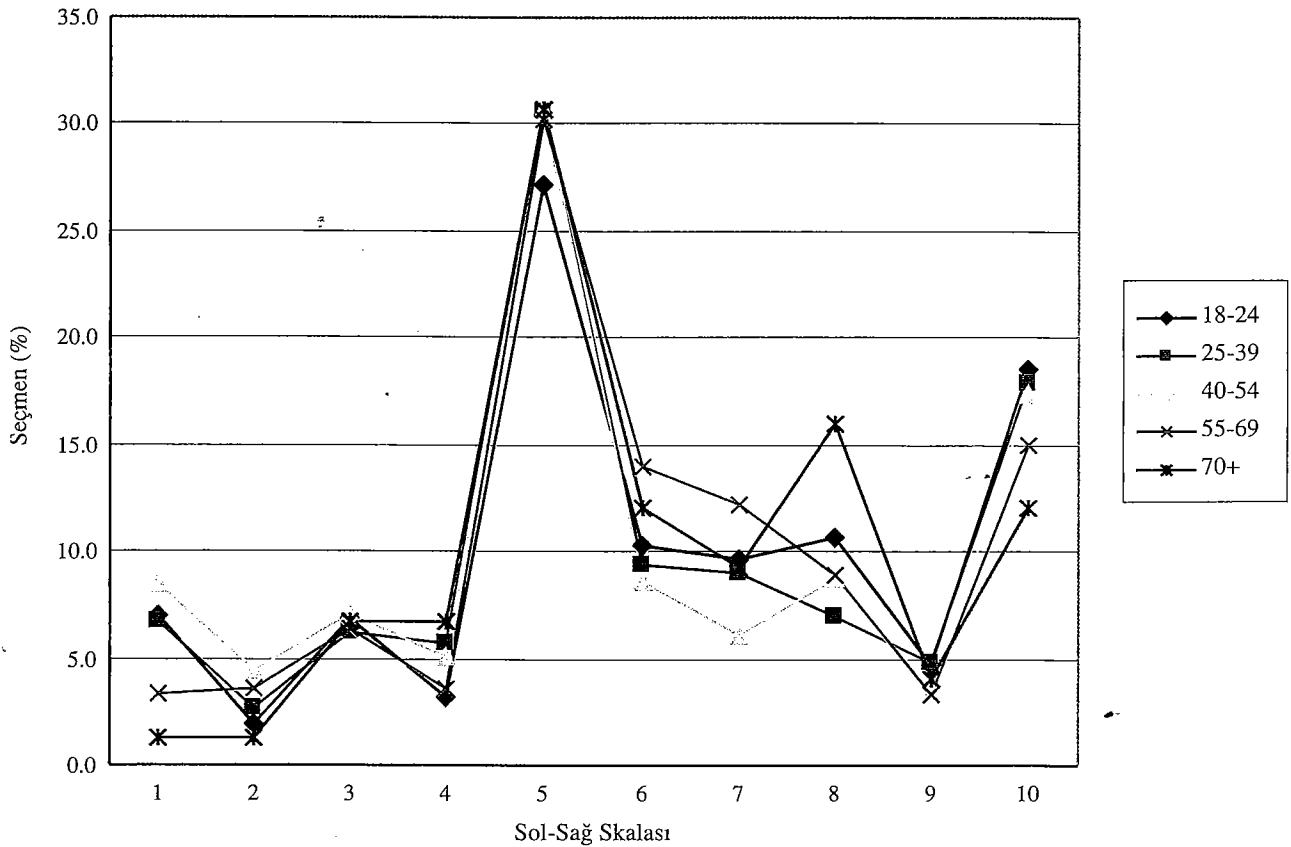
den daha yüksek oranda bulunduklarıdır (%43.4 kadına karşılık %36.7 erkek sol-sağ skalasının ortasında yer almaktadır). Erkeklere kıyasla daha düşük oranda kadın kendini en uç sol noktalara yerleştirmektedir. Buna karşılık ortanın sağında kadınlarla erkekler arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 5.4

Yaş grupları	18-24	25-39	40-54	55-69	70+
Aşırı Sol (1, 2)	8.9	9.3	12.9	6.7	2.6
Ortanın Solu (3, 4)	10.1	12.0	12.1	9.9	13.3
Orta (5, 6)	37.4	40.0	39.3	44.1	42.7
Ortanın Sağı (7, 8)	20.4	15.9	14.8	21.1	25.2
Aşırı Sağ (9, 10)	23.2	22.7	20.9	18.2	16.1
	100	100	100	100	100

Yaş gruplarına göre sol-sağ düzlemindeki dağılıma bakıldığında birkaç önemli bulgu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, 18-24 yaş arası en genç grubun içinde aşırı sağ uçların en yüksek oranda bulunduğuudur. Yaş art-

Şekil 5.8 Yaş Gruplarına Göre Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılım

Politik sosyalizasyon süreçlerinin 1980 sonrasında rastladığı 18-24 yaş grubunun belirleyici özelliği ise, kendilerini aşırı sağ uca yerleştirmiş olanların en yüksek oranda bu grupta bulunmasıdır.

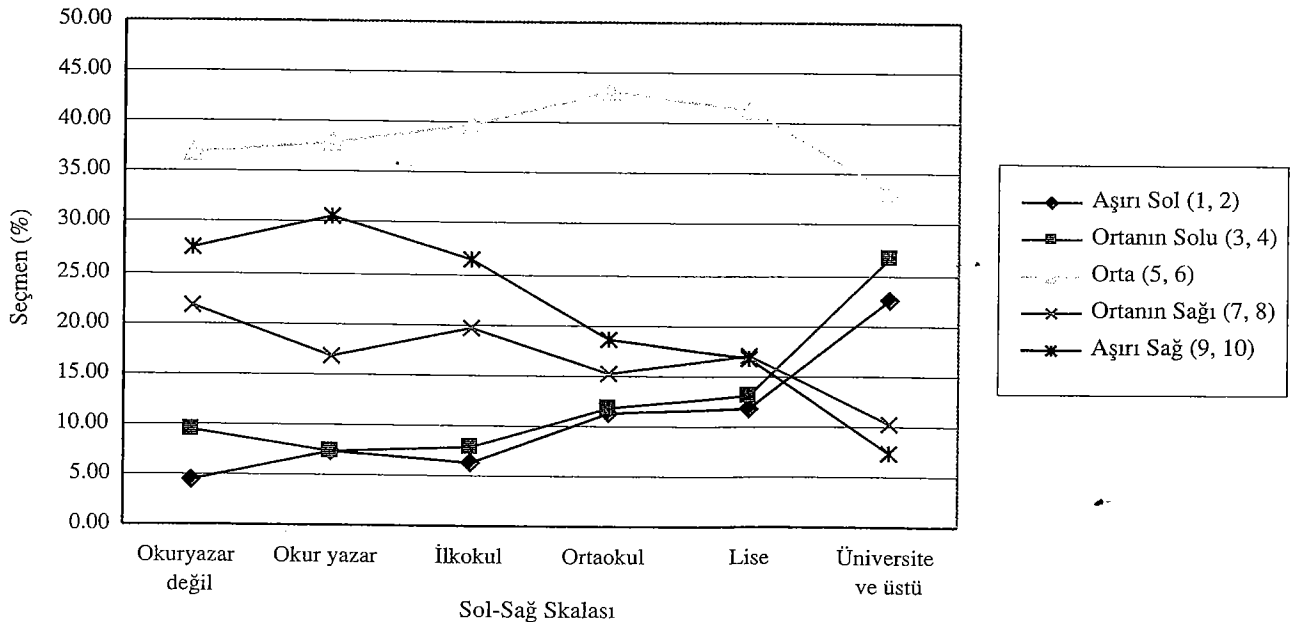
tıkça aşırı uçlarda bulunanların yaş grupları içindeki oranları düşmektedir. 1980 öncesinde 21-35 yaş arasında olan bugünün 40-54 yaş arası grubu en yüksek oranda ortanın solunda, en düşük oranda da ortanın sağında yer alan gruptur. *Politik sosyalizasyon süreçlerinin 1980 sonrasında rastladığı 18-24 yaş grubunun belirleyici özelliği ise, kendilerini aşırı sağ uca yerleştirmiş olanların en yüksek oranda bu grupta bulunmasıdır.* 18-24 yaş grubu yalnızca 55 yaş üstü gruba göre ortanın solunda daha çok seçmen bulundurmaktadır.

Tablo 5.5

Yerleşim Yeri	İl	İlçe	Merkeze	İlçeye
	merkezi	merkezi	bağlı köy	bağlı köy
Aşırı Sol (1, 2)	10.3	11.8	10.2	5.4
Ortanın Solu (3, 4)	14.3	12.1	9.1	6.2
Orta (5, 6)	41.5	38.0	39.1	38.6
Ortanın Sağı (7, 8)	17.0	17.4	15.2	21.1
Aşırı Sağ (9, 10)	16.9	20.8	26.3	28.7
	100.0	100.0	100.0	100.0

Yerleşim yerlerine göre sol-sağ düzlemindeki dağılıma baktığımızda *ortanın solundaki seçmenin kentlerde daha yoğun olduğunu görüyoruz.* İlçeye bağlı köylerde kendini ortanın sağında gören seçmenler diğer yerleşim yerle-

Şekil 5.9 Eğitim Durumuna Göre Sol-Sağ İdeolojik Düzlemde Dağılım

rine göre daha yüksek orandadır. İl merkezlerinde ise ortanın sağındaki seçmene diğer yerlere göre çok daha az rastlanmaktadır.

Türk seçmeninin eğitim durumu yükseldikçe ortanın soluna doğru kaydığı görülmektedir. Her ne kadar kendilerini ideolojik düzlemin ortasına yerleştirenler her eğitim kademesinde çoğunlukta olsa da, üniversite ve üstü eğitimli seçmenlerin arasında kendilerini ortanın sağ ve aşırı sağda gösterenler toplam olarak %17 gibi bir grup iken ortanın solu ve aşırı solda gösterenler bu eğitim grubunun %47'sini oluşturmaktadırlar. Örneklemin en kalabalık eğitim grubunu oluşturan ilkökul mezunları arasında %40'lık bir kesim kendini ortada gösterirken %47 kendini ortanın sağına, %14 ise ortanın soluna yerleştirmektedir. *Kendilerini aşırı sağ noktalara yerleştirenler eğitim düzeyi düştükçe önemli oranlarda artmaktadır.*

Türk seçmeninin eğitim durumu yükseldikçe ortanın soluna doğru kaydığı görülmektedir.

5.4 Ekonomik Durum Değerlendirmeleri

Siyasal davranışı ve özellikle seçimlerde parti tercihlerini belirlemede en önemli göstergelerden biri bireylerin ekonomik durum değerlendirmeleridir. Saha çalışmalarında kişilerin ekonomik durum değerlendirmeleri sorgulanırken başlıca iki konu önem kazanmaktadır. Bu değerlendirmeler öncelikle kişilerin kendileri ve ailelerinin ekonomik durumlarının mı yoksa kendilerince ülke ekonomisinin mi bir değerlendirmesi olmalıdır? Batı demokrasilerinde yapılan çözümlenmelerde özellikle işbaşındaki hükümete olan desteğin belirlenmesinde kişilerin kendilerinin ya da ailelerinin ekonomik durumlarını nasıl gördüklerinden çok ülkenin ekonomik durumunu nasıl değerlendirdiklerinin belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır.

Bir diğer önemli konu da değerlendirmelerin geçmişe yönelik mi yoksa geleceğe yönelik mi yapılacağıdır. Bu açıdan bakıldığında da Batı demokrasilerinde elde edilen bulgular geçmişe değil geleceğe yönelik değerlendirmelerin parti tercihlerini belirlemede daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Avrupa ülkeleri için yapılmış bir çalışmada ortaya çıkan bir diğer sonuç ekonomik durum hakkında duyulan öfkenin derecesi arttıkça iş başındaki partiye oy verme eğiliminin azaldığıdır (Lewis-Beck; 1988, 33-67).

Araştırmamızda ekonomik durum değerlendirmeleri hem geçmişe hem de geleceğe yönelik olarak sorgulanmıştır. Ülkenin sosyal yapısı göz önünde tutularak kişilerin ekonomik durumları yerine ailelerinin ekonomik durumları ile ülkenin ekonomik durumu hakkındaki görüşleri hem geçmiş hem de gelecek için ayrı ayrı sorulmuştur. Geçmişe yönelik olarak istenilen değerlendirmelerde karşılaşılan zorluk, bu süre içinde hükümetlerin değişmesi sonucunda tek bir iktidar partisi veya koalisyonunun iş başında bulunmamasıdır. Araştırmanın yapıldığı Şubat 1999'dan bir yıl geriye gidildiğinde önce ANAP-DSP-DTP azınlık hükümeti, daha sonra DSP azınlık hükümeti görev başındaydı. Ancak, DSP azınlık hükümeti bu süre içinde bir-iki aylık bir geçmişe sahipti. Dolayısıyla geçmişe yönelik değerlendirmelerin ağırlıklı olarak ANAP-DSP-DTP azınlık hükümetine ait olmasını beklessek de verilen cevaplar bu açıdan istenilen açıklıkta değildir.

Çalışmamızda ekonomik durum değerlendirmelerinde öfke konusunu ise açıklığa kavuşturmak için şu soru sorulmuştur: "Türkiye'nin içinde bulundu-

Seçmenlerin %67.1'i Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun kendilerini sık sık ya da her zaman öfkелendirdiğini belirtmektedirler.

ğu ekonomik durum sizi ne derece öfkелendiriyor? Hiç mi öfkелendirmiyor, nadiren mi öfkелendiriyor, bazen mi, sık sık mı yoksa her zaman mı öfkелendiriyor?" Aşağıdaki Tablo 5.6'dan da görüldüğü gibi, seçmenlerin %67.1'i Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun kendilerini sık sık ya da her zaman öfkелendirdiğini belirtmektedirler. Benzer şekilde politik duruma karşı sık sık ya da her zaman öfkелenenler %64.7 dir.

Tablo 5.6
Türkiye'nin Ekonomik ve Politik Durumu Değerlendirmelerinde Öfke

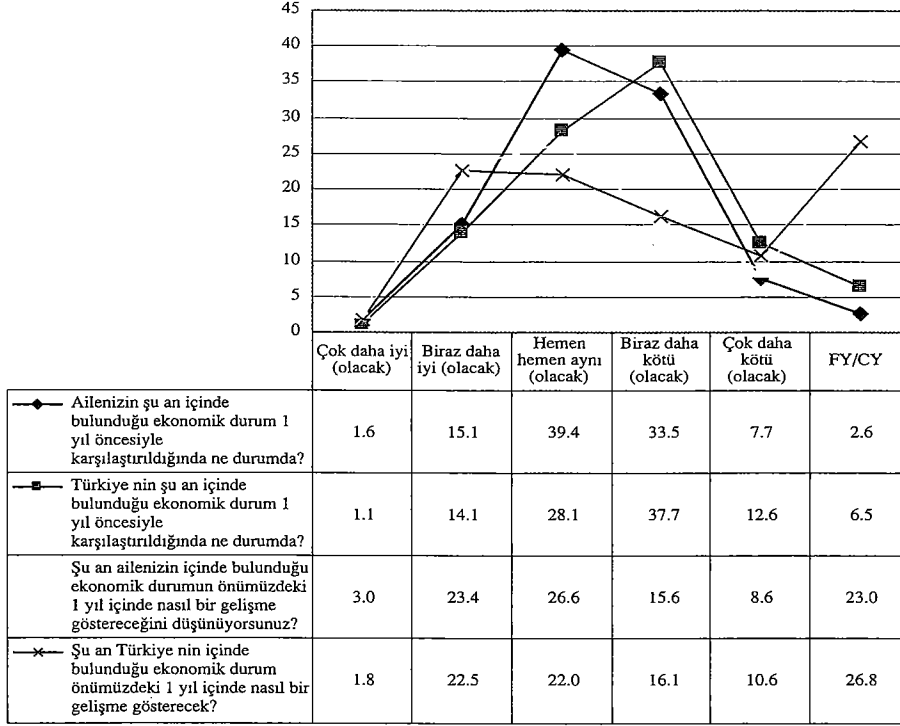
	Ekonomik Durum	Politik Durum
Hiç öfkелendirmiyor	4.1	5.4
Nadiren öfkелendiriyor	5.6	6.6
Bazen öfkелendiriyor	22.9	22.3
Sık sık öfkелendiriyor	24.0	22.7
Her zaman öfkелendiriyor	43.1	42.0
Cevap yok	0.4	1.0

Ankete cevap veren kişilerin yaklaşık %50'si geçen 1 yıl içinde "hükümetin" izlediği politikaların gerek kendi aileleri, gerekse ülkenin ekonomik durumu üzerinde kötü etki yaptığını düşünmektedir. Bu iki farklı soruya verilen cevapların oranı birbirine yakındır. İzlenen politikaların ailelerinin ekonomik durumu üzerine pek bir etkisi olmadığını düşünenler %37 civarında iken, ülke üzerine pek bir etkisi olmadığını söyleyenlerde bu oran %27'ye düşmektedir. Ülke hakkında yapılan tüm değerlendirmelerde fikir beyan etmeyenler aileler hakkında değerlendirme istenildiğinde cevap vermeyenlerin iki katı düzeyindedir. Geriye dönük olarak, izlenen politikaların ülke ekonomisine etkisi hakkında iyimser olanlar, ailelerinin ekonomik durumuna etkisinde iyimser olanlardan 4 puan önde, %12.4 oranındadır.

Mevcut ekonomik durumu, gerek kendi aileleri gerekse ülke için bir yıl öncesiyile karşılaştırmaları istendiğinde alınan yanıtlardan ağırlıklı olarak kötümser bir tablo ortaya çıkmaktadır. Sadece %16.7 ailelerinin durumunun daha iyi olduğunu söylerken bu oran ülkenin ekonomik durumu için %15.2'ye düşmektedir. Ülkenin ekonomik durumunu daha kötü bulanlar %50.3 iken ailelerinin durumunu daha kötü bulanlar %41.2'dir. Seçmenler ailelerinin durumunun ağırlıklı olarak hemen hemen aynı olduğunu belirtmektedirler (%39.4).

Geleceğe yönelik beklentiler ailelerinin ekonomik durumu söz konusu olduğunda ülkenin ekonomik durumuna ilişkin beklentilerden biraz daha iyimserdir. Geleceğe yönelik oldukça karmaşık bir hesap bekleyen bu soruya cevap verenlerin oranı diğer ekonomik değerlendirmelere göre oldukça düşüktür. Ailelerinin durumunun daha iyi olacağını bekleyenler %26.4 iken Türkiye'nin ekonomik durumunun daha iyi olacağını bekleyenler %24.3'dür. Ailelerinin durumunun daha kötü olmasını bekleyenler %24.2

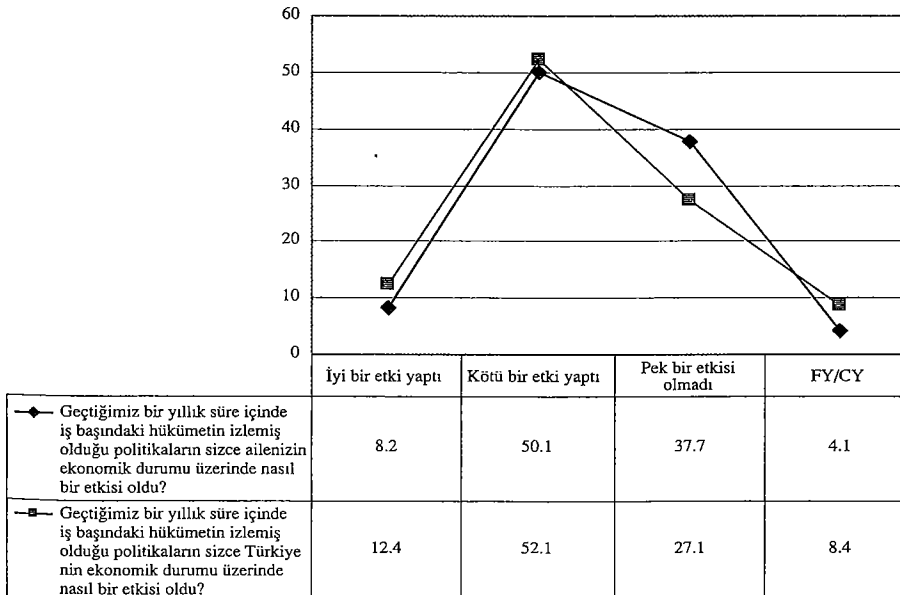
Şekil 5.10 Ekonomik Durum Değerlendirmeleri

iken ülkenin ekonomik durumunun daha kötü olacağı beklentisinde olanlar %26.7 dir.

İş başındaki hükümet konusunda yukarıda bahsedilen belirsizliği iki değişik tanımla ortadan kaldırmaya çalıştık. Birincisi, iş başındaki hükümeti

Şekil 5.11 Geçmişe Yönelik Ekonomik Durum Değerlendirmeleri

Geçmiş bir yıl içinde iş başındaki hükümet politikalarının gerek seçmenin ailesi gerekse ülkenin genel ekonomik durumu üzerine yaptığı etki "kötü" olarak değerlendirildiğinde iş başındaki hükümete oy verme eğilimi düşmektedir.

ANAP-DSP-DTP koalisyonu olarak kabul edip yeni bir değişken tanımladık. Bu üçlü koalisyon partilerinden herhangi birine oy vereceğini söyleyen seçmenler "1" olarak, bunun dışında herhangi bir partiye oy vereceğini söyleyenler de "0" olarak kodlanarak bir "kukla değişken" (*dummy variable*) bağımlı değişken olarak kullanıldı. Bağımsız değişkenler ise tüm ekonomik durum değerlendirmeleri hakkındaki soruları kapsamaktaydı.

Bağımsız değişkenlerin tümü değişik kategorilerden oluşan değişkenlerdir. Sorulardaki her bir kategori ayrı birer kukla değişken olarak tanımlanarak her kategoriye verilen cevapların iş başındaki hükümet partilerinden birine oy verme olasılığını nasıl etkilediği değerlendirilmiştir. Üçlü koalisyon hükümeti bağımlı değişken olarak alındığında ekonomik durum değerlendirmelerinden yalnızca dördü anlamlı bir etki yapar bulunmaktadır.

Öncelikle, Türkiye'nin içinde bulunduğu politik duruma karşı duyulan öfke kategorileri topluca anlamlı bir etki yapmaktaysa da, her bir öfke derecesi tek başına istatistiki olarak anlamlı değildir. Buna rağmen politik duruma karşı duyulan öfkenin artması iş başındaki hükümete oy verme eğilimini düşürür görünmektedir. Geçmiş bir yıl içinde iş başındaki hükümet politikalarının gerek seçmenin ailesi gerekse ülkenin genel ekonomik durumu üzerine yaptığı etki "kötü" olarak değerlendirildiğinde iş başındaki hükümete oy verme eğilimi düşmektedir. *Bu konudaki yazınla paralel olarak, iş başındaki hükümete oy verme eğilimi, ülke ekonomisi üzerine yapılan değerlendirmenin negatif olması durumunda ailenin ekonomik durumu hakkındaki değerlendirmenin negatif olmasına göre daha yüksek bir oranda düşmektedir.* İleriye yönelik beklentilerde ise, sadece ülkenin ekonomik durumuna ilişkin değerlendirmelerin iş başındaki hükümete oy verme eğilimi üzerinde anlamlı bir negatif etkisi vardır. İleriye yönelik beklentiler kötüledikçe iş başındaki hükümete oy verme eğilimi azalmaktadır. Bu değerlendirmelere temel oluşturan lojistik regresyon denklemi toplam kullanılabilir cevapların yüzde 70'ini doğru olarak tahmin ederek oldukça başarılı bir açıklayıcılığa sahiptir.

İkinci olarak, iş başındaki hükümet araştırma sırasında yalnızca bir ay kadardır görev yapmakta olan DSP olarak tanımlanmıştır. DSP'ye oy verenlerin "1" vermeyenlerin "0" olarak tanımlandığı kukla bağımlı değişkenin açıklanmasında gene aynı sekiz ekonomik durum değerlendirmesi sorusu bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu çözümlenmeye temel oluşturan lojistik regresyon denklemi daha önce ANAP-DSP-DTP koalisyonu için kullanılan kadar başarılı değildir. DSP'ye oy verenleri ayırtıramayan bu denklem yalnızca DSP dışındaki partilere oy verenleri doğru olarak tahmin edebilmektedir. Gene de, karşılaştırma amacıyla bakıldığında, kullanılan "öfke" değişkenlerinin hiçbiri anlamlı çıkmamaktadır. Ancak, son bir yıl içindeki hükümet politikalarının ailenin ekonomik durumu üzerindeki etkisiyle ülkenin bir yıl sonrasındaki ekonomik durumu hakkındaki değerlendirmeler anlamlı bulunmuştur. Ülkenin bir yıl sonrasındaki ekonomik durumu hakkında değerlendirmeler kötüye gittikçe DSP'ye oy verme eğilimi düşmektedir. Bekleneceği gibi, hükümetin son bir yıl içindeki politikalarının ailenin ekonomik durumu üzerindeki etkisi kötü olarak değerlendirildiğinde de DSP'ye oy verme eğilimi azalmaktadır. Kısaca, bir önceki iş başındaki hükümet tanımımızda yaptığımız gibi DSP yanına ANAP ve DTP de katıldığında siyasi

öfke ve geçmişe yönelik ülkenin ekonomik durumu hakkındaki değerlendirmeler de anlamlı etki yapar gözükmektedir.

MHP, FP, ANAP ve DYP seçmenleri de yukarıdaki tanımlara benzer şekilde kukla bağımlı değişkenler olarak tanımlanmış ve 8 ekonomik durum değerlendirmesi sorusu bağımsız değişken olarak benzer çözümlenelerde kullanılmıştır. Aynı düzeyde olmamakla beraber tüm partiler için anlamlı ekonomik durum değerlendirmeleri bulunmuştur. DYP dışındaki tüm partiler için geçmiş bir yıl içindeki hükümet politikaları hakkındaki değerlendirmeler kötüye gittikçe söz konusu partiye oy verme eğilimi artmaktadır. Geriye dönük ekonomik durum değerlendirmeleri, beklendiği şekilde, değerlendirme kötüye gittikçe muhalefette olan parti için pozitif etki yapmaktadır. *Geriye dönük ve şu anki ekonomik durum değerlendirmeleri kötüye gittikçe MHP'ye oy verme eğilimi artmaktadır. Buna karşın, geleceğe yönelik ekonomik durum değerlendirmeleri kötüye gittikçe FP'ye oy verme eğilimi artar görünmektedir.* Ülkenin politik durumuna karşı duyulan öfke arttıkça DYP'ye oy verme eğilimi düşerken, geçmişe yönelik gerek ailenin gerekse de ülkenin ekonomik durumu hakkındaki değerlendirmeler kötüye gittikçe DYP'ye oy verme eğilimi gene düşmektedir. Diğer bir değişle *DYP tipik bir muhalefet partisinin aksine, ekonomik durum hakkındaki değerlendirmeler kötüledikçe ve politik duruma karşı duyulan öfke arttıkça oy kazanacağına kaybeder bir görünüm vermektedir.*

Geriye dönük ve şu anki ekonomik durum değerlendirmeleri kötüye gittikçe MHP'ye oy verme eğilimi artmaktadır. Buna karşın, geleceğe yönelik ekonomik durum değerlendirmeleri kötüye gittikçe FP'ye oy verme eğilimi artar görünmektedir.

İNANÇ, DAVRANIŞ VE TUTUMLAR

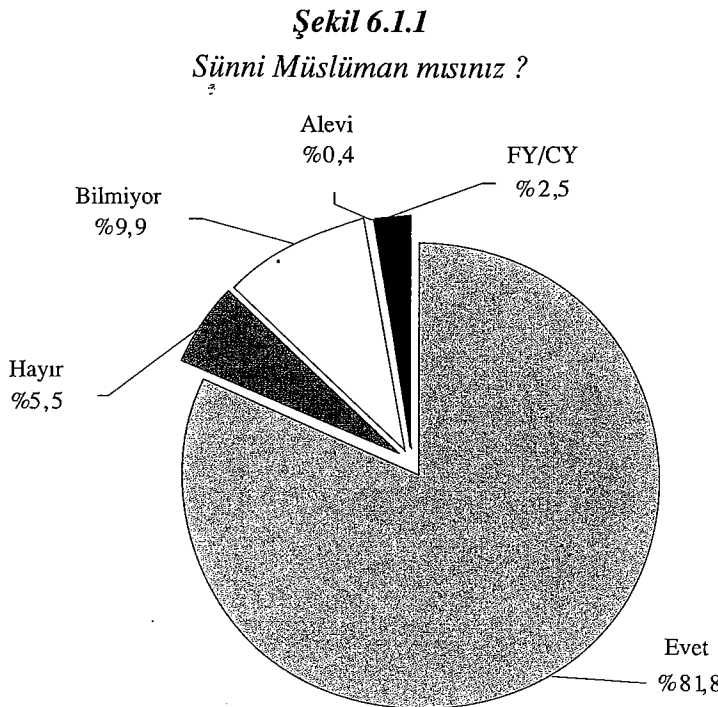
Araştırmamızın ana amacı Türkiye’de seçmenlerin dini inanç, tutum ve davranışları ile siyasal davranış ve tutumları arasındaki ilişkileri saptamak, böylelikle ülkedeki Siyasal İslam’ın kapsamlı bir çözümlemesini olanaklı kılabilecek bir temel oluşturmaktır. Bu amaçla, görüşülen kişilerin din konusunda davranış ve tutumlarını, aile içi yaşam konusundaki görüşlerini ve dinin kişisel yaşamlarında ne denli etkili bir rol oynadığını belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Bu soruların yanı sıra, görüşülen kişilere din ile toplumsal ve politik düzen arasındaki ilişkileri algılayışları ve bu ilişkilerde ne gibi kanaat ve tutumlara sahip olduklarına yönelik sorular sorulmuştur.

6.1 Halk ne kadar dindar? Müslümanlığın gereklerini ne ölçüde yerine getiriyor?

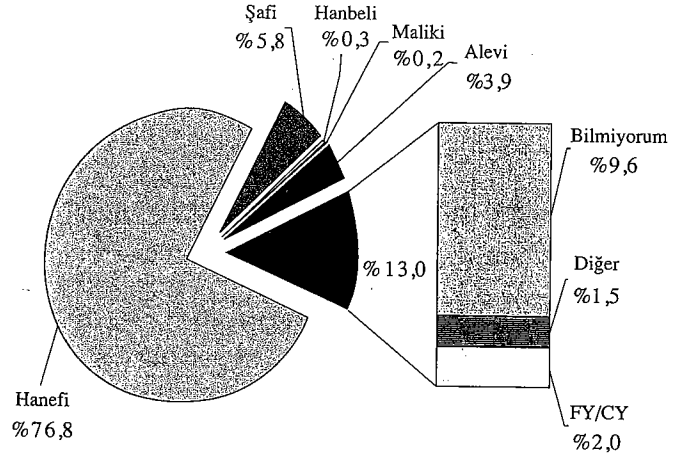
Görüşülen kişilerin %96.9’u “hangi dine mensupsunuz?” sorusuna Müslüman olduklarını söyleyerek cevap vermişlerdir. Örneklemimizde Hıristiyan ve Musevi vatandaşların sayısı yalnızca 8’dir. Ayrıca 81 kişi hiç bir dine inanmadıklarını belirtmişlerdir. Hiç bir dine inanmadıklarını belirten bu grubun %86.3’ünün kadere de inanmadıkları gözlenmektedir.

Görüşülen kişilere Sünni Müslüman olup olmadıkları sorulduğunda %81.8’i olumlu yanıt verirken %5.5 Sünni Müslüman olmadığını belirtmiş, %9.9 bu

Görüşülen kişilerin %96.9’u “hangi dine mensupsunuz?” sorusuna Müslüman olduklarını söyleyerek cevap vermişlerdir

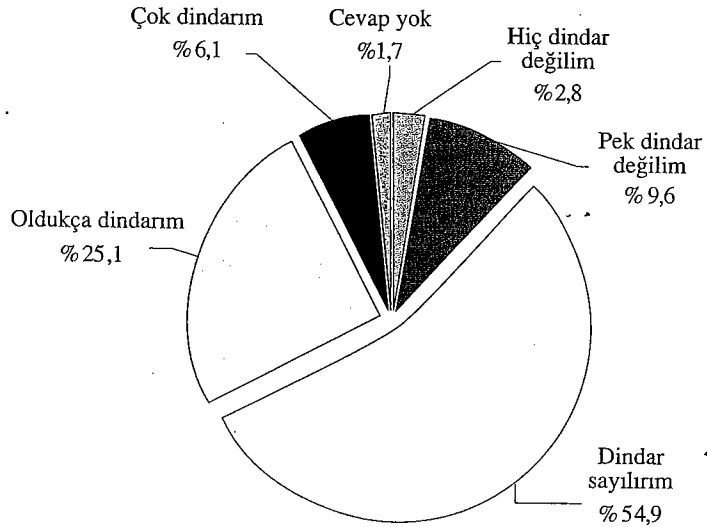
Şekil 6.1.2
Hangi Mezheptensiniz ?

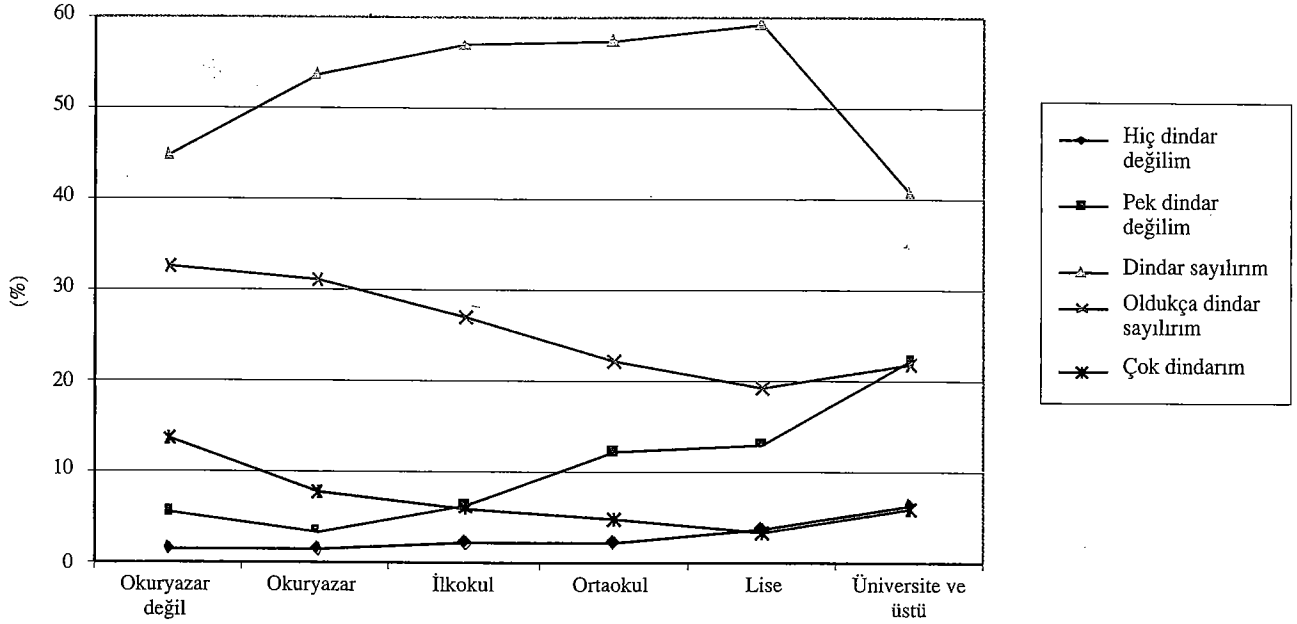
konuda bilgisi olmadığını söylemiştir. Bu soruya 13 kişi (%0.4) Alevi olduğunu söyleyerek yanıt vermiştir. Ayrıca hangi mezhepten oldukları sorulmuş ve %76.8'inin Hanefi olduğu gözlemlenmiştir. Bu soruya da %3.9 Alevi olduklarını belirterek yanıt vermişlerdir.

Araştırmanın amaçlarından biri de Türk halkının ne derece dindar olduğunu belirlemektir. Aşağıda ibadet alışkanlıkları, şahsi davranış ve tutumlar, aile içi yaşam ve kamu düzenine yönelik tutum ve davranışlar temelinde dindarlık ölçümü yapılmaya çalışılacaktır. Ancak görüşülen kişilerin kendilerini ne derece dindar gördükleri de doğrudan sorgulanmış, %31.2'si kendilerini oldukça ya da çok dindar olarak gördüklerini belirtmişlerdir. "Dindar sayılı-

Şekil 6.1.3
Kendinizi ne Derece Dindar Biri Olarak Görüyorsunuz ?

Şekil 6.1.4
Eğitim Durumuna Göre Dindarlık Değerlendirmesi

rim” diyerek dindarlık skalasında kendilerini ortaya yerleştirenler %54.9 oranındadır. “Hiç dindar değilim” ya da “pek dindar değilim” diyenlerin toplamı %12.4’tür (Şekil 6.1.3).

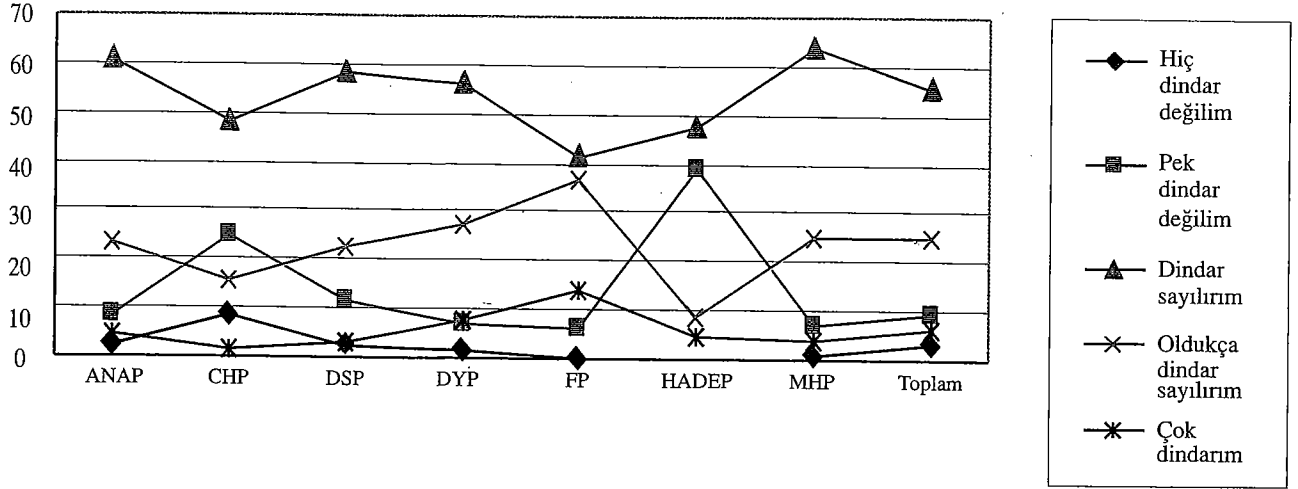
Eğitim düzeyi arttıkça dindar olmadığını söyleyenlerin oranı artmakta, eğitim düzeyi düştükçe dindarlık artmaktadır (Şekil 6.1.4). Görüşülen kişilerin kendi dindarlık dereceleri konusundaki değerlendirmelerine parti tercih-

Tablo 6.1.1
Parti Tercihleri ve Dindarlık Değerlendirmeleri

Parti	Hiç dindar değilim	Pek dindar değilim	Dindar sayılırım	Oldukça dindar sayılırım	Çok dindarım	Cevap yok	Toplam
ANAP	2.10	8.68	60.78	23.65	4.49	0.30	100
CHP	8.19	25.15	47.95	15.20	1.75	1.75	100
DSP	2.68	11.63	58.39	22.37	3.13	1.79	100
DYP	1.36	6.82	56.36	27.27	7.73	0.45	100
FP	0.25	6.60	40.86	36.55	14.21	1.52	100
HADEP		39.13	47.83	8.70	4.35		100
MHP	0.69	6.90	63.45	24.83	4.14		100
Toplam	2.74	9.60	54.88	25.08	6.08	1.62	100

Cramer's V= 0.181

Şekil 6.1.5
Parti Tercihlerine Göre Dindarlık Değerlendirmesi

Parti sistemi içinde FP seçmeni daha dindar bir yapı sergileyerek diğerlerinden oldukça ayrılmaktadır

leri açısından bakıldığında da ilginç birkaç örüntü ortaya çıkmaktadır (Şekil 6.1.5 ve Tablo 6.1.1). Örneğin, FP seçmenleri arasında kendini çok dindar görenlerin oranı %14.2'yi bulurken bu oran CHP seçmeni için %1.8, örneklem içindeki tüm seçmen için de %6.1 düzeyindedir. Tüm seçmenler arasında kendini oldukça dindar görenlerin oranı yaklaşık %25 düzeyinde iken bu oran FP seçmeni arasında %36.5'e yükselmektedir. Görüşülenler arasında %2.7'lik bir kesim kendini hiç dindar olarak görmezken FP seçmeni içinde bu değerlendirmeyi yapan hemen hiç kimse bulunmamaktadır. Aşağıda gerek ibadet alışkanlıkları gerekse kanaat, tutum ve değerlere yansıyan dindarlık boyutlarını tartışırken açık bir şekilde ortaya çıkacağı gibi, parti sistemi içinde FP seçmeni daha dindar bir yapı sergileyerek diğerlerinden oldukça ayrılmaktadır. Ancak, seçmen tabanı FP'ninki kadar olmasa da ona yakın derecede dindar görünen MHP ve özellikle de DYP seçmeni bulunmaktadır.

İbadet alışkanlıkları ayrıntılı olarak sorgulanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir. İlk bakışta görülen, Türkiye halkının büyük çoğunluğunun oruç tutmak, Cuma ve teravih namazlarına gitmek, fitre ve zekat vermek, kurban kesmek gibi pek çok ibadet çeşidini yerine getirdiklerini söyledikleridir. Ancak göze çarpan önemli bir örüntü, toplum içinde rahatlıkla gözlenebilen ya da toplu olarak yerine getirilen oruç tutmak, Cuma namazına gitmek gibi ibadet türlerinin, örneğin beş vakit namaz gibi bu özelliğe sahip olmayan ibadet türlerinden çok daha yüksek oranda yerine getirildiğidir (Tablo 6.1.2).

Örneğin, anketi cevaplayan kişilerin %92.1'i oruç tuttıklarını söylemekte iken ancak %45.8'lik bir kitle hergün beş vakit namaz kıldıklarını söylemektedir. Buna karşın, erkeklerin %84.2'si Cuma namazına gittiklerini, bunların da %62.5'inin her cuma namazına gittiklerini söylemeleri kayda değerdir. Böylelikle erkeklerinin yaklaşık %52'sinin her cuma namazına gittiklerini iddia etmeleri söz konusudur.

Tablo 6.1.2
İbadet Aışkanlıkları

Oruç tutar mısınız?	Evet oruç tutarım	Hayır eskiden tutardım ancak şimdi tutmuyorum	Hayır hiç oruç tutmam	Cevap yok
	92.1	4.0	3.7	0.2
Ramazan ayında hergün mü oruç tutarsınız?	Evet her gün oruç tutarım	Çoğu günler oruç tutarım	Bir kaç gün oruç tutarım	Cevap yok
	91.0	6.9	1.8	0.3
Ramazan ayı dışında da oruç tuttuğunuz günler var mı?	Evet var	Hayır yok		Cevap yok
	58.9	40.6		0.5
Hergün beş vakit namaz kılar mısınız?	Evet	Hayır		Cevap yok
	45.8	53.1		1.2
Cuma namazlarına gider misiniz?*	Evet	Hayır		Cevap yok
	84.2	14.8		1.0
Cuma namazlarına ne sıklıkta gidirsiniz?*	Her cuma giderim	Hemen hemen her cuma giderim	Arasına giderim	Cevap yok
	62.5	19.0	18.1	0.4
Bayram namazlarına gider misiniz?*	Evet giderim	Hayır gitmem		Cevap yok
	91.9	7.8		0.3
Bayram namazlarına ne sıklıkta gidirsiniz?*	Her bayram giderim	Hemen hemen her bayram giderim	Arasına giderim	Cevap yok
	85.9	8.7	4.9	0.5
Ramazan ayları boyunca teravih namazlarına gider misiniz?	Evet giderim	Hayır gitmem		Cevap yok
	49.4	49.1		1.5
Hiç hacca gittiniz mi?	Evet gittim	Hayır gitmedim		Cevap yok
	6.6	93.3		0.1
İleride imkanınız olsa hacca gitmeyi düşünür müsünüz?	Evet düşünürüm	Hayır düşünmem		Cevap yok
	70.6	9.4		20.0

Tablo 6.1.2 (devam)
İbadet Alışkanlıkları

Geçen ramazan fitre verdiniz mi?	Evet verdim	Maddi durumum fitre/zekat vermeye müsait değil	Hayır vermedim		Cevap yok
	88.1	4.7	6.7		0.4
Daha önceki yıllarda fitre verdiniz mi?	Evet her bayram veririm	Arasıra veririm	Hayır vermiyorum		Cevap yok
	84.8	4.7	9.7		0.7
Geçen yıl zekat verdiniz mi?	Evet verdim	Maddi durumum fitre/zekat vermeye müsait değil	Hayır vermedim		Cevap yok
	60.0	24.0	14.8		1.2
Daha önceki yıllarda zekat verir miydiniz?	Evet düzenli olarak veririm	Arasıra veririm	Hayır vermiyorum		Cevap yok
	54.9	12.7	30.6		1.9
Kurban bayramında kurban keser misiniz?	Evet, her bayram kurban keserim	Düzenli olarak değil ama bazı bayramlar kurban keserim	Maddi durumum kurban kesmeye müsait değil	Hayır kurban kesmem	Cevap yok
	67.9	14.4	11.3	6.1	0.2
Kur'an okur musunuz?	Evet okurum	Hayır okumam	Okumak isterdim ancak okuyamıyorum		Cevap yok
	42.8	39.4	17.5		0.2
Kur'an'ı ne sıklıkta okuyorsunuz?	Hergün okuyorum	Hemen hemen hergün okuyorum	Arasıra okuyorum		Cevap yok
	11.9	15.4	71.3		1.3
Kur'an'ı Kerim'i Türkçe tercümesinden okudunuz mu?	Evet okudum	Hayır okumadım			Cevap yok
	51.2	47.9			0.9

* Bu sorular sadece erkeklere sorulmuştur.

Tablo 6.1.2 (devam)

Son 5 yıl içinde	Evet	Hayır	FY/CY
Mevlüt okuttunuz mu?	59.2	40.4	0.4
Cami veya dini vakıflara bağış yaptınız mı?	63.7	35.5	0.5
Hatim indirttiniz mi?	49.8	49.2	0.9
Kurşun döktürtünüz mü?	11.3	87.7	1.0
Muska yazdırttınız mı?	11.8	87.4	0.8
Yatır veya türbe ziyaretine gittiniz mi?	52.7	46.6	0.7

* Bu sorular sadece erkeklere sorulmuştur.

verdiklerini söyleyenler %88.1 iken, geçen yıl zekat verdiklerini söyleyenler %60'dır. Düzenli olarak fitre ve zekat verenler bu oranların altında kalmaktadır.

Her kurban bayramında kurban kestiklerini söyleyenler %67.9, bazı bayramlar kestiklerini söyleyenler %14.4'tür. Kurban kesmediğini söyleyenler yalnızca %6.1'lik bir gruptur. Kur'an okuduğunu söyleyen %42.8'lik grubun %11.9'u hergün Kur'an okuduğunu söylemektedir. Buna karşılık Kur'an ı Kerim'i Türkçe tercümesinden okuduklarını söyleyenler %51.2 gibi bize oldukça yüksek görünen bir orandır.

Halk dini olarak nitelendirilebilecek yatır ve türbe ziyaretleri, mevlüt okutmak ya da hatim indirmek gibi davranışların İslam'ın şartları olan ibadet türleri karşısında aynı düzeyde kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Bunun tek istisnası daha düşük oranda seyreden beş vakit namazdır. Kurşun döktürmek ve muska yazdırmak gibi batıl inanç yansımalarının ise yaygın olmadığı gözlenmektedir. Seçmenlerin %52.7'si son beş yılda yatır veya türbe ziyaretine gittiklerini belirtirlerken, hatim indirenler %49.8, mevlüt okutanlar %59.2 düzeyindedir. Son beş yıl içinde kurşun döktürdüklerini söyleyenler %11.3, muska yazdırdıklarını söyleyenler ise %11.8 düzeyindedir. Görüşülenlerin %63.7'si cami veya dini vakıflara son beş yıl içinde bağış yaptıklarını belirtmişlerdir.

İbadet davranışlarıyla ilgili soruların hepsi kendi başına ne derece anlamlıysa tüm sorulara bakıldığında ortaya çıkan tablo aynı derecede anlamlı ve ilginçtir. İbadet alışkanlıkları ile diğer kanaat ve tutumlar arasında var olmasını beklediğimiz ilişkileri ortaya çıkarmak pratik bir yöntem değildir. Tek tek ibadet alışkanlıkları ile eğitim, sosyal düzen ve siyasal tercihler arasındaki ilişkileri vermek mümkündür. Ancak, böyle bir çözümleme kanımızca gereksizdir. Birçok değişken arasında birbiriyle hemen hemen aynı olan örüntüleri tek tek elde etmenin ne teorik ne de pratik olarak aydınlatıcılığı yoktur. Kısaca, elimizdeki ana sorun çok sayıda değişken tarafından belirlenen karmaşık ilişki yapılarını birkaç basit endeks ile özetler hale getirmek sorunudur.

Elimizdeki karmaşık veri tabanını oluşturan gerek ibadet gerekse diğer siyasal kanaat ve tutumlar kendi aralarında yüksek korelasyon göstermekte-

Kur'an okuduğunu söyleyen %42.8'lik grubun %11.9'u hergün Kur'an okuduğunu söylemektedir.

Görüşülenlerin %6.6'sı Hac'ca gittiklerini belirtmekte, %70.6'sı da ilerde imkan olursa gitmek istediklerini söylemektedirler. Geçen Ramazan'da fitre rilen yanıtlara bakarak kişilerin ibadet alışkanlıkları hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmak yerine sadece birkaç çok-değişkenli endeks değerine bakarak kişilerin örneklem içindeki diğer kişilere göre hangi sorular temelinde nerede durduklarını görebilmek mümkündür. Oluşturulan endekslerin içinde yer alan her değişken eşit ağırlıkla burada yer almayacak, böylelikle hangi tür davranış, kanaat ve tutumlar için hangi değişkenlerin diğerlerine göre daha önemli olduğu örneklem içinde gözlenen korelasyon örüntüleri temelinde ortaya konulabilecektir.²

Dini davranış, kanaat ve tutumlarla ilgili tüm sorulardan ortaya çıkan değişik dini davranış boyutları faktör analizi ile komposit birer endeks halinde elde edilmeye çalışılmıştır. Değişik analizlerin de gösterdiği gibi, ibadetle ilgili değişkenler, kendi aralarındaki yüksek korelasyonun da bir yansıması olarak, tüm dini davranış matrisi içinde ayrı bir boyut oluşturmaktadır. Bu saklı boyutu ayrıntısıyla ortaya çıkarmak amacıyla ibadet soruları aynı bir faktör analizine tabi tutulmuştur. Değişik tekniklerle oluşturulan faktör analizleri, ölçülen ibadet alışkanlıklarında üç ayrı boyut (faktör) belirlemektedir. Aşağıda faktör yükleri verilen bu üç ayrı boyutun ilkinde, beş vakit namaz kılmak, Kur'an okumak, oruç tutmak ve hacca gitmek gibi ibadet biçimleri "**geleneksel ibadet boyutu**"nu tanımlamaktadır. İkinci faktör, fitre-zekat vermek, kurban kesmek, cami veya dini vakıflara yardım gibi "**ekonomik katkıyla gerçekleşen ibadet boyutu**"nu tanımlamaktadır. Üçüncü faktör ise "**ibadetin halk İslam'ı boyutu**" olarak nitelendirdiğimiz mevlüt okutmak, kurşun döktürmek, muska yazdırmak, adak adamak, yatır ve türbe ziyaretine gitmek gibi davranış biçimlerini kapsamaktadır.

Tablo 6.1.3'ten de görüldüğü gibi, ibadet soruları arasında faktörlerimizi oluşturmakta en anlamlı rol oynayan, diğer bir deyişle, ortak payları (*commonalities*) yüksek olan bu 15 değişkenin toplam varyansının %36.5'i bu üç faktör tarafından açıklanmaktadır. Birinci faktöre, ya da "geleneksel ibadet boyutuna" baktığımızda, kişilerin bu boyuttaki davranışlarını en başta namaz kılmak ve Kur'an okumak belirlemektedir. Hacca giden kişi sayısı kısıtlı olduğundan hacca gitmek ibadet davranışının bu boyutunda neredeyse namazın oynadığı rolün yarısını oynamaktadır (faktör yükü namazda 0.68 iken hacca gitmekte 0.33'tür). Birinci faktörde fitre-zekat vermek ve kurban kesmek gibi ekonomik katkıyla şekillenen ibadet örüntüleri çok düşük yükler almaktadır. Cami veya dini vakıflara bağış yapmanın da birinci faktör ile hacca gitmekten daha yüksek düzeyde korelasyon göstermesi dikkat çekicidir. Benzer şekilde türbe ve yatır ziyaretine gitmek geleneksel ibadet olarak isimlendirdiğimiz birinci faktörle diğerlerinden düşük olmakla birlikte pozitif korelasyon göstermektedir. Özetle, ibadetin geleneksel boyutunda namaz ve Kur'an okumak ön plana çıkmakta, bunları oruç tutmak ve hacca gitmek izlemektedir. Burada ilginç olan, daha önce belirttiğimiz gibi, namaz kılmak ve Kur'an okumak oruç tutmaktan çok daha az sayıda kişiye yerine getirildiği halde geleneksel ibadet biçimini belirlemede öncelikli rol oynamaktadır.

Ekonomik ibadet olarak tanımladığımız ikinci faktörde, cami ve dini vakıflara bağış mevlüt okutmaktan neredeyse iki kat daha yüksek bir korelasyon göstermektedir. İbadetin saklı ikinci boyutu olarak görülebilecek bu fak-

Tablo 6.1.3
İbadet Alışkanlıkları Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	Faktör Yükleri		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Her gün beş vakit namaz kılar mısınız?	0.68	0.04	-0.08
Kur'an okur musunuz?	0.60	-0.05	0.12
Ramazan ayları boyunca teravih namazlarına gider misiniz?	0.56	0.13	-0.09
Son 5 yıl içinde hatim indirdiniz ya da indirtiniz mi?	0.52	0.19	0.34
Oruç tutar mısınız?	0.49	0.27	0.04
Hiç hacca gittiniz mi?	0.33	0.07	-0.13
Geçen yıl zekat verdiniz mi?	-0.01	0.75	0.05
Geçen Ramazan bayramında fitre verdiniz mi?	0.19	0.65	0.02
Kurban Bayramında kurban keser misiniz?	0.10	0.64	-0.05
Son 5 yıl içinde cami veya dini vakıflara bağış yaptınız mı?	0.38	0.39	0.19
Son 5 yıl içinde mevlüt okuttunuz mu?	0.17	0.33	0.30
Son 5 yıl içinde kurşun döktürdünüz mü?	-0.11	-0.02	0.63
Son 5 yıl içinde muska yazdırdınız mı?	-0.03	-0.02	0.60
Son 5 yıl içinde yatır veya türbe ziyaretine gittiniz mi?	0.26	-0.03	0.55
Adak adar mısınız?	-0.12	0.18	0.48
Toplam açıklanan varyans (%)	13.8	12.2	10.5

Tüm ibadet değişkenleri ibadet yapıldığı zaman +1 yapılmadığı zaman -1 olarak kodlanmıştır.

törle oruç tutmanın da dikkate değer bir korelasyon göstermesi söz konusudur. Oysa, geleneksel ibadet boyutunda yer alan diğer değişkenlerin tümü ibadetin ekonomik boyutunu oluşturan bu faktörle oldukça düşük korelas-

yonlar göstermektedir. Halk İslamı olarak nitelendirdiğimiz üçüncü faktörü oluşturan tüm değişkenler ekonomik ibadet boyutuyla anlamlı korelasyon düzeylerinde değildir. Kısaca, ibadetin ekonomik boyutu, oruç tutmak hariç, diğer boyutları oluşturan değişkenlerden açık bir şekilde ayrılmaktadır.

Halk İslamı olarak ortaya çıkan üçüncü boyutta kurşun döktürmek, muska yazdırmak, yatır veya türbe ziyaretine gitmek ve adak adamak aşağı yukarı aynı öneme sahiptir. Mevlüt okutmak ve hatim indirmek de beklenebileceği gibi bu faktör ile yüksek korelasyon göstermektedir. Birinci ve ikinci faktörün bu iki değişkeni dışında ibadette halk İslamı'nın bir yansıması olan bu üçüncü faktörle yüksek korelasyon gösteren başka bir değişken yoktur.

Kaçınılmaz olarak kullanılan teknik detayın yarattığı itici etki bir kenara bırakıldığında faktör analizinin Türkiye'de ibadet olayına bakışta bize nasıl bir avantaj sağladığı görülebilecektir. Çözümlememiz ibadette birbirinden farklılaşan üç önemli boyutun varlığını göstermektedir. Bu açıdan değişik ibadet alışkanlıklarını birarada değerlendirmek doğru olmayacaktır. Örneğin, kişilerin bir boyutta gözlenen davranış kalıplarıyla diğer boyutlarda önemli olan davranış kalıplarının örtüşeceği varsayımı analizimizce doğrulanmamıştır.³ Bir boyutta önemli olan ibadetleri çoğunlukla yerine getiren bir kişinin diğer boyutlardaki ibadetleri o kadar yüksek oranlarda yerine getirmemesi söz konusu olabilmektedir. Aşağıda parti seçmenleri arasında ibadetin değişik boyutlarındaki alışkanlıkları yansıtan faktör değerleri karşılaştırıldığında gözlenen örüntüler tam bu duruma karşılık gelmektedir.

Parti seçmenlerinin ibadetin değişik boyutlarında birbirlerine göre konumlarının ne olduğunu araştırmak amacıyla yukarıda belirlenen üç faktörde, örnekleme bu çözümlemeye dahil edilmiş sorulara cevap veren her kişi için bir faktör değeri elde edilmiştir. Her ne kadar çözümlemeye dahil edilen süreksiz (*discrete*) değişkenler kategorik ya da ordinal olsa da, örnekleme her kişiye bir süreli değişken (*continuous variable*) skoru verilebilmektedir. Yukarıda özetlenen çözümleme bize ibadet değişkenlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini ve gözlemlenemeyen üç saklı değişkeni oluşturmaktaki etkinlikleri üzerine bir fikir verse de, değişik ibadet boyutlarına dahil kişilerin özelliklerini belirlemek de önemlidir. Bu tip soruları cevaplamak amacıyla faktör değerleri veri tabanına eklenerek tek tek her biri için kümeleme analizi (*cluster analysis*) yapılmıştır. Her üç boyut böylelikle "**düşük, orta ve yüksek faktör değerleri**" olarak üç gruba ayrılmıştır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, her ibadet boyutu için yaratılan kümelerin, örneklem içinde yer alan kişilerin kendi aralarındaki göreceli konumlarına karşılık geldiğidir. Diğer bir deyişle, elimizdeki veriler kişilerin dışsal bir kritere göre her boyutta ne ölçüde ibadetleri yerine getirdiklerini değil, birbirlerine göre ne derece ibadet alışkanlıklarına sahip olduklarını göstermektedir.⁴

Yukarıda Tablo 6.1.4'den de görüldüğü gibi, Türk seçmenin %42.1'i geleneksel ibadetleri "orta" derecede yerine getirmektedir. Aynı şekilde %42.8'lik bir grup halk İslamı kümesinde "düşük" derecede yer almaktadır. Üç ibadet faktörü içinde sadece ikinci faktörde seçmenin %48 gibi bir çoğunluğu "yüksek" ekonomik ibadet yansıması gösteren kümede yer almaktadır.

Parti seçmenleri ibadetin üç değişik boyutunda değişik ibadet düzeylerinin hangilerini ağırlıklı olarak yerine getirmektedir? Örneğin, hangi partinin seç-

Tablo 6.1.4
Üç İbadet Faktör Kümesinde Ortalama Faktör
Değerleri ve Toplam Seçmen Sayıları

		Küme 1	Küme 2	Küme 3
		Düşük	Orta	Yüksek
Faktör 1	Geleneksel İbadet Boyutu	-1.22	-0.23	1.15
	Toplam bulunan kişi sayısı	750	1174	863
		%26.9	%42.1	%31.0
Faktör 2	Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu	-1.65	-0.24	0.84
	Toplam bulunan kişi sayısı	492	958	1337
		%17.7	%34.4	%48.0
Faktör 3	Halk İslamı Boyutu	-0.85	0.25	1.92
	Toplam bulunan kişi sayısı	1193	1202	392
		%42.8	%43.1	%14.1

menin ne oranı “yüksek geleneksel ibadet kümesinden” gelmektedir? Bu ve bunun gibi bir dizi soruyu cevaplamak Tablo 6.1.5’e bakarak mümkündür. Aşağıda Tablo 6.1.5’den de görüldüğü gibi, ANAP’a oy vereceğini söyleyen seçmenlerin %25.9’u en yüksek “geleneksel ibadet” eğilimi gösterirken, %39.6’sı orta kümede %34.5’i ise düşük kümesinde yer almaktadır. CHP seçmeninin yalnızca %7.6’sı yüksek geleneksel ibadet kümesinde yer alırken, %28.5’i orta ve %63.9’u düşük kümede yer almaktadır. CHP’nin ardından HADEP seçmeninin %56.5’i, DSP’nin %36.4’ü ve ANAP’ın %34.5’i bu en düşük geleneksel ibadet eğilimi gösteren seçmen grubunda yer almaktadırlar. Her ne kadar ANAP ve DSP seçmeninin önemli bir kesimi düşük geleneksel ibadet kümesinde yer almaktaysa da bu iki parti seçmeninin ağırlıklı çoğunluğu orta kümede yer almaktadır (ANAP için %39.6, DSP için de %43.7 seçmen orta kümededir). Yüksek geleneksel ibadet kümesine en yüksek oranda seçmeni düşen parti beklentilere uygun olarak FP (%55.8), ardından da yaklaşık %32’lik bir seçmen kitlesi ile DYP ve MHP’dir. ANAP ve DSP gibi, DYP ve MHP’nin seçmen kitlesinin çoğunluğu yüksek değil orta geleneksel ibadet kümesindedir. Dolayısıyla, belli başlı partiler arasında seçmen kitlesinin çoğunluğu “yüksek” ya da “düşük” gibi uçlardaki geleneksel ibadet kümelerine dahil yalnızca iki parti, CHP ve FP vardır. Diğer bir deyişle, CHP seçmeninin çoğunluğu düşük geleneksel ibadet gösteren küme içinde yer alırken, seçmeninin çoğunluğu yüksek geleneksel ibadet gösteren küme içinde yer alan tek parti FP’dir. Diğer bir deyişle, *CHP seçmenleri İslam’ın temel şartları sayılabilecek ibadet türlerini en az yerine getiren seçmen kitlesi olarak göze çarparken, FP seçmenlerinin çoğunluğu bu tür ibadetleri en yüksek oranda yerine getirenler arasındadır.*

İkinci faktör ibadetin ekonomik boyutunu içermektedir. Bu boyutta “düşük” kümesinde en yüksek oranda %39.1 ile HADEP, onun ardından %28.9

CHP seçmenleri İslam’ın temel şartları sayılabilecek ibadet türlerini en az yerine getiren seçmen kitlesi olarak göze çarparken, FP seçmenlerinin çoğunluğu bu tür ibadetleri en yüksek oranda yerine getirenler arasındadır.

ile CHP seçmenleri gelmektedir. DYP seçmeninin %53.3'ü, FP'nin %51.4'ü, ANAP'ın %49.2'si ve MHP'nin %47.1'i, ibadetin ekonomik boyutunun en yüksek düzeyde görüldüğü kümede bulunmaktadır. Geleneksel ibadet faktöründeki görünümünden farklı olarak ibadetin ekonomik boyutunda merkez ve merkez sağ parti seçmenleri arasında önemli farklılaşmalar görülmemektedir. Üç ibadet faktörü arasında yalnız bu faktörde merkez ve merkez-sağ parti seçmenlerinin yaklaşık yarısı "yüksek" kümesinden gelmektedir. Merkez-sol partilerin seçmenlerine de bakıldığında gözlenen oranlar sağ partilerden çok düşük değildir. Bir önceki geleneksel ibadet faktörünün kümeleri ve parti seçmenleri arasındaki ilişkinin aksine, bu ikinci faktörde tüm partiler arasında seçmenlerinin üç kümeye dağılımında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Halk İslamı olarak nitelendirilebilecek mevlüt okutma, kurşun döktürme, muska yazdırma gibi eğilimlerin ön planda belirleyici olduğu üçüncü faktör değerlerinin en düşük olduğu birinci kümede, seçmenleri en yüksek oranda bulunan parti %60.9 ile HADEP, onun ardından %47.8 ile CHP ve %43.5 ile DSP'dir.

Halk İslamı olarak nitelendirilebilecek mevlüt okutma, kurşun döktürme, muska yazdırma gibi eğilimlerin ön planda belirleyici olduğu üçüncü faktör değerlerinin en düşük olduğu birinci kümede, seçmenleri en yüksek oranda bulunan parti %60.9 ile HADEP, onun ardından %47.8 ile CHP ve %43.5 ile DSP'dir. Buna karşın, seçmeni ağırlıklı olarak "yüksek" geleneksel ibadet kümesinde yer alan FP'nin, üçüncü faktörün "yüksek" kümesinde ancak %10.3'lük bir seçmen kitlesi bulunmaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici nokta, ilk iki ibadet boyutunda seçmeni ağırlıklı olarak "yüksek" ibadet kümelerinde yer alan FP'nin, halk İslamının yaygın ibadet türlerini yerine geti-

Tablo 6.1.5
Parti Tercihleri ve İbadet

	Faktör 1			%
	Küme 1 Düşük %	Küme 2 Orta %	Küme 3 Yüksek %	
ANAP	34.5	39.6	25.9	100
CHP	63.9	28.5	7.6	100
DSP	36.4	43.7	19.9	100
DYP	21.0	46.5	32.5	100
FP	8.6	35.6	55.8	100
HADEP	56.5	17.4	26.1	100
MHP	19.0	47.9	33.1	100
Oy kullanmam	32.3	44.4	23.3	100
Hiçbiri	37.5	37.5	25.0	100
Kararsız	18.4	46.3	35.3	100
Diğer	60.2	23.9	15.9	100
Cevap yok	21.3	45.0	33.7	100
Pearson Ki-kare		436.19	*	
Phi		0.40	*	
Cramer V		0.28	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.1.5 (devamı)

**Parti Tercihleri ve Ekonomik Katkıyla
Gerçekleşen İbadet Boyutu**

	Faktör 2			%
	Küme 1	Küme 2	Küme 3	
	Düşük	Orta	Yüksek	
	%	%	%	
ANAP	15.7	35.1	49.2	100
CHP	28.9	27.0	44.0	100
DSP	18.2	36.9	44.9	100
DYP	13.6	33.2	53.3	100
FP	15.7	32.8	51.4	100
HADEP	39.1	39.1	21.7	100
MHP	17.1	35.7	47.1	100
Oy kullanmam	20.1	.6	46.3	100
Hiçbiri	27.3	38.6	34.1	100
Kararsız	17.2	34.1	48.7	100
Diğer	50.0	21.6	28.4	100
Cevap yok	16.0	34.0	50.0	100
Pearson Ki-kare		156.72		
Phi		0.24		
Cramer V		0.17		

Parti Tercihleri ve Halk İslamı Boyutu

	Faktör 3			%
	Küme 1	Küme 2	Küme 3	
	Düşük	Orta	Yüksek	
	%	%	%	
ANAP	42.6	41.3	16.0	100
CHP	47.8	36.5	15.7	100
DSP	43.5	38.3	18.2	100
DYP	38.2	47.2	14.6	100
FP	41.5	48.6	10.0	100
HADEP	60.9	30.4	8.7	100
MHP	35.9	52.7	11.5	100
Oy kullanmam	46.6	40.6	12.8	100
Hiçbiri	46.6	43.2	10.2	100
Kararsız	46.8	40.5	12.6	100
Diğer	60.2	33.0	6.8	100
Cevap yok	42.0	43.5	14.5	100
Pearson Ki-kare		70.33		
Phi		0.16		
Cramer V		0.11		

ren kişilerden oy alamadığıdır. Diğer bir deyişle, *FP seçmeninin ibadete ilişkin dindarlığı, halk İslamının yaygın öğelerini pek içermemektedir.*

Faktör analizinin getirdiği en önemli avantajlardan biri, saha çalışmalarındaki saklı değişkenlerin görüşülen her kişi için ölçüm değerlerini sürekli (*continuous*) değişken olarak vermesidir.⁵ Aşağıda bu analiz çerçevesi kullanılarak elde edilen sonuçlar açıklanmaktadır.

Geleneksel ibadet alışkanlıklarını yansıtan birinci faktörde partiler arası farklılaşma yüksektir. Yalnız ANAP seçmeninin bu faktör üzerindeki ortalama değeri HADEP ve diğerlerinden farklılaşmamaktadır. Geri kalan tüm partiler HADEP ve diğerlerinin ortalama değerinden anlamlı olarak farklıdır. Tablo 6.1.6 ve 6.1.7'den de görüldüğü gibi, bu faktör üzerindeki sıralamada CHP seçmeni geleneksel ibadet eğilimlerine en uzak seçmendir. DSP, ANAP, HADEP ve diğerleri gitgide artan oranda geleneksel ibadet eğilimi gösterecekler de net faktör değeri olarak bu faktör boyutunda negatif değerler almakta, diğer bir deyişle, ibadetlerinde halk İslam'ının yansımaları daha önemli görünmektedir. Bu faktör düzleminde giderek artan oranlarda geleneksel ibadet eğilimi gösterenler sırasıyla MHP, DYP ve FP seçmenleridir.

Faktör iki ve üçte partiler arası farklılaşma giderek düşmektedir. İbadette ekonomik boyutun önem kazandığı ikinci faktörde, CHP ve DSP, HADEP ve diğerlerinden anlamlı bir farklılaşma göstermemektedir. Merkez-sağ ve aşırı sağ partilerin seçmenlerinin ekonomik boyut içeren ibadetleri yerine getirme olasılıkları, halk İslamı ve geleneksel ibadet alışkanlıklarının negatif etkisinin üzerindedir. Bu faktör üzerinde pozitif yüklenen fitre-zekat ver-

Tablo 6.1.6
Regresyon Analizi: İbadet Faktörleri ve Parti Tercihleri

	Alfa*	Beta değerleri						R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin standart hatası	F	F'in anlamlılık düzeyi
		ANAP	CHP	DSP	DYP	FP	MHP					
Faktör 1												
Geleneksel İbadet Boyutu	-0.05	-0.10	-0.81	-0.21	0.23	0.67	0.18	0.13	0.13	0.95	58.2	0.00
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.15	0.13	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01					
Faktör 2												
Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu	-0.11	0.21	-0.12	0.11	0.29	0.15	0.19	0.01	0.01	1.00	4.7	0.00
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.00	0.00	0.19	0.07	0.00	0.02	0.01					
Faktör 3												
Halk İslamı Boyutu	-0.08	0.11	0.07	0.17	0.14	0.03	0.13	0.004	0.002	1.001	1.7	0.12
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.05	0.10	0.44	0.01	0.09	0.64	0.08					

*Alfa: HADEP ve diğer partilerin tümü.

Tablo 6.1.7
Regresyon Analizi: Faktörler Üzerinde Parti Seçmenlerinin Ortalama Değerleri

	En Düşük				En Yüksek		
Geleneksel İbadet Boyutu	CHP	DSP	ANAP	HADEP ve Diğerleri	MHP	DYP	FP
	-0.87	-0.27	-0.15	-0.05	0.13	0.18	0.62
Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu	CHP	HADEP ve Diğerleri	DSP	FP	MHP	ANAP	DYP
	-0.23	-0.11	0.00	0.03	0.08	0.10	0.17
Halk İslamı Boyutu	HADEP ve Diğerleri	FP	CHP	ANAP	MHP	DYP	DSP
	-0.08	-0.05	-0.01	0.04	0.05	0.06	0.09

mek, kurban kesmek, cami veya dini vakıflara bağış yapmak gibi davranışlar en çok DYP seçmeninde görünürken, onları ANAP ve MHP seçmenleri izlemektedir. FP seçmeni bu faktörde sol partilerin hemen arkasındadır. Bir önceki küme analizinde her ne kadar FP seçmeninin %51.4'ünün "yüksek ekonomik ibadet" kümesinden geldiği bulunmuşsa da, regresyon analizi sonucunda FP seçmeninin ikinci faktördeki net ibadet değerlerinin diğer partilere göre düşük olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, *FP seçmenlerinin fitre-zekat vermek, kurban kesmek, mevlut okutmak, dini vakıf ve kuruluşlara bağışta bulunmak gibi ekonomik katkıyla gerçekleşen ibadet türlerini diğer merkez sağ partilerin seçmenlerine göre daha az yerine getirdikleri gözlenmektedir.*

Halk İslamı öğeleri içeren üçüncü faktörde parti seçmenleri arasında hemen hiç farklılaşma yoktur. Bunun tek istisnası, diğer partilerin seçmenlerine kıyasla daha çok bu tür ibadet biçimlerini tercih ettiği görülen DSP seçmenleridir. *DSP seçmenleri, diğer partilerin seçmenlerine göre, muska yazdırmak, kurşun döktürmek, hatim indirtmek, yatır veya türbe ziyaretine gitmek gibi halk İslam'ının öğeleri sayılabilecek ibadet türlerini daha yüksek oranlarda yerine getirmektedir.*

Yukarıdaki tartışmalarımızda görüşülen kişilere kendi dindarlık düzeyleri hakkında sorulan değerlendirme de yer almıştı. Değişik ibadet sorularından elde edilmiş olunan üç ibadet faktörünün kişilerin kendi dindarlıkları hakkındaki değerlendirmeleriyle ne derece tutarlı olduğu, yaratılan faktörlerin temsil ettiği düşünülen saklı değişkenlerin geçerlilikleri (*validity*) açısından önemli bir sorudur. Tablo 6.1.8'de, kısaca "geleneksel," "ekonomik" ve "halk İslam'ı" olarak nitelenebilecek üç ibadet faktörünün, "düşük" "orta" ve "yüksek" düzeyleriyle beşli dindarlık değerlendirmesi arasındaki ilişki sergilenmiştir. İki sıralı (*ordinal*) ölçek arasındaki ilişkinin derece ve yönünü tau-b ve tau-c istatistikleriyle ölçmek mümkündür. Her iki istatistikten de görülen, kişilerin kendi dindarlık derecelerini değerlendirmeleriyle onlara bizim faktör ve arkasından kümeleme analizleriyle yüklediğimiz ibadet dereceleri

Fitre-zekat vermek, kurban kesmek, cami veya dini vakıflara bağış yapmak gibi davranışlar en çok DYP seçmeninde görünürken, onları ANAP ve MHP seçmenleri izlemektedir.

Tablo 6.1.8
İbadet Faktörleri ve Dindarlık Değerlendirmeleri

Geleneksel İbadet Boyutu

<i>Kendinizi ne derece dindar biri olarak görürsünüz?</i>	Faktör 1			
	Düşük	Orta	Yüksek	
	Küme 1	Küme 2	Küme 3	
	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	72.7	13.0	14.3	100
Pek dindar değilim	56.2	31.5	12.4	100
Dindar sayılıırım	27.3	45.8	26.8	100
Oldukça dindar sayılıırım	17.3	40.1	42.6	100
Çok dindarım	10.9	37.0	52.1	100
Cevap yok	34.1	24.4	41.5	100
Pearson Ki-kare	306.22	*		
Kendall's tau-b	0.25	*		
Kendall's tau-c	0.24	*		

Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu

<i>Kendinizi ne derece dindar biri olarak görürsünüz?</i>	Faktör 2			
	Düşük	Orta	Yüksek	
	Küme 1	Küme 2	Küme 3	
	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	50.6	29.9	19.5	100
Pek dindar değilim	33.9	36.3	29.9	100
Dindar sayılıırım	16.7	34.5	48.8	100
Oldukça dindar sayılıırım	14.0	33.1	52.9	100
Çok dindarım	18.2	30.9	50.9	100
Cevap yok	40.0	32.5	27.5	100
Pearson Ki-kare	132.94	*		
Kendall's tau-b	0.11	*		
Kendall's tau-c	0.10	*		

Halk İslamı Boyutu

<i>Kendinizi ne derece dindar biri olarak görürsünüz?</i>	Faktör 3			
	Düşük	Orta	Yüksek	
	Küme 1	Küme 2	Küme 3	
	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	53.8	43.6	2.6	100
Pek dindar değilim	51.4	33.9	14.7	100
Dindar sayılıırım	43.6	42.6	13.9	100
Oldukça dindar sayılıırım	41.3	45.0	13.7	100
Çok dindarım	31.7	53.7	14.6	100
Cevap yok	55.0	30.0	15.0	100.0
Pearson Ki-kare	31.76	*		
Kendall's tau-b	0.05	*		
Kendall's tau-c	0.05	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı.

Tablo 6.1.9
Regresyon Analizi: İbadet Faktörleri ve Dindarlık Değerlendirmeleri

		Beta değerleri					R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	F	F'in Anlamlılık Düzeyi
		Hiç Dindar Değilim	Pek Dindar Değilim	Dindar Sayılırim	Oldukça Dindar Sayılırim	Çok Dindarım					
Faktör 1	Geleneksel İbadet Boyutu	-1.04	0.36	1.00	1.37	1.59	0.12	0.12	0.93	94.8	0.00
	Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00					
Faktör 2	Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu	-0.90	0.45	0.96	1.05	0.98	0.05	0.05	0.97	36.3	0.00
	Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00					
Faktör 3	Halk İslamı Boyutu	-0.36	0.28	0.37	0.38	0.53	0.01	0.00	0.99	4.2	0.00
	Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00					

arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif ilişkiler vardır. Diğer bir deyişle, her üç faktörde de bizim attığımız ibadet derecesi arttıkça kişilerin kendilerince dindarlık değerlendirmeleri de artmaktadır. Ancak bu pozitif ilişkilerin derecesi en yüksek birinci faktörde gözlenmekte, ikinci ve üçüncü faktörlerde git gide düşmektedir. Özellikle halk İslam'ının ibadete yansımalarıyla kişilerin kendi dindarlıklarını değerlendirmeleri arasında yok denebilecek kadar ufak bir ilişki gözlenmektedir. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, kişilerin kendi dindarlık derecelerinin değerlendirmesini daha çok geleneksel ibadet alışkanlıkları temelinde yaptıkları olabilir.

Yukarıda ana hatları özetlenmiş olan regresyon modeli seçmenlerin kendi dindarlıklarını değerlendirdikleri soruya da uygulanmıştır. "Hiç dindar değilim" kategorisinden "çok dindarım" kategorisine kadar beşli bir skala üzerinde alınan değerlendirme sonuçları yeniden kodlanarak skalanın her seçeneği için birer kukla değişken yaratılmıştır. Böylelikle Tablo 6.1.9'da her dindarlık derecesinde yer alan seçmenlerin üç ibadet faktöründeki ortalama değerleri tahmin edilmiştir. Beklentimize uygun olarak, ikinci faktör dışındaki iki faktörde, görüşülen kişilerin kendi değerlendirmelerince dindarlık dereceleri arttıkça ibadet faktör değerleri de artmaktadır. İbadetin ekonomik boyutunu yansıtan ikinci faktörde kendilerini oldukça dindar görenlerin faktör değerleri kendilerini çok dindar görenlerinkinden biraz daha yüksek görünmektedir. Her ne kadar beşli skalanın tüm düzeyleri için yaratılan kukla değişkenlerin hepsi, üç faktörün üçü için de istatistiki olarak anlamlı olsa da, fak-

tör iki ve üç için toplam açıklayabildikleri değişim oranı yüzde bir ile beş arasında kalmaktadır. Buna karşılık, görüşülenlerin kendilerinin dindarlıklarına ilişkin değerlendirmeleriyle bizim değişik ibadet boyutlarında onlara atfettiğimiz dindarlıkları arasında doğrusal bir anlamlı ilişkinin olması faktör analizi ile yaratılan saklı değişken ölçütünün geçerliliğine destek vermektedir.

6.2 Dinin siyasetteki rolü

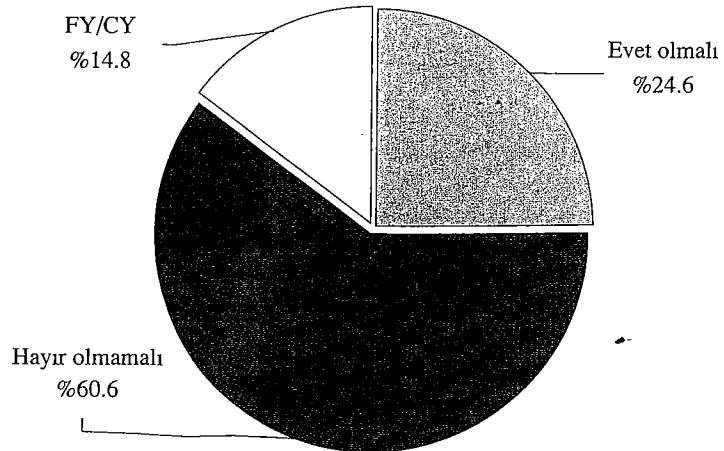
Çok partili döneme geçişle eş zamanlı olarak İslam'ın siyasette oynadığı rol de artmıştır. Bu konuda çoğu kez birbiriyle çelişir görünen iki farklı görüş tartışmaları şekillendirmektedir. Bu görüşlerden ilki, dinin siyasette oynadığı rolün doğal olduğunu ve hatta var olan talepleri yeterince yansıtmadığını öne sürerken, karşıt grup tam aksini savunur görünmektedir.

Bu konuda sorularımız başlıca iki grup içinde yer almaktadır. Birinci grupta, inanç farklılıklarının devlet tarafından garanti altına alınmasının yanısıra, çalışma saatlerinin ayarlanmasından başörtüsü konusundaki düzenlemelere kadar değişik politika tercihlerinde kişilerin ne yöne eğilimli oldukları öğrenilmeye çalışılmıştır. İkinci grup sorularda çok partili düzen içinde din temelli politika yapan partilere yönelik hem genel, hem de bu konuda örnek teşkil eden Refah ve Fazilet partileri hakkında görüşler öğrenilmeye çalışılmıştır.

Tablo 6.2.1'den'de görüldüğü gibi, "inanç farklılıklarının hoşgörü ve barış ortamında" korunması büyük bir çoğunluk için toplumsal huzurun ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır. Bu sorudan anlaşılanın inanç farklılıklarının korunması mı yoksa toplumsal huzurun önemi mi olduğu tartışılmış ve ön görüşmeler sırasında görüşülenlerin ifadede vurgulanmak istenen düşünceyi (inanç farklılıklarının korunması) göz önüne alarak cevap verdikleri gözlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, inanç farklılıklarının korunmasının toplumsal huzur için çok önemli olmadığını düşünenlerin sayıca az olması dikkat çekicidir.

Şekil 6.2.1

Sizce Türk Parti Sistemi İçinde Din Temelinde
Politika Yapan Partiler Olmalı mı?

Tablo 6.2.1
Din ve Ülke için Sosyal ve Politik Düzen

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY
İnanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunması toplumsal huzur için çok önemlidir	91.4	3.4	2.1	3.0
Her müslüman kadının başını örtmesi gerekir	58.9	6.4	32.6	2.1
Lise çağındaki kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflarda okumalarını doğru bulmuyorum	38.5	6.8	51.9	2.7
Kızların ve genç kadınların kısa etek giymelerini uygun bulmuyorum	57.1	8.8	31.6	2.5
Devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir	74.2	5.8	17.4	2.5
Üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir	76.1	5.6	16.0	2.3
Allah'ın ve Peygamber'in varlığını kabul etmeyen kitaplar yasaklanmalıdır	66.5	6.3	25.2	2.0
Birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yanyana oturmalarını doğru bulmuyorum	60.2	7.1	30.7	1.9
Ramazın ayında içki satışı yasaklanmalıdır	70.5	5.4	22.3	1.8
Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır	67.2	9.5	16.4	6.9
Türkiye'de çalışma saatleri cuma namazına göre ayarlanmalıdır	66.4	7.5	22.2	3.9
Bankaya para yatırıp karşılığında faiz almak günahtır	62.6	6.1	28.1	3.2
Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür	77.3	9.0	8.3	5.4

Toplumda kadının yeri, dinin politikayla etkileşiminde en önemli çatışma noktalarından biridir. Çalışmamızda, kadının toplum içindeki yeri ve kadınların kamu yaşamına katılımına yönelik devlet politikaları konularında güncel birkaç konu sorgulanmıştır. Bu sorular bağlamında, gerek devlet memuru kadınların gerek üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmesi gerektiğine görüşülenlerin yaklaşık %75'i destek verirken bu görüşe katılmayanlar yaklaşık %16 düzeyindedir.

Tablo 6.2.2
RP ve FP Hakkında Görüşler

Sizce Fazilet Partisi gelecek seçimlerden birinci parti olarak çıkarsa hükümeti kurabilmeli mi?	Evet kurabilmeli 43.5	Hayır kuramamalı 34.6	FY/CY 21.9
Sizce Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi temelinde Refah'ın devamı mıdır?	Evet Refah'ın devamıdır 73.2	Hayır Refah'ın devamı değildir 10.5	FY/CY 16.2
Refah Partisi'ne yöneltilen halkı inananlar ve inanmayanlar diye ikiye bölmüş olduğu iddiası haklı bir iddia mı yoksa haksız bir iddia mı?	Haklı bir iddiadır 36.9	Haksız bir iddiadır 39.1	FY/CY 24.0
Sizce Fazilet Partisi bu konuda daha mı dikkatli ve yumuşak davranıyor, yoksa Refah Partisiyle aynı tutum içinde mi?	Fazilet Partisi bu konuda Refah tan daha dikkatli ve yumuşak 37.1	Refah Partisiyle aynı tutum içinde 36.3	FY/CY 26.6

Tablo 6.2.3
FP ve Liderlik Sorunu Hakkında Görüşler

Fazilet Partisi liderini tanıyor musunuz?	Recai Kutan 57.8	Tanıyor ama Adını Hatırlamıyor 5.9	Tanımayanlar 31.9	Tanıdığını söylüyor ancak yanlış isim veriyor 1.8	FY/CY 2.7		
Sizce Fazilet Partisi'nin seçmen karşısında başarılı olabilmesi için lider kadrosunda bir değişikliğe ihtiyaç var mı?	Evet var 28.0	Hayır yok 29.6	FY/CY 42.3				
Peki sizce Fazilet Partisi'nin liderliğine kim gelmeli?	RECAİ KUTAN 0.6	NECMETTİN ERBAKAN 4.0	RECEP TAYYİP ERDOĞAN 53.4	ABDULLAH GÜL 3.4	MELİH GÖKÇEK 2.6	DİĞER 3.3	FY/CY 32.7
Sizce Necmettin Erbakan Fazilet Partisinin yönetiminde ne derece etkilidir?	Çok etkili 35.1	Biraz etkili 23.2	Pek etkili değil 6.8	Hiç etkili değil 8.5	FY/CY 26.4		

Çalışma saatlerinin Cuma namazına göre ayarlanması yaklaşık %66'lık bir kesim tarafından destek görmekte, ancak başörtüsüne ilişkin yasakların kaldırılması yönündeki desteğin oldukça altında kalmaktadır. Öte taraftan, din temelli değişik yasaklara kamuoyunda destek var görünmektedir. Örneğin, Ramazan ayında içki satışının yasaklanması, Allah ve Peygamber'in varlığını kabul etmeyen kitapların yasaklanması sırasıyla %70.5 ve %66.5'lik kitleler tarafından desteklenmektedir.

Devletin başörtüsü konusundaki yasaklarına karşı çıkan, çalışma saatlerinin Cuma namazına göre düzenlenmesine destek veren, ramazanda içki satışı ve ateist yayınlar gibi konularda yasakçı yaklaşımlara eğilimli görünen seçmen kitlesinin önemli bir çoğunluğu (%67.2'si) dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu görüşüne de katılmaktadır. Ancak, bu görüşe katılmayan yabana atılamayacak kadar büyük bir grubun olduğu dikkat çekicidir (%16.4).

Din ve siyaset ilişkileri konusunda son yıllardaki hararetli tartışmalardan biri, İslami söylem ve dini görüşler temelinde politika yapan partilerin Türkiye'deki çok partili sistem içinde oynadıkları role ilişkindir. Şekil 6.2.1'de görüldüğü gibi, seçmenlerin yaklaşık %60'ı Türk siyasi sistemi içinde din temelinde politika yapan partiler olmaması gerektiğini düşünmektedir. Din temelli politika yapan partilerin sistem içinde bulunması gerektiğini düşünenler ise azımsanamayacak %25'lik bir kitledir.

Yukarıdaki sorularda yansımaları görülen siyasi kamplaşma kapatılan RP ve Nisan 1999 seçimlerine katılan FP konusundaki değerlendirmelerde daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, din-siyaset ilişkisindeki sürtüşmelerin en uç yansımalarından biri olarak görülebilecek bir senaryoyu şöyle dile getirdik: "Sizce Fazilet Partisi gelecek seçimlerden birinci parti olarak çıkarsa hükümeti kurabilmeli mi?" Her ne kadar %43'lük bir kitle bu soruya "evet kurabilmeli" şeklinde yanıt vermişse de bu konuda görüş bildirmek istemeyen ya da fikri olmayan %21.9'luk bir grubun yanında %34.6'da "hayır kuramamalı" diye cevap vermiştir.

Refah Partisi'nin kapatılması ardından gerek hukuki açıdan gerek kamuoyu karşısında yeni bir parti imajıyla ortaya çıkan FP'nin, RP'nin devamı olup olmadığı tartışılmalıdır. Oysa araştırmamıza göre kamuoyu nezninde bu konuda bir belirsizlik yoktur. *Görüşülen kişilerin %73.2'si araştırmamızın yapıldığı tarihte FP'yi RP'nin devamı olarak görmekte*, buna katılmayan %10.5'lik bir kitlenin yanısıra fikri olmayan ya da cevap vermek istemeyenler %16.2'yi bulmaktadır.

Refah Partisi'nin kapatılmasında önemli bir rol oynadığına inanılan ve sık sık kimi çevrelerce dile getirilen bir iddia da, Refah Partisi'nin halkı inanlar ve inanmayanlar olarak ikiye böldüğüdür. Bu iddia doğrulanır görünmekte, bu konuda kamuoyu birbirine eşit iki ayrı kampa ayrılmış görünmektedir. %36.9'luk bir grup bu iddiayı haklı bulurken %39.1'lik bir diğer grup bunu haksız bir iddia olarak görmektedir. Cevap alınamayan kesim ise, ağırlıklı olarak bu iki kamptan birine gittiği taktirde, mevcut eşit bölünmeyi anlamlı olarak değiştirebilecek %24 gibi bir büyüklüktedir.

Benzer şekilde, yukarıdaki sonuca göre RP'nin devamı olarak görülen FP'nin halkı "inanlar-inanmayanlar" olarak gruplama konusunda daha

Devletin başörtüsü konusundaki yasaklarına karşı çıkan, çalışma saatlerinin Cuma namazına göre düzenlenmesine destek veren, ramazanda içki satışı ve ateist yayınlar gibi konularda yasakçı yaklaşımlara eğilimli görünen seçmen kitlesinin önemli bir çoğunluğu (%67.2'si) dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinin zararlı olduğu görüşüne de katılmaktadır.

Tablo 6.2.4
Sizce Fazilet Partisi' nin Seçmen Karşısında Başarılı Olabilmesi İçin Lider Kadrosunda Bir Değişikliğe İhtiyaç Var mı?

	Evet var	Hayır yok	Fark (Evet-Hayır)	FY/CY	Toplam
	%	%	%	%	%
ANAP	29.7	29.4	0.3	40.9	100
CHP	21.1	33.7	-12.6	45.1	100
DSP	28.5	31.8	-3.3	39.7	100
DYP	30.9	30.0	0.9	39.1	100
FP	38.3	39.1	-0.8	22.6	100
HADEP	48.5	18.2	30.3	33.3	100
MHP	43.4	30.0	13.4	26.6	100
Oy kullanmam	26.6	31.2	-4.5	42.2	100
Hiçbiri	21.9	27.6	-5.7	50.5	100
Kararsız	19.1	20.2	-1.1	60.8	100
Diğer	32.2	36.3	-4.1	31.5	100
Cevap yok	12.5	22.9	-10.4	64.5	100

dikkatli ve yumuşak davranıp davranmadığı sorusuna verilen cevaplar da bir bölünmüşlük yansıtmaktadır. Birbirine hemen hemen eşit, yaklaşık %36'lık birer kitleyi içeren iki gruba karşın görüşülenlerin %26.6'sından cevap alınmamıştır.

Fazilet Partisi liderinin Nisan 1999 seçimlerinin hemen öncesinde tanınıp tanınmadığı sorgulanmış ve tanınıyorsa isminin verilmesi istenmiştir. Görüşülenlerin ancak %57.8'si doğru olarak Recai Kutun'un ismini vermiştir. Seçimlerden hemen önce %32.9'luk bir kesimin FP liderini tanımıyor olması kayda değerdir.

FP örgütü içinde seçim öncesinde parti yönetiminde gelenekçi-yenilikçi diye adlandırılan gruplar arasındaki çekişmenin kamuoyunda nasıl bir yansıma bulduğunu görmek amacıyla, FP'nin seçmen karşısında başarılı olabilmesi için lider kadrosunda bir değişikliğe ihtiyaç olup olmadığı sorgulanmıştır. Görüşülenlerin %28'i lider kadroda bir değişikliğe ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu değişikliğe ihtiyaç olduğunu söyleyenler arasında FP liderliğine kim gelmeli sorusuna yanıt verenler ağırlıklı olarak (%53.4) Recep Tayyip Erdoğan'ı göstermişlerdir.

Nisan 1999 seçimlerinde oy vereceklerini söyledikleri partilere göre FP'de lider kadroda "değişiklik ihtiyacı vardır" diyenler sırasıyla en yüksek oranda HADEP, MHP ve FP seçmenleri arasında görülmektedir. Bu soruya cevap vermeyenler en düşük oranda FP içinde bulunmaktadır. Lider kadroda değişikliğe ihtiyaç vardır diyenler arasında Recep Tayyip Erdoğan'ı o tarihte FP liderliğine uygun görenler en yüksek oranda sırasıyla FP, MHP ve DYP'de gözlenmektedir. Önemli bir grup oluşturan kararsızlar arasında da Erdoğan

Lider kadroda değişikliğe ihtiyaç vardır diyenler arasında Recep Tayyip Erdoğan'ı o tarihte FP liderliğine uygun görenler en yüksek oranda sırasıyla FP, MHP ve DYP'de gözlenmektedir.

Tablo 6.2.5
Sizce Fazilet Partisinin Liderliğine Kim Gelmeli?

	RECAİ KUTAN	NECMETTİN ERBAKAN	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	ABDULLAH GÜL	MELİH GÖKÇEK	Diğer	FARK ETMEZ İSİM ÖNERMİYOR	FY/CY	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
ANAP	0.0	3.0	40.4	1.0	2.0	5.1	45.5	3.0	100
BBP	0.0	12.5	50.0	0.0	12.5	25.0	0.0	0.0	100
CHP	0.0	5.4	35.1	0.0	2.7	8.1	40.5	8.1	100
DSP	0.8	0.8	45.7	0.8	1.6	3.1	45.7	1.6	100
DYP	0.0	1.4	59.4	4.3	2.9	4.3	27.5	0.0	100
DTP	0.0	0.0	0.0	100.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100
FP	1.3	10.6	66.9	7.3	0.0	0.0	13.9	0.0	100
HADEP	0.0	6.3	56.3	0.0	0.0	6.3	31.3	0.0	100
MHP	0.0	5.6	64.3	4.0	6.3	1.6	16.7	1.6	100
ÖDP	0.0	0.0	44.8	13.8	0.0	0.0	41.4	0.0	100
Diğer	0.0	0.0	80.0	0.0	0.0	10.0	10.0	0.0	100
Oy kullanmam	2.5	0.0	55.0	0.0	5.0	5.0	32.5	0.0	100
Hiçbiri	0.0	4.3	47.8	4.3	0.0	4.3	39.1	0.0	100
Kararsız	0.0	1.4	46.5	2.8	1.4	2.8	42.3	2.8	100
Cevap yok	2.1	0.0	51.1	2.1	6.4	2.1	34.0	2.1	100

%46'lık bir grup tarafından FP başkanlığına uygun görülmektedir (Tablo 6.2.4 ve 6.2.5).

Gene sık sık tartışılan bir konu kapatılan RP lideri Erbakan'ın yeni FP üzerindeki etkisidir. Bu konuda da etkisi olduğunu düşünenler %55.5 düzeyindeyken bunlar arasında %35.1'i Erbakan'ın çok etkili olduğunu ileri sürmektedir. Cevap alınamamış %26.4'lük bir kitlenin yanı sıra Erbakan'ın FP üzerinde etkisi olmadığını düşünenler ancak %15.3'lük bir gruptur.

Din-siyaset arasındaki ilişkilerde gözlenen en dikkat çekici durum RP ile ilgili değerlendirmelerde görünen kutuplaşmadır. Tablo 6.2.6'da görüldüğü gibi, tüm ifadeler katılanlarla katılmayanlar aşağı yukarı eşit iki gruba ayrılmaktadır. Bunun en çarpıcı olarak ortaya çıktığı ifade RP'nin kapatılmasıyla ilgili sorudur. *Refah Partisi'nin kapatılmasını destekleyenler ve karşı çıkanlar birbirine çok yakın büyüklükte iki gruba ayrılmışlardır.* Buna karşın, RP'nin türban yasağına karşı çıkan tutumu daha yüksek oranda destek bulmaktadır. Benzer şekilde, halk RP'nin ön plana çıkardığı İslam dünyasıyla yakınlaşma politikasına da yüksek düzeyde destek vermekte, ancak diğer önemli politik tutumları destek görmemektedir. Örneğin, Adil Düzen programı konusunda görüşülenlerin dörtte biri olumlu olarak değerlendirilebilecek ifadeyi destekler görünürken bu ifadeye katılmayan grup görüşülenlerin yaklaşık yansını oluşturmaktadır. RP'nin dürüst, bizim ifademizle "çalıp çırpma-

Tablo 6.2.6
Refah Partisi ile İlgili Değerlendirmeler

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
Refah Partisi dini ve manevi değerlere sahip çıkıyordu	34.2	8.5	43.2	14.1	100
Adil düzen programı ile Türkiye'de zengin ve fakir arasındaki farkı azaltmaya çalışıyordu	26.0	10.6	46.8	16.6	100
Çalıp çırpmayan dürüst kadrolara sahipti	25.5	10.9	47.2	16.4	100
Türkiye'yi İslam dünyasına yakınlaştırmak istemesi iyi bir politkaydı	39.8	10.9	33.7	15.6	100
Refah Partisi demokrasiye inanan bir partiydi	28.6	11.2	42.4	17.8	100
Refah Partisi fırsat bulsa Türkiye de din devleti kuracaktı	49.8	9.5	23.7	17.0	100
Refah Partisi taraftarlarına çeşitli sorunlarını çözmekte diğerpartilerden daha çok yardımcı oluyordu	43.3	10.7	28.1	17.9	100
Refah Partisi'nin kız öğrencilerin ve devlet memurlarının türban takabilmelerini savunması doğru bir politkaydı	45.6	7.7	32.2	14.5	100
Refah Partisi'nin kapatılmış olmasını onaylıyorum	37.1	9.5	38.4	15.0	100

yan" kadrolara sahip olduğu görüşü de 1994 yerel seçimlerinin üzerinden dört yıl geçtikten sonra görüşülenlerin hemen hemen yansı tarafından kabul görmemektedir.

RP'nin gerek kapatılma davası sırasında öne sürülen gerek laik kesim tarafından sık sık dile getirilen demokrasiyle olan şüpheli barışık tutumu ve din devleti kurmaya yönelik eğilimleri içinde barındırması da iki ifadeyle sorgulanmıştır. Ortaya çıkan sonuç, *laik kesim tarafından öne sürülen takıyye görüşünün halk tarafından da geniş destek gördüğüdür. Halkın önemli bir kesimi tüm karşıt iddialara rağmen RP'nin demokrasiye inanan bir parti olmadığını düşünmekte ve fırsat bulduğu taktirde din devleti kurma özlemi taşıdığı görüşüne inanmaktadır.*

Tablo 6.2.6 'da yer alan dokuz ifadeye verilen cevaplardan RP desteği gösterenlere +1, "RP karşıtı" ifadelerle "-1" kararsızlara da "0" değer verilerek yeniden kodlanmıştır. Toplam dokuz soruya verilen yanıtlar bu kodlama sonrasında toplanmış ve "net RP destek skoru" elde edilmiştir. Bu skor tüm sorulara RP desteği gösteren cevaplar içerdiğinde o kişi için +9, tam tersi RP karşıtı cevaplar içerdiğinde ise -9 değeri almaktadır. Görüşülenlerin yaklaşık %60'ı net RP destek skoru olarak negatif değerler göstermekle beraber, %40'lık bir kesimin RP'ye destek verdiği ifadeler destek vermediklerinden fazladır.

RP karşıtı ifadelerle destek tüm örneklem içinde fazla ağırlıklı gözükmese de, partiler temelinde incelendiğinde ortaya daha çarpıcı bir görüntü çıkmaktadır. Beklendiği gibi, *FP'ye oy vereceğini söyleyenler arasında değişik ifa-*

Tablo 6.2.7
Parti Tercihleri ve RP Karşıtlığı

	Karşıt	Kararsız	Taraftar
	%	%	%
ANAP	50.6	11.0	38.4
CHP	73.4	8.5	18.1
DSP	62.9	12.8	24.3
DYP	34.2	17.4	48.4
FP	2.8	6.6	90.6
HADEP	66.7	6.1	27.3
MHP	41.1	11.3	47.6
Oy kullanmam	54.2	11.8	34.0
Hiçbiri	58.1	15.2	26.7
Kararsız	36.7	27.2	36.1
DİĞER	76.2	4.8	19.0
Cevap yok	29.1	43.0	27.8

delere verdikleri yanıtlardan RP taraftarı olarak görünenler %90.6 iken net olarak RP karşıtı ifadelerle destek verenler ancak %2.8'i bulmaktadır. CHP seçmenleri arasında RP karşıtı olarak görünenler %73.4, DSP'liler arasında %62.9 oranındadır. Merkez sağda DYP seçmeni arasında %34.2'lik, ANAP seçmeni arasında ise %50.6'lık bir kesim RP karşıtı ifadelerle destek vermektedir. Nisan seçimlerinde sürpriz bir çıkış yapan MHP'nin seçmenleri arasında %41.1'i RP karşıtı ifadelerle katıldıklarını söylemektedirler. Buna karşın DYP seçmeni arasında %48.4, ANAP seçmeni arasında %38.4, MHP seçmeni arasında %47.6'lık bir kesim RP yanlısı ifadelerle destek vermektedir. Kısaca, ideolojik düzlemin sağında, RP desteği gösteren ifadelerle katılma oranı oldukça yüksektir. FP seçmenlerinin hemen ardından MHP ve DYP seçmenleri RP'ye destek veren en büyük grupları oluşturmaktadır. Geri kalan belli başlı partiler arasında CHP dışında hiç birinin seçmen kitlesi içinde RP desteği gösteren seçmenler %24'ün altında değildir.

RP hakkında verilen ifadelerle katılıp katılmama temelinde RP karşıtı ya da taraftarı şeklinde yapılan gruplamaya göre, HADEP seçmeninin yakla-

Tablo 6.2.8
Kürtçe Bilenler Arasında RP Desteği

	Karşıt	Kararsız	Taraftar
	%	%	%
Evet biliyor	34.6	18.5	46.9
Hayır bilmiyor	43.8	16.6	39.5

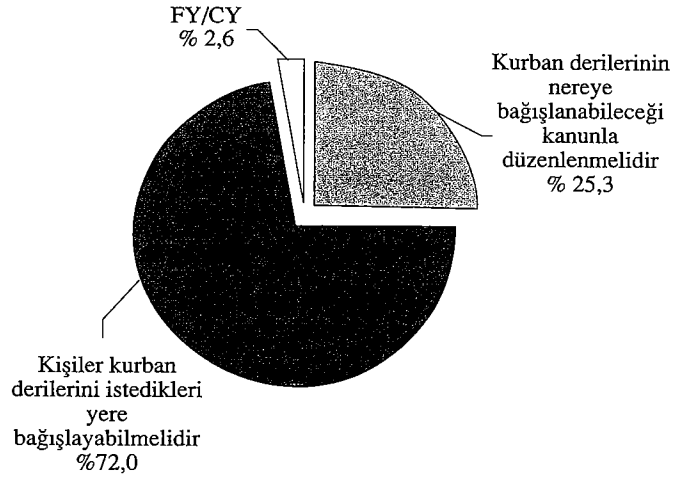
şık %66'sı, Kürtçe konuştuğunu ifade edenlerin ise %34.6'sı RP karşıtıdır. Buna karşılık Kürtçe bilenlerin %46.9'u RP destekçisi olarak ortaya çıkmaktadır (Tablo 6.2.8).

6.3 Devletin dinle ilgili politikaları destekleniyor mu?

Yukarıda, seçmenlerin özellikle başörtüsü ve türban konusunda mevcut düzenlemelere tepkiyle yaklaştığına dair birtakım bulgular sunulmuştu. Din ve ibadet konusunda başka bazı düzenlemelere karşı da benzer tepkiler söz konusudur.

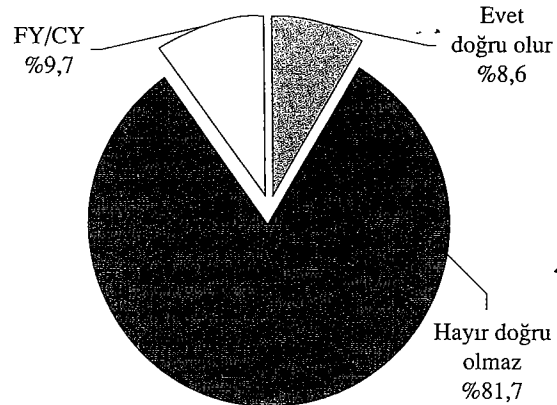
Şekil 6.3.1

Kurban Derilerinin Hangi Kuruma Bağışlanacağı Kanunla mı Düzenlenmeli Yoksa Sizce Kişiler Kurban Derilerini İstedikleri Kuruma Bağışlayabilmeli mi ?

Şekil 6.3.2

Diyamet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılması Doğru Olur mu ?

Tablo 6.3.1
Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılması Doğru Olur mu?

	Evet doğru olur %	Hayır doğru olmaz %	Fikri yok %	Cevap yok %	%
ANAP	5.7	84.1	8.4	1.8	100
CHP	11.1	77.8	9.9	1.2	100
DSP	6.7	88.1	4.7	0.4	100
DYP	7.7	84.5	5.9	1.8	100
FP	10.6	79.2	8.6	1.5	100
HADEP	54.2	29.2	16.7	0.0	100
MHP	7.6	87.2	4.1	1.0	100
Oy kullanmam	8.2	81.5	9.6	0.7	100
Hiçbiri	9.0	79.0	8.0	4.0	100
Kararsız	7.0	83.8	8.1	1.1	100
Diğer	20.2	69.1	8.5	2.1	100
Cevap yok	6.7	75.7	11.3	6.2	100

Örneğin, son yıllarda, özellikle RP'nin 1994 yerel seçimlerinde gösterdiği başarının ardından, kurban derilerinin nereye verileceği ve bu kaynağın nasıl kullanılacağı çok tartışılmıştır. Günün şartları içinde varılan karar kurban derilerinin yalnızca devletin gösterdiği birimlerce toplanmasıydı. Şekil 6.3.1'den de görüldüğü gibi, konuşulan kişilerin ancak %25.3'ü kurban derilerinin kullanımının kanunla düzenlenmesine destek vermekte, %72'lik bir kesim ise kurban kesenlerin derilerini istedikleri gibi değerlendirebilmelerini istemektedir.

Gene son yıllarda, devletin dinin toplumsal hayattaki yerini düzenlemekte en önemli kurumlardan biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) faaliyetleri ve varlığının gerekliliği de tartışılır olmuştur. Şekil 6.3.2'de bu sorgulamanın halk arasında pek bir yansıma bulmadığı görülmektedir. *Görüşülenlerin %81.7 gibi büyük bir çoğunluğu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması fikrini desteklememektedir.* Ancak DİB'in faaliyetlerinin Alevi vatandaşlara hizmet verir şekilde değiştirilmesi fikri de açık bir çoğunluk tarafından (%69.2) destek bulmaktadır (Şekil 6.3.3). Karşıt görüşte olanlar ilk soruda %8.6, ikinci soruda %14.4'tür.

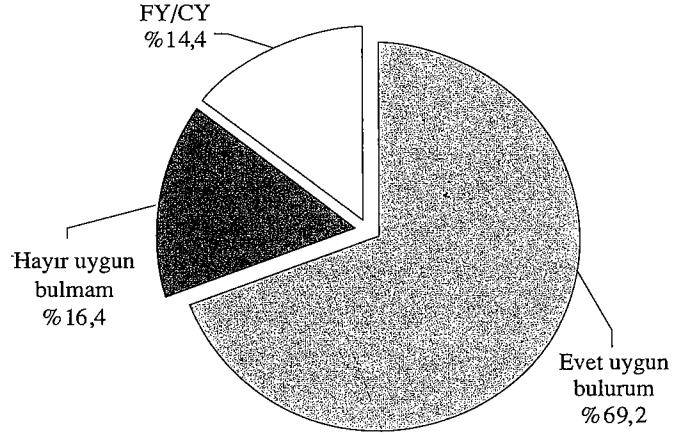
DİB hakkındaki görüşlerde parti tercihlerine göre bir kümeleşme pek göze çarpmamaktadır (Tablo 6.3.1 ve 6.3.2). Ancak, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasını uygun bulanlar arasında CHP ve FP seçmenleri en yüksek oranlardadır. (% 10 civarı).* İki parti seçmenlerinin bu konuda görüş birliğinde olan kesimlerinin aynı nedenlerle bu görüşü paylaştıklarını söylemek güçtür. CHP seçmeni içinde yüksek oranda Alevi vatandaşların olmasının, FP seçmeni içinde ise DİB'in bazı konularda kısıtlayıcı düzenlemelerinden duyulan rahatsızlığın bu tavırda etkin olmuş olması muhtemeldir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevilere hizmet getirmesi önerisine katılanlar CHP içinde %79.5'lük bir grubu oluştururken, FP'ye oy vereceğini söyle-

Görüşülenlerin %81.7 gibi büyük bir çoğunluğu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması fikrini desteklememektedir.

Şekil 6.3.3

Diyaret İşleri Bakanlığı' nun Alevi Vatandaşlarımıza da Hizmet Vermesini Uygun Bulur muydunuz ?

yeniler arasında bu oran %64.6'ya düşmektedir. Bundan da görülmektedir ki belli başlı partilerin seçmenlerinin önemli bir kesimi DİB görevleri arasında Alevi toplumuna da hizmet götürmek olduğu fikrini benimsemiştir.

Türkiye'de devlet ve din arasındaki ilişkiyi değerlendirirken gene sık sık gündeme getirilen eleştirilerden biri de devletin dindar kişiler üzerinde baskı yaptığıdır. Yukarıda, devletin din konusuna ilişkin kimi düzenlemelerinin seçmenler tarafından pek desteklenmediğini belirtmiştik. Destek görmeyen

Tablo 6.3.2

Siz Diyanet İşleri Başkanlığı' nun Alevi Vatandaşlarımıza da Hizmet Vermesini Uygun Bulur muydunuz?

	Evet uygun bulurum %	Hayır uygun bulmam %	Fikri yok %	Cevap yok %	%
ANAP	72.5	15.6	9.3	2.7	100
CHP	79.5	9.9	9.4	1.2	100
DSP	75.7	14.1	8.9	1.3	100
DYP	65.9	24.5	7.7	1.8	100
FP	64.6	21.5	11.6	2.3	100
HADEP	66.7	12.5	16.7	4.2	100
MHP	69.7	19.0	8.6	2.8	100
Oy kullanmam	71.0	12.4	15.9	0.7	100
Hiçbiri	66.0	19.0	7.0	8.0	100
Kararsız	66.4	15.3	15.1	3.2	100
Diğer	88.2	6.5	5.4	0.0	100
Cevap yok	58.4	14.9	18.6	8.1	100

Tablo 6.3.3
Türkiye’de Dindar İnsanlara Baskı Yapılıyor Diyenlerin
Bu Baskılara Verdikleri Örnekler

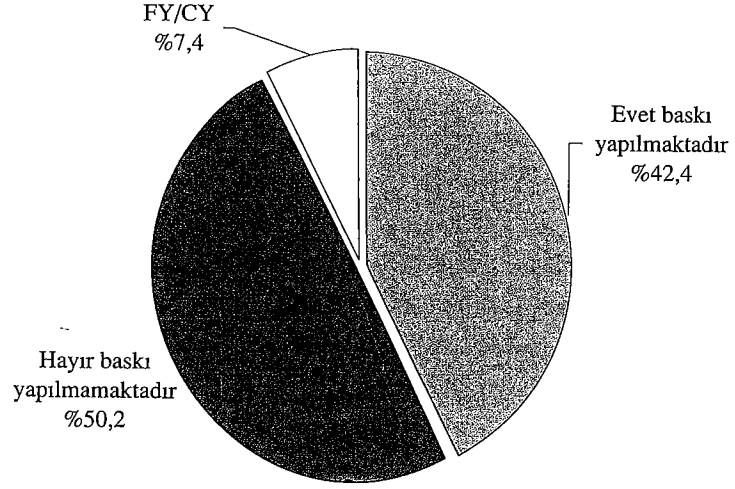
	Gözlem Sayısı	Cevap Yüzdesi	Gözlem Yüzdesi
İmam Hatiplerin orta kısımlarının kapatılması	76	5	6.1
Başörtüsü/Türban baskısı/Eğitim haklarında kısıtlamaya yönelik baskılar	812	53.7	64.8
Kuran kurslarının kapatılması	89	5.9	7.1
Namaz, oruç ve benzeri ibadetlere yönelik baskılar	41	2.7	3.3
Orduda dini baskılar	33	2.2	2.6
Devlet memurlarının ibadet ve inançlarına yönelik baskılar	57	3.8	4.5
Toplantı, sohbet, zikir, konuşma, dernekleşme üzerinde baskılar	51	3.3	4
Psikolojik, siyasi baskılar	57	3.8	4.5
Tarikatlara yönelik baskılar	12	0.8	1
Alevilere yönelik baskılar	4	0.3	0.3
Diğer giyim kuşama ilişkin baskılar	24	1.6	1.9
Diğer baskılar	55	3.6	4.4
Bilmiyor	13	0.8	1
Cevap yok	190	12.5	15.1
Toplam Cevap	1513	100	120.6
1,800 cevapsız; 1,254 geçerli cevap			

bu düzenlemelerin baskı olarak algılanıp algılanmadığı ise ayrı bir konudur. Bu konuya açıklık getirmek amacıyla “Türkiye’de insanlar Müslümanlığın gereği olan ibadetlerini serbestçe yerine getirebiliyorlar mı?” sorusunu sorduk. Bu soruya “hayır” diyenler görüşülenlerin sadece %31’i iken %63’lük bir kitle “evet” yanıtını vermiştir. Tüm görüşülenlere bir de “bugün Türkiye’de dindar insanlara baskı yapılıyor mu?” sorusu yöneltilmiştir (Şekil 6.3.4). Bu soruya cevaben baskı yapıldığını düşünenlerin oranı %42.4 ile bir önceki soruya kıyasla önemli bir artış gösterirken, görüşülenlerin %50.2’si baskı uygulanmadığını düşünmektedir. Baskı yapıldığını söyleyen toplam 1254 kişiye 59. soruda açık uçlu olarak bu baskılara örnek vermeleri istenmiştir. Tablo 6.3.3 bu açık uçlu sorunun dökümünü vermektedir. Baskı yapıldığını belirten 1254 kişi içinde 812’si baskılara örnek olarak başörtüsü ya da türban sorununu gündeme getirmiştir. Açık uçlu olan bu soruda birden fazla şık cevaplanabildiği için 812 kişi 1513 cevabın %53.7’sine karşılık gelirken, baskı yapıldığını söyleyen toplam 1254 kişinin %64.8’i başörtüsü ve türban yaşağını baskı örneği olarak vermiştir. Diğer bir deyişle, *Türk halkının yarısı (%50.2) dindar insanlara baskı yapılmadığını düşünmekte, baskı yapıldığını düşünen %42’nin yaklaşık %65’i türban yaşağını örnek olarak vermektedir.*

Türk halkının yarısı (%50.2) dindar insanlara baskı yapılmadığını düşünmekte, baskı yapıldığını düşünen %42’nin yaklaşık %65’i türban yaşağını örnek olarak vermektedir.

Şekil 6.3.4

Sizce Bugün Türkiye’de Dindar İnsanlara Baskı Yapılıyor mu ?

Kuran Kurslarının ve İmam Hatiplerin orta kısımlarının kapatılması baskı uygulandığını düşünen kişiler içinde toplam %13.2'lik bir yer kaplamaktadır. Üniversitelerde türban yasağını gündeme getirenlerle birlikte baskı yapıldığını düşünenler arasında toplam %78'lik bir grup eğitim politikaları çerçevesinde oluşan baskılara örnek vermektedir. Bu uygulamaların yumuşatılması ya da bu çerçevede oluşan tansiyonun düşürülmesiyle Türkiye’de toplam seçmenin %42.4’ünün var olduğunu düşündüğü din temelli baskıların dörtte üçünden fazlası ortadan kaldırılmış olacaktır. Namaz, oruç gibi ibadete yönelik baskı olduğu düşüncesi “baskı vardır” diyenler arasında %3.3 tarafından dile getirilmektedir. Psikolojik ve siyasi baskılar (bu grubun %4.5’inde), devlet memurlarının ibadet ve inançları üzerindeki baskılar (%4.5’inde) ve toplantı, sohbet, zikir, konuşma ve dernekler üzerindeki baskılar (%4’ünde) diğer akla gelen baskı türleri olmakla birlikte baskı yapıldığını düşünenler arasında bunların kapladığı yer toplam %13 civarındadır. Görüşülen kişilerin toplamında ise doğal olarak bu oranların tümü çok daha düşüktür.

6.4 Cumhuriyet reformları destekleniyor mu?

Kamuoyunda Siyasi İslam tartışmasının odak noktalarından biri de halkın Cumhuriyet reformlarını ne derece benimsediğidir. Cumhuriyet reformlarının, laiklik ilkesi çerçevesinde siyasette ve devlet politikalarında dinin rolünü kısıtlayıcı düzenlemelerine ilişkin değerlendirmeleri bölüm 6.2’de özetlemiştik. Kadının toplumsal yaşamdaki yeri konusundaki düzenlemeler gene aynı bağlamda ele alınması gereken bir konudur. Bu amaçla Medeni Kanun’la getirilen düzenlemeler daha ayrıntılı olarak sorgulanmıştır.

Cumhuriyet reformlarının tanımlanması soruların hazırlanması sırasında güçlük çekilen konulardan biri olmuştur. İlk aşamalarda, Cumhuriyet reformlarının ülkeyi İslam dünyasına kıyasla ne yönde geliştirdiği, çağdaşlaşmayla

Tablo 6.4.1
*Türkiye’de Evliliğin İslam Hukukuna Göre Yeniden Düzenlenip,
Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun
Bulur muydunuz?*

	Evet uygun bulurum	Hayır uygun bulmam	FY/CY	
	%	%	%	%
ANAP	5.4	92.5	2.1	100
CHP	4.1	91.8	4.1	100
DSP	4.7	93.8	1.6	100
DYP	16.4	80.4	3.2	100
FP	23.1	72.3	4.6	100
HADEP	25.0	70.8	4.2	100
MHP	11.4	84.5	4.1	100
Oy kullanmam	9.6	84.9	5.5	100
Hiçbiri	8.0	87.0	5.0	100
Kararsız	6.7	87.6	5.7	100
Diğer	17.2	80.6	2.2	100
Cevap yok	11.1	80.5	8.4	100
Pearson Ki-kare		163.4	*	
Phi		0.24	*	
Cramer's V		0.14	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

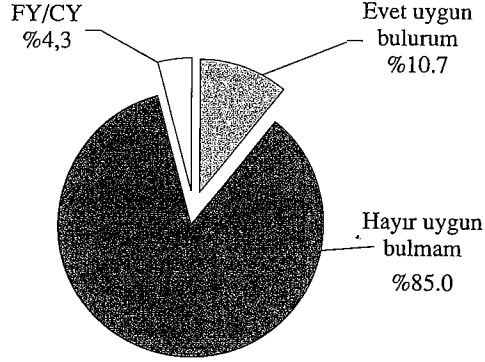
olan bağlantısı, ülkede İslam’ın gerilemesine neden olup olmadığı, kadın-erkek eşitliğini sağlama yönündeki etkileri gibi genel değerlendirmeler istenmiş, ancak uygulanan ön testlerde görüşülen kişilerin Cumhuriyet reformlarından, İslam dünyasından, kadın-erkek eşitliğinden aynı şeyleri anlamadıklarını açıkça gözlenmiştir. Benzer şekilde, Medeni Kanun hakkında da bilgi düzeyinin çok farklılık gösterdiği gözlenmiştir. Sorgulamak istediğimiz düzenlemeler hakkındaki görüşlerin bilgi düzeylerindeki farklılıklardan dolayı soruların içeriğinden bağımsız cevaplara neden olmasının önüne geçmek amacıyla sorularda doğrudan temel bilgileri verme yolunu seçtik. Burada amaçladığımız, iki yasal düzenleme—Medeni Kanun ve İslam Hukuku—arasındaki fark açıkça belirtildiğinde hangisini tercih ettiklerini saptamaktı.

Çok eşliliği kanun dışı bırakan düzenleme hakkında sorulan soruda şu ifade kullanılmıştır: “İslam hukukuna göre bir erkeğin dört kadına kadar evlenebilmesi mümkün. Oysa çok eşlilik bugünkü kanunlara göre yasaktır. Türkiye’de evliliğin İslam hukukuna göre düzenlenip, bir erkeğin dört kadına kadar evlenebilmesini uygun bulur muydunuz?” Şekil 6.4.1’de görüldüğü gibi, görüşülenlerin %85’i İslam hukukuna göre düzenlemeyi uygun bulmazken ancak %10’luk bir kesimin çok eşliliğe imkan veren düzenlemeyi uygun bulduğu gözlenmektedir. Tablo 6.4.1’de parti tercihlerine göre bu soruya verilen yanıtlarda parti seçmenleri arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. *FP’ye ve HADEP’e oy vereceklerini söyleyenlerin yaklaşık*

Görüşülenlerin %85’i İslam hukukuna göre düzenlemeyi uygun bulmazken ancak %10’luk bir kesimin çok eşliliğe imkan veren düzenlemeyi uygun bulduğu gözlenmektedir.

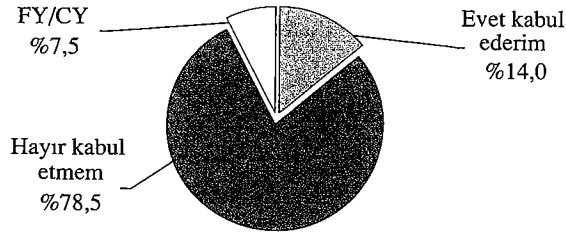
Şekil 6.4.1

Türkiye'de Evliliğin İslam Hukukuna Göre Yeniden Düzenlenip, Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun Bulur muydunuz?

Şekil 6.4.2

Türkiye'de Medeni Kanunun Değiştirilip Boşanma Konusunun İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Kabul Eder miydiniz?

Tablo 6.4.2

Türkiye'de Evliliğin İslam Hukukuna Göre Yeniden Düzenlenip, Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun Bulur muydunuz?

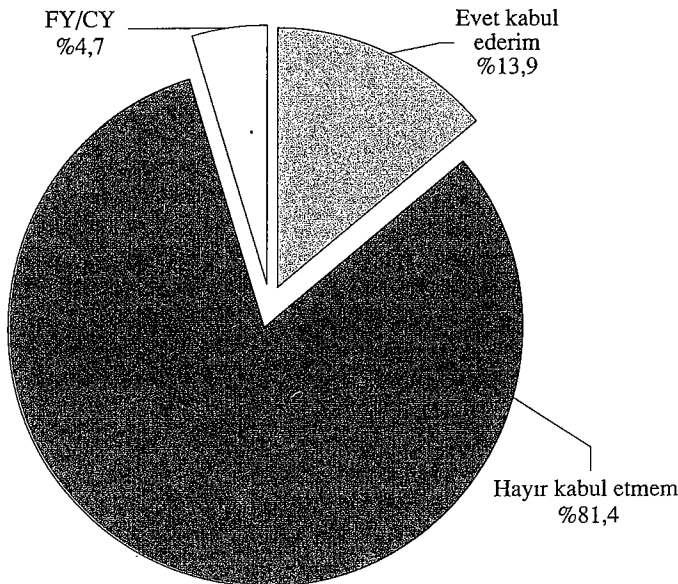
	Evet uygun bulurum	Hayır uygun bulmam	FY/CY	
	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	6.1	89.0	4.9	100
Pek dindar değilim	9.2	87.3	3.5	100
Dindar sayılıırım	9.1	86.8	4.2	100
Oldukça dindar sayılıırım	12.5	83.6	3.9	100
Çok dindarım	22.8	71.7	5.6	100
Cevap yok	10.2	77.6	12.2	100
Pearson Ki-kare		59.7	*	
Phi		0.14	*	
Cramer's V		0.08	*	

* İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.4.3
Türkiye’de Medeni Kanun’un Değiştirilip Boşanma Konusunun İslam Hukukuna Göre Yeniden Düzenlenmesini Kabul Eder miydiniz?

	Evet kabul ederim	Hayır kabul etmem	FY/CY	
	%	%	%	%
ANAP	7.2	85.9	6.9	100
CHP	5.8	90.1	4.1	100
DSP	6.9	90.2	2.9	100
DYP	19.2	76.3	4.6	100
FP	30.6	58.2	11.1	100
HADEP	25.0	62.5	12.5	100
MHP	21.3	72.5	6.2	100
Oy kullanmam	2.8	90.3	6.9	100
Hiçbiri	14.0	79.0	7.0	100
Kararsız	10.2	81.7	8.1	100
DIĞER	6.5	87.1	6.5	100
Cevap yok	14.9	71.4	13.8	100
Pearson Ki-kare		287.37		
Phi		0.31		
Cramer's V		0.18		

Şekil 6.4.3
Türkiye’de Medeni Kanun’un Değiştirilip Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul Eder miydiniz?

dörtte biri (FP seçmenlerinin %23'ü ve HADEP seçmenlerinin %25'i) evlilik konusunda İslam hukukuna göre düzenlemeleri uygun bulacaklarını belirtmekte, DYP seçmeninde bu oran %16 ve MHP seçmeninde %11 düzeyinde görünürken diğer belli başlı parti seçmenleri arasında yüzde beş düzeyine inmektedir. Beklentilere uygun olarak, kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlık düzeyleri arttıkça İslam hukukuna uygun düzenlemeleri onaylama oranları artmaktadır. Ancak her iki tabloda da gerek parti tercihleri gerek dindarlık değerlendirmeleriyle İslam hukukuna uygun düzenlemeleri onaylama oranları arasındaki ilişki oldukça zayıf, ancak istatistiki olarak sıfırdan farklıdır.

Evlenme konusu kadar boşanma konusunda da İslam hukukundan büyük farklılık gösteren Medeni Kanun hükümlerinin seçmen tarafından nasıl değerlendirildiğine dair aşağıdaki soru sorulmuştur: "İslam hukukuna göre bir erkek hakim karşısına çıkmadan karısını boşayabiliyor. Halbuki Medeni Kanun'a göre boşanmak için mahkemede dava açılıp hakim karar vermesi gerekir. Türkiye'de Medeni Kanun'un değiştirilip boşanma konusunun İslam hukukuna göre düzenlenmesini kabul eder misiniz?" Şekil 6.4.2'de görüldüğü gibi boşanma konusunun İslam hukukuna göre düzenlenmesini kabul oranı çok karılığa verilen onaydan yüksek olarak %14 olarak bulunmuştur. Cevap alınamayanların oranının da bu soruda artmasıyla böyle bir değişikliği kabul etmeyeceğini söyleyenler %78.5'tir. Parti tercihi ile bu ifadeye verilen cevaplar arasında Medeni Kanun'la ilgili diğer sorularda görülen ilişki düzeyinden oldukça daha yüksek ve istatistiki olarak gene anlamlı bir ilişki vardır. FP'lilerin %30.6'sı, HADEP'lilerin %25'i, MHP ve DYP'lilerin yaklaşık %20'si boşanmanın İslam hukukuna göre düzenlenmesi yönünde bir değişikliği kabul eder görünmektedir. ANAP, CHP, ve DSP'de böyle bir değişik-

Tablo 6.4.4
Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip
Boşanma Konusunun İslam Hukukuna Göre Yeniden
Düzenlenmesini Kabul Eder miydiniz?

	Evet kabul ederim %	Hayır kabul etmem %	FY/CY %	%
Hiç dindar değilim	8.5	89.0	2.4	100
Pek dindar değilim	9.2	84.1	6.7	100
Dindar sayılıyorum	12.2	81.2	6.6	100
Oldukça dindar sayılıyorum	18.4	73.3	8.4	100
Çok dindarım	24.9	61.9	13.3	100
Cevap yok	2.0	81.6	16.3	100
	413	2325	222	2960
Pearson Ki-kare	89.60			
Phi	0.17			
Cramer's V	0.10			

Tablo 6.4.5

Türkiye’de Medeni Kanun’un Değiştirilip Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul Eder misiniz?

	Evet kabul ederim %	Hayır kabul etmem %	FY/CY %	%
ANAP	10.5	85.3	4.2	100
CHP	5.9	92.9	1.2	100
DSP	6.3	91.7	2.0	100
DYP	14.1	84.1	1.8	100
FP	28.4	65.0	6.6	100
HADEP	20.8	54.2	25.0	100
MHP	19.0	76.9	4.1	100
Oy kullanmam	7.6	86.9	5.5	100
Hiçbiri	8.0	87.0	5.0	100
Kararsız	12.1	84.4	3.5	100
Diğer	15.8	80.0	4.2	100
Cevap yok	15.1	74.3	10.5	100
Pearson Ki-kare		234.48	*	
Phi		0.28	*	
Cramer's V		0.16	*	

* İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

liğin kabulü diğer sorularda da gözleendiği gibi yaklaşık %5 gibi düşük oranlardadır. Diğer sorularda da gözleendiği gibi görüşülen kişilerin kendilerince dindarlıkları arttıkça boşanma konusunun İslam hukukunca düzenlenmesi yönünde bir değişikliğe verilen destek artmaktadır (Tablo 6.4.4).

Görüşülen kişilerin kendilerince dindarlıkları arttıkça boşanma konusunun İslam hukukunca düzenlenmesi yönünde bir değişikliğe verilen destek artmaktadır.

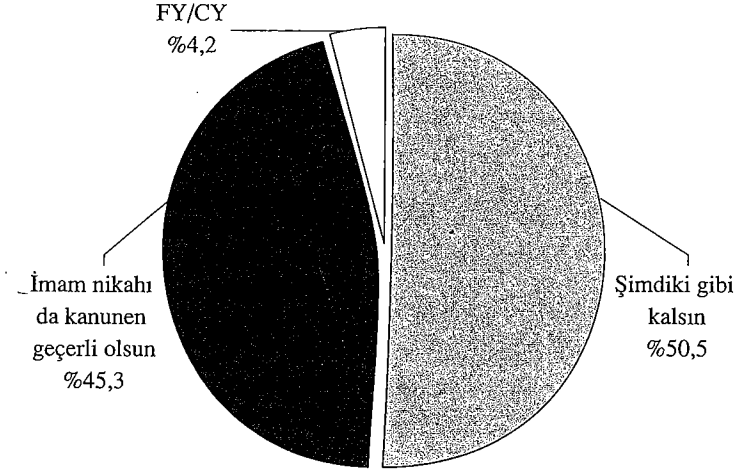
Tablo 6.4.6

Türkiye’de Medeni Kanun’un Değiştirilip Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul Eder misiniz?

	Evet kabul ederim %	Hayır kabul etmem %	FY/CY %	%
Hiç dindar değilim	8.4	90.4	1.2	100
Pek dindar değilim	11.3	84.5	4.2	100
Dindar sayılırım	11.8	84.1	4.1	100
Oldukça dindar sayılırım	18.3	76.3	5.4	100
Çok dindarım	24.3	68.5	7.2	100
Cevap yok	0.0	83.7	16.3	100
Pearson Ki-kare	81.32			
Phi	0.16			
Cramer's V	0.10			

Şekil 6.4.4

Sizce Hem Resmi Nikah Hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı, Yoksa Bu Konuda Uygulamanın Şimdiki Gibi Kalması mı Daha Uygun?

FP'li seçmen miras konusunda İslami hukuk düzenlemesini %28.4 oranında isterken, HADEP'te bu oran %20.8, MHP'de %19 ve DYP'de %14.1'dir.

"Gene İslam hukukuna göre kız çocuklar mirastan erkek çocuklara göre daha az pay alıyorlar. Halbuki bugün geçerli olan Medeni Kanun'a göre her ikisi de eşit pay almaktadır. Türkiye'de Medeni Kanun'un değiştirilip erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini kabul eder miydiniz?" sorusuna, Şekil 6.4.2 de de görüldüğü gibi, olumlu cevap verenlerin oranı %13.9 iken karşıt görüşte %81.4'lük bir kitle vardır. Partilere göre bu ifadeye destek yukandaki örüntüye benzer bir yapı göstermektedir. *FP'li seçmen miras konusunda İslami hukuk düzenlemesini %28.4 oranında isterken, HADEP'te bu oran %20.8, MHP'de %19 ve DYP'de %14.1'dir. Her 10 ANAP'lıdan yaklaşık birinin desteklediği miras hukukunun İslami hükümlere göre yeniden düzenlenmesi, çok karlılığa göre bu parti seçmenine daha yüksek oranda kabul edilebilir görünmektedir. Mirasın İslami esaslara göre düzenlenmesi konusu dindarlık arttıkça artmakta, miras konusuna verilen desteğin kendini çok dindar görenler arasında çok karlılığa verilen desteğe göre oldukça yüksek bir destek bulduğu gözlenmektedir.*

Medeni Kanun hakkındaki değerlendirmelerde en göze çarpan bulgu imam nikahına ilişkin ortaya çıkmıştır. Bu konudaki soru "Türkiye'de resmi nikah kanunen geçerli sayılıyor ama isteyen ayrıca imam nikahı da kıydırabiliyor. Sizce hem resmi nikah hem de imam nikahı kanunen geçerli mi olmalı yoksa bu konuda uygulamanın şimdiki gibi kalması mı daha uygun?" şeklinde ifade edilmiştir. Şekil 6.4.4'ten de görüldüğü gibi, *diğer değerlendirmelerden çok farklı olarak imam nikahının da kanunen geçerli olmasını uygun bulanlar görüşülenlerin %45.3 gibi neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Daha önceki örüntülere paralel olarak bu %45.3 arasında sırasıyla en çok FP, HADEP, MHP ve DYP seçmenleri gelmektedir. Medeni Kanun'a destekte tüm sorularda en yüksek oranı gösteren CHP seçmeni medeni nikah konusunda da DSP seçmeninin önünde %71.9'luk bir destek vermektedir (Tablo 6.4.7). Parti*

Tablo 6.4.7
Sizce Hem Resmi Nikah Hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı Yoksa Bu Konuda Uygulamanın Şimdiki Gibi Kalması mı Daha Uygun?

	Şimdiki gibi kalsın	İmam nikahı da kanunen geçerli olsun	FY/CY	
	%	%	%	%
ANAP	55.4	40.7	3.9	100
CHP	71.9	25.1	2.9	100
DSP	64.5	33.0	2.5	100
DYP	49.5	46.8	3.6	100
FP	24.4	73.8	1.8	100
HADEP	20.8	62.5	16.7	100
MHP	40.5	57.0	2.4	100
Oy kullanmam	56.6	39.3	4.1	100
Hiçbiri	56.0	41.0	3.0	100
Kararsız	50.4	42.9	6.7	100
Diğer	79.8	18.1	2.1	100
Cevap yok	46.2	44.9	8.9	100
Pearson Ki-kare		339.36		
Phi		0.34		
Cramer's V		0.20		

Tablo 6.4.8
Sizce Hem Resmi Nikah Hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı Yoksa Bu Konuda Uygulamanın Şimdiki Gibi Kalması mı Daha Uygun?

	Şimdiki gibi kalsın	İmam nikahı da kanunen geçerli olsun	FY/CY	
	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	80.5	17.1	2.4	100
Pek dindar değilim	62.3	32.4	5.3	100
Dindar sayılıırım	53.1	42.8	4.1	100
Oldukça dindar sayılıırım	42.6	53.8	3.6	100
Çok dindarım	29.4	67.2	3.3	100
Cevap yok	45.8	41.7	12.5	100
Pearson Ki-kare		126.451		
Phi		0.21		
Cramer's V		0.12		

Tablo 6.4.9
Medeni Kanun ve İslam Hukuku Hakkında Görüşler

Sizce Hem Resmi Nikah Hem de İmam Nikahı Kanunen Geçerli mi Olmalı Yoksa Bu Konuda Uygulamanın Şimdiki Gibi Kalması mı Daha Uygun?

		Şimdiki gibi	İmam	FY/CY	
		kalsın	nikahı da	%	%
		%	kanunen		
			geçerli olsun		
Cinsiyet	Erkek	49.9	47.1	3.1	100
	Kadın	51.2	43.5	5.3	100
Toplam		50.5	45.3	4.2	100
Pearson Ki-kare		13.64	*		
Cramer's V		0.68	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Türkiye'de Evliliğin İslam Hukukuna Göre Yeniden Düzenlenip, Bir Erkeğin Dört Kadına Kadar Evlenebilmesini Uygun Bulur muydunuz?

		Evet	Hayır	FY/CY	
		uygun bulurum	uygun bulmam	%	%
		%	%		
Cinsiyet	Erkek	15.6	79.5	4.8	100
	Kadın	5.6	90.7	3.7	100
Toplam		10.7	85.0	4.3	100
Pearson Ki-kare		83.15	*		
Cramer's V		0.17	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Türkiye'de Medeni Kanun'un Değiştirilip Erkek Çocuklara Daha Fazla Miras Hakkı Verilmesini Kabul Eder miydiniz?

		Evet	Hayır	FY/CY	
		kabul ederim	kabul etmem	%	%
		%	%		
Cinsiyet	Erkek	15.7	78.7	5.6	100
	Kadın	11.9	84.2	3.9	100
Toplam		13.8	81.4	4.7	100
Pearson Ki-kare		21.1	*		
Cramer's V		0.08	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.4.9 (devam)

Türkiye’de Medeni Kanun’un Değiştirilip Boşanma Konusunun İslam Hukukuna Göre Düzenlenmesini Kabul Eder miydiniz?

		Evet Kabul Ederim %	Hayır Kabul Etmem %	FY/CY	
				%	%
Cinsiyet	Erkek	16.8	75.2	8.0	100
	Kadın	11.0	82.0	7.0	100
Toplam		13.9	78.5	7.5	100
Pearson Ki-kare		25.1	*		
Cramer's V		0.09	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

tercihi ve imam nikahı uygulamasına destek arasında da istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır ve bu ilişkinin düzeyi diğer tüm sorulardakinden yüksektir. *Dindarlık arttıkça imam nikahının kanunen geçerli olmasını destekleyen değerlendirmeler artmaktadır.* (Tablo 6.4.8).

Medeni Kanun’la ilgili yukarıda sunulan değerlendirmelerin kadınlar ve erkekler arasında farklılık göstereceği beklentilerimiz arasındaydı. Her ne kadar cinsiyet ve Medeni Kanun hakkındaki değerlendirmeler arasında oldukça zayıf bir ilişki düzeyi mevcut ise de (Tablo 6.4.9) tüm değerlendirmeler için kadın ve erkeklerin değerlendirmeleri arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar vardır. *Beklentilere uygun olarak, Medeni Kanun’a verilen destek kadınlar arasında daha yüksektir. Örneğin, erkekler çok karılığa %15.6 oranında destek verirken bu oran kadınlarda %5.6’ya düşmektedir. Miras konusunda İslam hukukuna uygun düzenlemeleri erkeklerin %15.7’si kadınların ise ancak %11.9’u desteklemektedir. Erkekler boşanma hukukunda İslami düzenlemeye %16.8, kadınlar ise %11 oranında destek vermektedirler.*

Kadın ve erkeklerin imam nikahı konusundaki değerlendirmelerinde de kadınlarda imam nikahına destek erkeklere oranla daha düşüktür. Ancak, gerek erkeklerde (%47.1) gerek kadınlarda (%43.5) imam nikahının kanunen geçerli olarak sayılması yönünde görüş bildirenler önemli bir grup oluşturmaktadır.

Beklentilere uygun olarak, Medeni Kanun’a verilen destek kadınlar arasında daha yüksektir.

6.5 İslamcı-Laik bölünmesi var mı?

Buraya kadarki tartışmamızda "İslamcı" ve "Laik" grupların birbirlerine karşı konumlarını din-siyaset ilişkisi ve Cumhuriyet devrimleri bağlamında irdeledik. Gerek kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlık düzeyleri gerek parti tercihleri açısından net bir gruplaşma değişik soru grupları ve ifadelerde açıkça ortaya çıktı. Şimdiye kadar, sözkonusu toplumsal ayrışmanın en doğrudan açıklayıcısı olarak görünen yalnızca birkaç değişkeni kullandık. Bunların başında parti tercihleri, eğitim düzeyi ve dindarlık değerlendirmeleri geliyordu.

Elimizde pek çok değişik ifadelerde yansımaları bulan din temelli toplumsal ve politik tavırlara dair soru olmasına rağmen, bu sorulardan hareketle dindarlığın tanımlamasına girişmek yerine kişilerin kendilerini ne derece dindar gördüklerini değişik ifade, tutum ve davranışlarıyla ilişkilendirdik. Oysa araştırmanın bize sağladığı en önemli avantajlardan biri değişik boyutlarıyla insanların dindarlıklarını ölçebilmek ve bu temelde tutum ve davranışları hakkında açıklayıcılık kazanmaktır. Şimdiye kadar tartıştığımız sorulardan da görülebileceği gibi, kimi bölümlerde birçok soruyla dindarlığın tek bir boyutunu irdelemeye çalışırken bir soru grubundan diğerine gerek toplumsal hayatta gerek bireylerin dış dünyaya bakış ve onu değerlendirmelerinde etkili değişik dindarlık boyutlarına geçilmektedir.

Aşağıda, İslamcı-Laik bölünmesinin en çarpıcı olarak ortaya çıktığı parti tercihlerine bu kamplaşma açısından bakılmaktadır.

Seçmen tercihlerinde son birkaç seçimdir bölünmüşlüğü arttığı daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. *Seçmen tercihleri hem birkaç parti arasında hemen hemen aynı oranda dağılmakta hem de seçimden seçime bir partiden diğerine kayan seçmen toplam seçmen içinde yüksek bir oranı kapsamaktadır.*

Türkiye'de seçmenlerin siyasi tercihleri sol-sağ yelpazesi üzerinde ağırlıklı olarak merkezde yer almaktadır

Yukarıda Türk seçmeninin ideolojik düzlem üzerinde dağılımını tartışırken belirtildiği gibi, *Türkiye'de seçmenlerin siyasi tercihleri sol-sağ yelpazesi üzerinde ağırlıklı olarak merkezde yer almaktadır. Son 20 yıl süresince seçmenin merkez ağırlıklı dağılımında ufak bir değişiklik olmuş ve özellikle 1990'lı yıllarda seçmen tercihlerinde merkezin sağına doğru bir kayma gözlenmiştir. 1970'lerin sonunda merkezin solundaki kitle merkezin sağından büyük iken, 1999 itibarıyla merkezin sağındaki seçmen kitlesi solundakinden oldukça daha fazladır. Ancak halen seçmenin yaklaşık dörtte üçü kendilerini ideolojik yelpazenin merkezine yerleştirmektedir.*

Seçmen kitlesinin merkez ağırlıklı tercihinin tüm çok partili dönem boyunca sürmüş olduğunu söylemek mümkündür. İdeolojik tercihlerinde önemli bir değişim görünmeyen Türk seçmeni parti tercihlerinde ise son derece oynak ve parçalanmış bir görünüm vermektedir. 50 yıllık çok partili seçim tecrübesi süresince ortalama olarak seçmenlerin %20'si bir seçimden diğerine parti tercihlerini değiştirmişlerdir (Çarkoğlu, 1998). Diğer bir deyişle, her beş seçmenden biri bir seçimden diğerine parti tercihini değiştirmektedir. Seçim sonuçlarına bakılarak yapılabilecek bir diğer gözlem de, özellikle son yıllarda, bu oy kaydıran seçmenlerin yarıdan fazlasının oylarını bir ideolojik gruptan

diğerine kaydırmakta olduğudur. Örneğin, merkez sağ bir partiye oy veren bir grup seçmen gene merkez sağ eğilimli bir partiye oy kaydırmak yerine merkez sol ya da merkezin sağında bir partiye oy kaydırmaktadır. Seçmen desteğinin gitgide artan bir şekilde daha çok parti arasında daha eşit bir şekilde bölünmüş olması bu gözlemin doğal bir sonucudur.⁶

Her ne kadar seçmen tercihleri oynak ve çok parti arasında bölünmüş olsa da, seçim sonuçlarına dayanılarak yapılan bu gözlem sadece seçmenlerin kendilerine en yakın buldukları birinci parti tercihlerini yansıtırken seçmenler arasında en istenmeyen parti konusunda bir fikir vermemektedir. Bu konuyu aydınlatmak amacıyla görüşülenlere mevcut partilerin hangisine hiç bir şekilde oy vermeyi düşünmeyecekleri sorulmuştur. *Bu sorudan ortaya çıkan ilginç bulgu, görüşülen kişilerin %22.4'ünün hiç bir şekilde oy vermeyecekleri bir partinin bulunmadığını söylemeleridir.* Diğer bir deyişle, yaklaşık beş seçmenden biri mevcut partilerin hiç birine hiç bir şart altında oy vermeyeceğini söylememekte, şartlara bağlı olarak tüm partilere oy verebileceklerini belirtmektedir. Bu durum, *seçmenin önemli bir kesiminin sistemin içinde yer alan partileri meşru kabul ettiğinin göstergesi* olarak alınabilir. Bir diğer açıdan ise parti sistemi içinde yüzde 20'ler düzeyinde bir kesimin potansiyel olarak herhangi bir partiye kayabileceği olduğunun bir işareti olarak yorumlanabilir.

Görüşülen kişilerin %22.4'ünün hiç bir şekilde oy vermeyecekleri bir partinin bulunmadığını söylemeleridir.

Tablo 6.5.1
Hiç Bir Şekilde Oy Verilmeyecek Parti
Bugün Bir Seçim Olsa Oy Verilecek Parti

	ANAP	CHP	DSP	DYP	FP	HADEP	MHP
ANAP		20.6	4.1	6.3	26.1	8.8	7.9
CHP	5		1.2	13.1	37.5	5	19.3
DSP	2.9	8.9			33.6	8	11.5
DYP	8.7	18.9	9.9		9.9	11.5	5.9
FP	12.3	25.9	18.4	3.5		8.2	4.2
HADEP	13.2	7.9	2.6	26.3	7.9		26.9
MHP	6.1	23.6	9.8	4.6	10.9	17	
Toplam*	12.8	33.0	15.9	14.9	35.6	22.0	17.2

* Hiç bir şekilde oy vermeyecekleri bir partinin adını verenler içinde yüzde pay.

Tablo 6.5.1'den de görüldüğü gibi, seçmenlerin hangi partilere hiç oy vermeyecekleri konusunda ideolojik düzlemin iki ucunda yer alan iki parti öne çıkmaktadır. *Hiç bir partiyi oy verilmez olarak nitelemeyen %22.4'lük grubu dışarda bıraktığımızda geriye kalan %77.6 içinde RP/FP'ye hiç bir şekilde oy verilemez diyenler %35.6'lık bir gruptur. Öte yandan hiç bir şekilde oy vermeyecekleri partiyi açıklayan %77.6'lık grup içinde CHP'ye hiç bir şekilde oy vermeyeceğini söyleyenler %33'tür.*

Fazilet Partisi, özellikle CHP, DSP ve ANAP seçmenine hiç bir şekilde oy verilemez bir parti olarak görünmektedir. Benzer şekilde, yaklaşık her dört

FP ya da MHP seçmeninden biri için CHP hiç bir şekilde oy verilemez bir partidir. CHP'ye ilişkin bu oran merkez-sağ seçmen için beşte bire, DSP ve HADEP'te ise %8 civarına düşmektedir. İslamcı-Laik çekişmesinin iki ucunda yer alan bu iki partinin seçmenlerin en istenmeyen parti tercihlerinde ön sırayı alıyor olmasının yanı sıra bu değerlendirmeyi ağırlıklı olarak birkaç parti seçmeninden alıyor olmaları da dikkat çekicidir.

6.6 Farklı inançta olanlara karşı hoşgörü ortamı mevcut mu?

“Allah'a inanmayanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum” şeklindeki soruya olumlu yanıt verenlerin oranı %53.2'dir.

Dini değerlerin toplumsal yaşamda en önemli yansımalarından biri de kuşkusuz farklı inançtan olanlara karşı hoşgördür. Araştırmamızda toplumsal yaşamda dinin bu boyutunu irdelemek amacıyla bir dizi soru sorulmuştur. Aşağıda Tablo 6.6.1'de sonuçları verilmiş olan bu sorulardan birinde doğrudan “başka dinlerden olanlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum” ifadesine görüşülen kişilerin katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Bu ifadeye katılma oranı %89.2 iken, bir diğer ifadeye “Allah'a inanmayanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum” şeklindeki soru olumlu yanıt verenlerin oranını %53.2'ye düşürmüştür. Ancak, halkın %97'sinin kendini Müslüman olarak gördüğü ve ateistlerin oranının %2.6'da kaldığı bir toplumda bu soruya verilen %53.2'lik olumlu yanıt fevkalade yüksek bir orandır.

Anketimizde, kişilerin dini inançlarını saptamak amacıyla cennet ve cehennem varlığına inanıp inanmadıkları sorulmuş, bu soruya inandığını belirten %95.3'lük kitleye bu kez “başka dinden olanların da eğer günah işlemedilerse cennete gidebileceklerine” inanıp inanmadıkları sorulmuştur. Cevap alınamayan kişilerin %30'a yaklaşması sorunun görüşülenleri oldukça zorlayan bir yanı olduğunu belirtisi olarak alınabilir. Görüşülenlerin ancak %41.9'unun bu ifadeye katılmaları, %28.7'sinin ise günah işlememiş olsalar bile başka dinlerden olanların cennete gidemeyeceklerini düşünür görünmeleri dikkat çekicidir.

Tablo 6.6.1'den de görüldüğü gibi, *çocuklarının Müslüman olmayan biriyle evliliğine görüşülenlerin yaklaşık dörtte üçü karşı çıkmaktadır.* Müslüman olmayan bir gelin damattan daha kabul edilebilir görünmektedir. Bu tür bir gelin ya da damadı kabul edebilecek olanlar %20 civarındadır. Çocuklarının Müslüman olmayanlarla evliliği konusunda %5'ler civarında bir kararsızlar grubu varken, aynı soru başka mezhepten bir Müslümanla evlilik olarak sorulduğunda kararsızlar yaklaşık iki katına çıkmakta, mezhepler arası evliliğe karşı çıkanlarla çıkmayanlar hemen hemen birbirine eşit iki grup olarak gözükmektedirler. Kız ya da oğullarının başka mezhepten biriyle olan evliliğine karşı çıkmayanlar çıkanlardan daha büyük bir grup olsa da, *yaklaşık %40'lık bir grubun ailelerinde mezhepler-arası evlilik dahi istemiyor olması dikkat çekicidir.*

Parti tercihlerine göre yukarıda tartışılan sorulara bakıldığında daha önceki sorularda da gözlenen örüntüler ön plana çıkmaktadır. Farklı inançlara sahip olanlara karşı hoşgörü olarak nitelendirilebilecek tutumlar genel olarak FP ve MHP seçmenlerinde biraz daha düşük olsa da, bu seçmenler arasında

Tablo 6.6.1
İnanç, Tolerans ve İslamiyet Hakkında Görüşler

	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	FY/CY
Kızımın Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	5.9	12.5	5.2	11.8	63.5	1.1
Oğlumun Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	6.7	15.6	6.1	12.1	58.5	1.0
Kızımın veya oğlumun başka mezhepten bir Müslümanla evlenmesine karşı çıkarım	15.9	30.1	10.2	9.2	32.7	1.9
		Kapalı Olmalı	Açık Kalmalı	FY/CY		
Sizce Ramazan da lokanta ve kahvehaneler iftar saatine kadar kapalı mı olmalı, yoksa oruç tutmayanların yararlanabilmesi için açık mı kalmalı?		48.4	46.2	5.4		
Sizce bir kişi Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanıyorsa aşağıda sayacaklarımdan hangilerini yerine getirmese bile Müslüman'dır?		Evet	Hayır	FY/CY		
Namaz kılmasa bile müslümandır		85.4	9.1	5.6		
İçki içse bile müslümandır		66.3	23.8	9.9		
Kadınsa, başını örtmese bile müslümandır		84.8	8.3	6.9		
		Evet	Hayır	FY/CY		
Cennet ve cehennem varlığına inanıyor musunuz?		95.3	2.7	1.9		
Sizce başka dinlerden olanların da günah işlemelerse cennete gidebileceğine inanıyor musunuz?		41.9	28.7	29.4		
		Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
Başka dinlerden olanlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum		89.2	3.0	4.7	3.1	
İnsan evleneceği kişiyi seçerken dini bütün olmasına dikkat etmelidir		75.1	6.3	16.6	1.9	
Bilimin ilerlemesi sonucu Kuran da yazılanların inandırıcılığı zayıflamıştır		22.9	8.7	62.6	5.8	
Şeytanın varlığına inanırım		77.7	4.1	15.6	2.6	
İslamın günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmasına ihtiyaç vardır		34.6	8.8	49.8	6.7	
Nazara inanırım		80.1	4.1	14.1	1.7	
Allaha inanmayanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum		53.2	7.8	34.6	4.4	
Cinlere inanırım		62.9	6.2	27.8	3.0	

da yüksek oranlarda seyretmektedir. Örneğin, "başka dinden olanlar arasında da iyi insanlar olabileceğine inanıyorum" ifadesine katılanlar CHP ve HADEP seçmeninde %95 civarında iken FP ve MHP seçmeninde sırasıyla %88.6 ve %92.4 tür (Tablo 6.6.2). "Allah'a inanmayanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini" düşünenler gene CHP seçmeni arasında %70 düzeyindeyken,

Tablo 6.6.2
Başka Dinlerden Olanlar Arasında İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	90.4	3.0	4.8	1.8	100
CHP	94.7	4.1	1.2	0.0	100
DSP	92.6	1.3	4.5	1.6	100
DYP	90.9	1.8	5.9	1.4	100
FP	88.6	2.5	5.6	3.3	100
HADEP	95.7	0.0	4.3	0.0	100
MHP	92.4	1.4	5.2	1.0	100
Oy kullanmam	85.5	3.4	6.9	4.1	100
Hiçbiri	93.0	3.0	3.0	1.0	100
Kararsız	82.5	5.6	4.3	7.5	100
Diğer	96.8	1.1	2.1	0.0	100
Cevap yok	83.8	4.3	4.9	7.0	100
Pearson Ki-kare		102.48	*		
Phi		0.19	*		
Cramer's V		0.11	*		

Tablo 6.6.3
Allah'a İnanmayanlar Arasında da İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	53.0	6.0	37.1	3.9	100
CHP	70.8	8.8	18.7	1.8	100
DSP	56.2	6.0	34.2	3.6	100
DYP	50.2	7.3	38.8	3.7	100
FP	46.2	7.6	42.9	3.3	100
HADEP	54.2	16.7	25.0	4.2	100
MHP	50.7	7.6	40.0	1.7	100
Oy kullanmam	55.9	6.2	35.2	2.8	100
Hiçbiri	58.0	6.0	30.0	6.0	100
Kararsız	49.9	11.1	33.2	5.9	100
Diğer	76.6	7.4	16.0	0.0	100
Cevap yok	47.7	8.7	32.5	11.1	100
Pearson Ki-kare		149.03	*		
Phi		0.2	*		
Cramer's V		0.13	*		

Tablo 6.6.4**Kızının Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı Çıkarım**

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	75.2	5.4	19.4	0.0	100
CHP	47.4	11.1	40.9	0.6	100
DSP	64.9	6.7	27.1	1.3	100
DYP	86.4	2.3	11.4	0.0	100
FP	91.9	1.3	6.1	0.8	100
HADEP	54.2	0.0	45.8	0.0	100
MHP	82.7	3.5	13.5	0.3	100
Oy kullanmam	68.5	6.2	24.0	1.4	100
Hiçbiri	63.0	8.0	26.0	3.0	100
Kararsız	84.2	4.3	9.9	1.6	100
Diğer	38.5	7.7	52.7	1.1	100
Cevap yok	78.6	7.3	12.2	1.9	100
Pearson Ki-kare	517.9	434	*		
Phi		0.42	*		
Cramer's V		0.19	*		

FP seçmeni arasında tüm partiler arasında en düşük düzey olan %46.2'ye inmekte, hemen arkasından %50.7 ile MHP seçmeni gelmektedir. (Tablo 6.6.3). Kızının Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkanlar FP seçme-

Tablo 6.6.5**Oğlumun Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı Çıkarım**

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	71.6	4.8	23.6	0.0	100
CHP	44.4	10.5	44.4	0.6	100
DSP	60.6	7.8	30.6	0.9	100
DYP	80.9	4.1	15.0	0.0	100
FP	86.5	2.3	10.4	0.8	100
HADEP	54.2	0.0	45.8	0.0	100
MHP	76.2	4.5	19.0	0.3	100
Oy kullanmam	61.4	7.6	29.7	1.4	100
Hiçbiri	59.0	9.0	29.0	3.0	100
Kararsız	82.0	4.6	11.8	1.6	100
Diğer	19.0	23.8	57.1	0.0	100
Cevap yok	74.6	9.5	14.3	1.6	100
Pearson Ki-kare		490.53			
Phi		0.40			
Cramer's V		0.18			

ni arasında %91.9, DYP seçmeni arasında 86.4 ve MHP seçmeni arasında %82.7 oranındadır (Tablo 6.6.4). Buna karşın, kızının Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkacağını belirtenler HADEP seçmeni içinde %45.8, CHP içinde ise %40.9 düzeyindedir. Benzer ifade oğul için verildiğinde Müslüman olmayan geline karşı çıkanlar bu kez FP de %86.5'e, DYP'de %80.9'a, MHP'de ise %76.2'ye düşmektedir (Tablo 6.6.5). Başka mezhepten bir gelin

Tablo 6.6.6
Kızımın veya Oğlumun Başka Mezhepten Bir Müslümanla Evlenmesine Karşı Çıkarım

	Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	FY/CY %	%
ANAP	45.9	7.8	45.0	1.2	100
CHP	30.2	13.4	55.8	0.6	100
DSP	42.3	7.8	48.5	1.3	100
DYP	44.7	12.8	40.2	2.3	100
FP	43.8	8.1	46.3	1.8	100
HADEP	12.5	8.3	79.2	0.0	100
MHP	40.7	10.7	47.9	0.7	100
Oy kullanmam	30.8	11.0	56.2	2.1	100
Hiçbiri	31.0	20.0	46.0	3.0	100
Kararsız	50.1	10.8	35.8	3.2	100
Diğer	4.8	9.5	85.7	0.0	100
Cevap yok	49.1	11.7	35.8	3.5	100
Pearson Ki-kare		208.44	*		
Phi		0.26	*		
Cramer's V		0.11	*		

Tablo 6.6.7
Başka Dinlerden Olanlar Arasında İyi İnsanlar Olabileceğini Düşünüyorum

	Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	FY/CY %	%
Hiç dindar değilim	95.1	0.0	3.7	1.2	100
Pek dindar değilim	94.7	2.8	1.4	1.1	100
Dindar sayılırım	90.2	2.3	4.4	3.1	100
Oldukça dindar sayılırım	86.8	4.6	5.1	3.5	100
Çok dindarım	79.0	3.9	11.6	5.5	100
Cevap yok	84.0	4.0	4.0	8.0	100
Pearson Ki-kare		53.43			
Phi		0.13			
Cramer's V		0.07			

Tablo 6.6.8
*Allah'a İnanmayanlar Arasında da İyi İnsanlar
Olabileceğini Düşünüyorum*

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	79.3	3.7	17.1	0.0	100
Pek dindar değilim	63.3	9.2	25.4	2.1	100
Dindar sayılıyorum	52.7	7.9	35.2	4.1	100
Oldukça dindar sayılıyorum	50.5	7.4	37.3	4.7	100
Çok dindarım	41.7	6.1	42.8	9.4	100
Cevap yok	50.0	14.6	22.9	12.5	100
Pearson Ki-kare		73.8			
Phi		0.16			
Cramer's V		0.09			

Tablo 6.6.9
Kızımın Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı Çıkarım

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	29.3	3.7	67.1	0.0	100
Pek dindar değilim	52.3	8.8	38.2	0.7	100
Dindar sayılıyorum	77.2	5.4	16.6	0.9	100
Oldukça dindar sayılıyorum	83.7	3.9	11.3	1.1	100
Çok dindarım	88.3	2.8	7.8	1.1	100
Cevap yok	50.0	10.4	29.2	10.4	100
Pearson Ki-kare		461			
Phi		0.40			
Cramer's V		0.18			

Tablo 6.6.10
Oğlumun Müslüman Olmayan Biriyle Evliliğine Karşı Çıkarım

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	24.4	3.7	72.0	0.0	100
Pek dindar değilim	48.2	9.5	41.9	0.4	100
Dindar sayılıyorum	72.2	6.2	20.8	0.8	100
Oldukça dindar sayılıyorum	79.2	5.0	14.8	0.9	100
Çok dindarım	85.0	3.3	10.6	1.1	100
Cevap yok	43.8	14.6	31.3	10.4	100
Pearson Ki-kare		423.9			
Phi		0.38			
Cramer's V		0.17			

Tablo 6.6.11
Kızımın veya Oğlumun Başka Mezhepten Bir Müslümanla Evlenmesine Karşı Çıkarım

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	15.7	3.6	80.7	0.0	100
Pek dindar değilim	27.6	11.3	60.1	1.1	100
Dindar sayılırım	44.2	8.9	44.9	2.0	100
Oldukça dindar sayılırım	45.5	11.8	41.0	1.6	100
Çok dindarım	43.6	14.5	39.1	2.8	100
Cevap yok	30.6	16.3	42.9	10.2	100
Pearson Ki-kare		157.6			
Phi		0.23			
Cramer's V		0.10			

ya da damat konusunda bölünmüş ifadeler her partide artmış görünmektedir. FP seçmeni içinde %43.8, MHP seçmeni içinde %40.7, DYP seçmeni içinde ise %44.7 oranında bir kesim başka mezhepten biriyle evlatlarının evliliğine karşı çıkarken ANAP seçmeni içinde bu oran %45.9'la tüm belli başlı partiler içinde en yüksek noktaya ulaşmaktadır (Tablo 6.6.6).

Kişilerin kendi dindarlıkları hakkındaki değerlendirmelerine göre dindarlıkları arttıkça farklı inançtan olanlara karşı hoşgörü olarak nitelendirilebilecek değerlendirmelere katılma oranları düşmektedir. Örneğin, "başka dinden olanlar arasında da iyi insanlar olabileceğini" düşünenler kendilerini "hiç dindar değilim" diye tanımlayanlar arasında %95.1'lik bir grubu oluştururken, dindarlık değerlendirmesi yükseldikçe bu ifadeye katılma oranı sürekli düşerek kendini çok dindar olarak görenler arasında %79'a inmektedir (Tablo 6.6.7). Aynı şekilde, kendini çok dindar olarak görenlerin %42.8'i Allah'a inanmayanlar arasında iyi insanlar olabileceği görüşüne karşı çıkarken, bu oran kendini hiç dindar olarak görmeyenler arasında sadece %17.1'dir (Tablo 6.6.8).

Yukarıda özetlenen örüntülere paralel olarak, kızının Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkmak ile o kişinin dindarlık derecesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Örneğin, kendini çok dindar görenlerin %88.3'ü kızlarının Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarken (oğul için %85), bu oran hiç dindar olmadığını düşünenler arasında %29.3'dür (oğul için %24.4).

Başka mezhepten biriyle oğul ya da kızlarının evliliğine karşı çıkanlar dindarlık değerlendirmesi arttıkça artmaktadır. Örneğin, kendini çok dindar görenlerin %43.6'sı evlatlarının başka mezhepten biriyle evliliğine karşı çıkarken bu oran hiç dindar olmadığını düşünenler arasında ancak %15.7'dir.

6.7 Müslümanlığı farklı yaşayanlara karşı hoşgörü ortamı mevcut mu?

Bir önceki bölümde gerek değişik din gerek değişik mezhep olarak farklı inançta olanlara karşı gösterilen hoşgörünün boyutları tartışıldı. Bu bölümde, Müslümanlığı farklı yaşayanlara karşı sahip olunan hoşgörü değişik boyutlarıyla irdelenecek. Bu konuya yaklaşırken öncelikle yakın çevre içinde sosyal yaşamın düzenlenmesinde sahip olunan tutumlar ve yapılan tercihler, daha sonra ise değişik tanımlarıyla kimlerin Müslüman olarak görüldüğü tartışılacaktır.

Tablo 6.7.1'de kişilerin yaşam alanlarını seçerken dindar olarak niteledikleri bir çevre arayıp aramadıkları sorgulanmaktadır. Gerek kiracı olarak bir daire gerek evsahibi olarak kiracı arandığında görüşülen kişilerin yaklaşık yarısı dindar bir muhatap aramaktadırlar. Bunların karşısında görece daha küçük, ancak gene de yaklaşık %40 civarında bir kesim böyle bir kaygı taşımamaktadır. Aynı tabloda, alışveriş edilen bakkalın ve genel olarak ticari hayatta dindarların daha güvenilir olduklarına dair ifadeler aşağı yukarı aynı oranda, görüşülenlerin yarısı tarafından destek bulunmaktadır. Kısaca ortaya çıkan, özellikle *ticari ilişki içine girildiğinde dindarlığın toplumun yarısı tarafından güvenilirlikle özdeşleştirildiği*dir. Bunun yanı sıra, ticari ilişkiler ötesinde *arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığın önemi daha belirgindir*. Ticari ilişki içine girdikleri kişilerin dindar olmasını isteyenlerden oldukça daha yüksek bir oran arkadaşlarının dindar olmasını önemli bulmaktadır.

Özellikle ticari ilişki içine girildiğinde dindarlığın toplumun yarısı tarafından güvenilirlikle özdeşleştirilmektedir.

Tablo 6.7.1
Farklı Yaşam Tarzları ve Tolerans

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY
Kiraya vermek üzere bir daireye sahip olsam, kiracımın dindar olmasına da dikkat ederim	51.9	5.9	40.2	1.9
Kiralamak üzere bir daire aradığımda komşularımın dindar olmasına da önem veririm	54.3	6.6	37.1	2.0
Mahallede fiyatları aynı olan iki bakkal olsa, dindar olarak bilinenen alışveriş yapmayı tercih ederim	49.3	9.5	39.0	2.2
İnsanın arkadaşlarının dindar olması önemlidir	61.1	6.4	30.9	1.7
Dindar bir kişi ticari hayatta dindar olmayanlara göre daha dürüst ve güvenilirdir	48.8	10.8	37.4	3.0
	Evet	Hayır	FY/CY	
	rahatsız eder	rahatsız etmez		
Oturduğunuz mahallede tesettürlü kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu durum sizi rahatsız eder mi?	12.8	83.5	3.7	
Oturduğunuz mahallede kısa etek giyen kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu durum sizi rahatsız eder mi?	29.4	66.3	4.4	
Tesettürlü, yani örtünen bir kadın veya genç kız aynı zamanda makyajlı olsa bu durum sizi rahatsız eder mi?	40.6	56.2	3.2	
Bir lokantada tesettürlü kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu lokantada yemek yer misiniz?	Evet	Hayır		
	86.0	11.1	2.9	

İslami ve laik olarak nitelendirilebilecek yaşam tarzlarının birbirlerine karışmadan, hatta birbirlerinden uzak olarak süregeldikleri ilginç bir gözlem olarak dile gelmektedir. Özellikle kentsel yerleşim bölgelerinde İslami yaşam tarzının bazı ilçe ve mahallelerde belirgin olması ve buralarda farklı yaşam tarzlarının hemen hiç bir yansımasını görmüyor olmamız bu beklentinin temelini oluşturmaktadır. Bu beklentiyi sorgulamak amacıyla yalnızca kentsel yerleşim bölgelerinde oturanlara iki soru sorulmuştur. "Oturduğunuz mahallede tesettürlü, yani örtünen kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu durum sizi rahatsız eder mi?" sorusuna verilen yanıtlarda %83.5 gibi büyük bir çoğunluk "hayır rahatsız etmez" yanıtını vermiştir. Benzer şekilde, "Oturduğunuz mahallede kısa etek giyen kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu durum sizi rahatsız eder mi? sorusuna bu kez daha ufak ancak yine de oldukça geniş %66.3'lük bir grup "hayır rahatsız etmez" diye cevap vermiştir.

Kişilerin oturdukları mahallede yaşayanları seçme özgürlüğünün kısıtlı olmasının bir sonucu olduğu düşünülecek ve gerek İslami gerek laik yaşam tarzlarının en çarpıcı ve uç noktaları olarak seçtiğimiz tesettürlü ve kısa etek giyen kadınların bir rahatsızlık kaynağı olmadığı gözlenmektedir. Ancak, seçimin daha özgür olarak yapılabildiği lokanta sorumuzda elde edilen sonuçlar da bir önceki sonuçlara benzerdir. "Bir lokantada tesettürlü kadın ve genç kızlar çoğunlukta olsa bu lokantada yemek yer misiniz?" sorusuna da %86 "evet yerim" demekte, ancak %11.1 "hayır yemem" demektedir.

İslami yaşam tarzı içinde bir iç tutarsızlık olarak görülebilecek hem tesettürlü olup hem de makyajlı olan kadınlara karşı tutumlar çarpıcı bir şekilde

Tablo 6.7.2
*Kiraya Vermek Üzere Bir Daireye Sahip Olsam,
Kiracımın Dindar Olmasına da Dikkat Ederim*

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	46.4	4.8	46.7	2.1	100
CHP	21.1	10.5	68.4	0.0	100
DSP	38.2	6.5	54.0	1.3	100
DYP	65.0	5.5	28.2	1.4	100
FP	79.7	3.8	15.5	1.0	100
HADEP	37.5	16.7	45.8	0.0	100
MHP	56.7	8.2	34.7	0.3	100
Oy kullanmam	35.6	6.8	56.8	0.7	100
Hiçbiri	31.0	3.0	64.0	2.0	100
Kararsız	60.6	5.1	30.7	3.5	100
Diğer	21.3	4.3	73.4	1.1	100
Cevap yok	58.9	5.9	30.3	4.9	100
Pearson Ki-kare		447.29	*		
Phi		0.38	*		
Cramer's V		0.22	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.3
*Kiralamak Üzere Bir Daire Aradığımda Komşularımın
Dindar Olmasına da Önem Veririm*

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	47.7	6.0	43.8	2.4	100
CHP	20.5	9.9	69.6	0.0	100
DSP	40.4	7.8	50.0	1.8	100
DYP	67.3	7.7	24.5	0.5	100
FP	81.0	4.6	13.9	0.5	100
HADEP	41.7	4.2	54.2	0.0	100
MHP	64.6	7.6	27.1	0.7	100
Oy kullanmam	46.9	5.5	47.6	0.0	100
Hiçbiri	28.3	10.1	59.6	2.0	100
Kararsız	62.6	5.4	28.5	3.5	100
Diğer	22.6	6.5	69.9	1.1	100
Cevap yok	58.6	6.2	29.5	5.7	100
Pearson Ki-kare		468.41	*		
Phi		0.39	*		
Cramer's V		0.22	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.4
*Mahalleimde Fiyatları Aynı Olan İki Bakkal Olsa, Dindar
Olarak Bilinenden Alışverişi Yapmayı Tercih Ederim*

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	42.0	9.9	45.3	2.7	100
CHP	18.1	10.5	71.3	0.0	100
DSP	33.0	10.3	55.1	1.6	100
DYP	63.2	9.5	26.8	0.5	100
FP	78.2	5.6	15.5	0.8	100
HADEP	29.2	20.8	50.0	0.0	100
MHP	56.6	11.4	30.7	1.4	100
Oy kullanmam	39.3	10.3	49.0	1.4	100
Hiçbiri	28.0	11.0	59.0	2.0	100
Kararsız	57.3	9.9	29.3	3.5	100
Diğer	24.5	9.6	64.9	1.1	100
Cevap yok	54.7	8.7	30.9	5.7	100
Pearson Ki-kare		472.06	*		
Phi		0.39	*		
Cramer's V		0.23	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.5
İnsanın Arkadaşlarının Dindar Olması Önemlidir

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	56.9	5.7	35.3	2.1	100
CHP	23.4	12.3	64.3	0.0	100
DSP	47.2	7.4	43.6	1.8	100
DYP	74.5	5.9	18.6	0.9	100
FP	89.8	2.8	6.9	0.5	100
HADEP	45.8	0.0	54.2	0.0	100
MHP	73.4	6.6	19.7	0.3	100
Oy kullanmam	49.7	8.3	41.4	0.7	100
Hiçbiri	35.4	10.1	51.5	3.0	100
Kararsız	68.5	6.2	22.8	2.4	100
Diğer	24.7	7.5	67.7	0.0	100
Cevap yok	64.8	6.0	24.9	4.3	100
Pearson Ki-kare		529.88	*		
Phi		0.42	*		
Cramer's V		0.244	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.6
Dindar Bir Kişi Ticari Hayatta Dindar Olmayanlara Göre Daha Dürüst ve Güvenilirdir

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
ANAP	40.7	12.3	44.0	3.0	100
CHP	16.4	11.7	71.3	0.6	100
DSP	37.1	10.3	51.2	1.3	100
DYP	60.9	10.5	27.3	1.4	100
FP	77.0	6.8	13.2	3.0	100
HADEP	37.5	8.3	54.2	0.0	100
MHP	60.0	10.0	27.6	2.4	100
Oy kullanmam	35.2	9.7	53.1	2.1	100
Hiçbiri	31.0	10.0	56.0	3.0	100
Kararsız	57.1	12.4	25.3	5.1	100
Diğer	20.2	12.8	64.9	2.1	100
Cevap yok	48.9	13.8	31.4	5.9	100
Pearson Ki-kare		479.09	*		
Phi		0.40	*		
Cramer's V		0.23	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

değişik bir örüntü sergilemektedir. "Tesettürlü, yani örtünen bir kadın veya genç kız aynı zamanda makyajlı olsa bu durum sizi rahatsız eder mi?" sorusuna %40.6 "evet rahatsız eder" derken, %56.2 bundan rahatsızlık duymayacağını belirtmektedir.

Parti tercihlerine göre yukarıdaki sorular incelendiğinde daha önceki sorularda da gözlemlenen örüntünün devam ettiği görülmektedir. *FP, MHP ve DYP'den oluşan seçmenler grubu için gerek ticari ilişkilerde, gerek arkadaşlık ilişkilerinde dindarlık önem verilen ve aranan bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun bir anlamda karşısında yer alan grupta CHP, DSP ve ANAP seçmeni yer almaktadır. Bu grup için ticari ve arkadaşlık ilişkilerinde dindarlık oldukça daha düşük bir öneme sahip görünmektedir. Bu grubun içinde ANAP seçmeninin kimi ifadelerde CHP ve DSP seçmeninden dikkat çekici derecede uzak ve ilk grup seçmene daha yakın bir oranda dindarlığa önem verdiği anlaşılmaktadır.* (Bakınız Tablo 6.7.2-6). *FP seçmenleri arasında gerek ticari, gerek arkadaşlık, gerekse mahalle yaşamında dindar ve dindarlığını giyim kuşamında yansıtan bir çevreyi tercih edenlerin oranı tüm partilerin seçmenlerinden oldukça daha yüksektir. Karşıt olarak, CHP seçmeni içinde dindar ve dindarlığın kılık kıyafet ile de yansıtıldığı bir ortamı arayanlar tüm partiler arasında hep en düşük orandadır.*

Tablo 6.7.7

Oturduğunuz Mahallede Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta Olsa Bu Durum Sizi Rahatsız Eder mi?

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
ANAP	17.4	77.6	5.0	100
CHP	27.9	70.5	1.6	100
DSP	19.6	78.2	2.2	100
DYP	7.3	89.0	3.7	100
FP	6.6	91.7	1.7	100
HADEP	19.0	57.1	23.8	100
MHP	6.8	89.7	3.4	100
Oy kullanmam	11.7	84.5	3.9	100
Hiçbiri	11.3	85.9	2.8	100
Kararsız	7.5	88.1	4.4	100
Diğer	19.3	80.7	0.0	100
Cevap yok	8.5	84.5	7.0	100
Pearson Ki-kare		128.18	*	
Phi		0.26	*	
Cramer's V		0.18	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.8
Oturduğunuz Mahallede Kısa Etek Giyen Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta Olsa Bu Durum Sizi Rahatsız Eder mi?

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
ANAP	24.5	71.0	4.5	100
CHP	21.1	75.8	3.1	100
DSP	31.1	66.0	2.9	100
DYP	33.6	61.8	4.5	100
FP	39.4	56.8	3.7	100
HADEP	47.6	28.6	23.8	100
MHP	36.1	58.5	5.4	100
Oy kullanmam	20.2	75.0	4.8	100
Hiçbiri	16.9	80.3	2.8	100
Kararsız	29.4	65.1	5.6	100
Diğer	14.6	84.1	1.2	100
Cevap yok	30.0	64.8	5.2	100
Pearson Ki-kare		83.03	*	
Phi		0.20	*	
Cramer's V		0.14	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.9
Tesettürlü, Yani Örtünen Bir Kadın veya Genç Kız Aynı Zamanda Makyajlı Olsa Bu Durum Sizi Rahatsız Eder mi?

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
ANAP	42.1	56.4	1.5	100
CHP	26.3	69.0	4.7	100
DSP	37.8	60.6	1.6	100
DYP	40.0	57.7	2.3	100
FP	50.8	47.0	2.3	100
HADEP	50.0	33.3	16.7	100
MHP	46.9	49.3	3.8	100
Oy kullanmam	36.6	60.0	3.4	100
Hiçbiri	36.4	63.6	0.0	100
Kararsız	37.6	59.1	3.2	100
Diğer	27.7	69.1	3.2	100
Cevap yok	41.9	51.1	7.0	100
Pearson Ki-kare		122.39	*	
Phi		0.20	*	
Cramer's V		0.14	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.10

*Bir Lokantada Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar Çoğunlukta
Olsa Bu Lokantada Yemek Yer misiniz?*

	Evet yerim %	Hayır yemem %	Cevap yok %	%
ANAP	87.4	10.2	2.4	100
CHP	80.1	19.3	0.6	100
DSP	85.9	12.3	1.8	100
DYP	87.7	8.7	3.7	100
FP	86.3	10.9	2.8	100
HADEP	62.5	25.0	12.5	100
MHP	86.2	11.0	2.8	100
Oy kullanmam	86.9	9.7	3.4	100
Hiçbiri	87.0	8.0	5.0	100
Kararsız	88.4	9.1	2.4	100
Diğer	88.3	9.6	2.1	100
Cevap yok	84.1	11.1	4.9	100
Pearson Ki-kare		47.63	*	
Phi		0.12	*	
Cramer's V		0.08	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.11

*Kiraya Vermek Üzere Bir Daireye Sahip Olsam,
Kiracımın Dindar Olmasına da Dikkat Ederim*

	Katılıyorum %	Kararsızım %	Katılmıyorum %	FY/CY %	%
Hiç dindar değilim	18.3	1.2	80.5	0.0	100
Pek dindar değilim	28.6	7.1	62.9	1.4	100
Dindar sayılırım	50.7	6.2	41.2	1.9	100
Oldukça dindar sayılırım	62.3	5.9	30.1	1.8	100
Çok dindarım	77.1	3.9	17.3	1.7	100
Cevap yok	33.3	4.2	50.0	12.5	100
Pearson Ki-kare		236.59	*		
Phi		0.28	*		
Cramer's V		0.16	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.12
Kiralamak Üzere Bir Daire Aradığımda Komşularımın Dindar Olmasına da Önem Veririm

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	18.3	4.9	75.6	1.2	100
Pek dindar değilim	28.6	9.5	60.1	1.8	100
Dindar sayılırım	53.4	7.1	37.6	1.8	100
Oldukça dindar sayılırım	65.5	5.5	27.2	1.7	100
Çok dindarım	78.8	3.4	16.2	1.7	100
Cevap yok	33.3	4.2	50.0	12.5	100
Pearson Ki-kare		248.33	*		
Phi		0.28	*		
Cramer's V		0.16	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.13
Mahalleimde Fiyatları Aynı Olan İki Kakkal Olsa, Dindar Olarak Bilinenden Alışverişi Yapmayı Tercih Ederim

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	17.1	3.7	79.3	0.0	100
Pek dindar değilim	26.1	12.7	59.2	2.1	100
Dindar sayılırım	47.2	10.4	40.2	2.2	100
Oldukça dindar sayılırım	61.3	7.4	29.4	1.9	100
Çok dindarım	73.7	8.9	16.2	1.1	100
Cevap yok	38.0	6.0	44.0	12.0	100
Pearson Ki-kare		237.46	*		
Phi		0.28	*		
Cramer's V		0.16	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.14
İnsanın Arkadaşlarının Dindar Olması Önemlidir

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	19.5	1.2	79.3	0.0	100
Pek dindar değilim	33.2	11.0	54.1	1.8	100
Dindar sayılırım	60.6	6.5	31.3	1.5	100
Oldukça dindar sayılırım	72.1	6.3	20.2	1.3	100
Çok dindarım	87.8	1.7	9.4	1.1	100
Cevap yok	42.9	6.1	38.8	12.2	100
Pearson Ki-kare		319.10	*		
Phi		0.32	*		
Cramer's V		0.18	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.15
Dindar Bir Kişi Ticari Hayatta Dindar Olmayanlara Göre Daha Dürüst ve Güvenilirdir

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	FY/CY	
	%	%	%	%	%
Hiç dindar değilim	17.1	6.1	75.6	1.2	100
Pek dindar değilim	25.8	13.4	58.7	2.1	100
Dindar sayılırım	47.4	10.8	38.9	2.8	100
Oldukça dindar sayılırım	58.5	11.7	26.8	3.0	100
Çok dindarım	75.6	5.6	15.0	3.9	100
Cevap yok	36.0	6.0	46.0	12.0	100
Pearson Ki-kare		230.56	*		
Phi		0.27	*		
Cramer's V		0.16	*		

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.16
*Oturduğunuz Mahallede Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar
Çoğunlukta Olsa Bu Durum Sizi Rahatsız Eder mi?*

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
Hiç dindar değilim	20.7	75.9	3.4	100
Pek dindar değilim	18.8	72.9	8.3	100
Dindar sayılıyorum	12.9	84.3	2.7	100
Oldukça dindar sayılıyorum	9.3	87.0	3.7	100
Çok dindarım	10.0	87.8	2.2	100
Cevap yok	12.9	77.4	9.7	100
Pearson Ki-kare	36.61*	Phi 0.13*	Cramer's V	0.09*

Tablo 6.7.17
*Oturduğunuz Mahallede Kısa Etek Giyen Kadın ve Genç Kızlar
Çoğunlukta Olsa Bu Durum Sizi Rahatsız Eder mi?*

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
Hiç dindar değilim	17.2	77.6	5.2	100
Pek dindar değilim	15.2	76.0	8.8	100
Dindar sayılıyorum	30.7	65.8	3.5	100
Oldukça dindar sayılıyorum	33.0	62.9	4.1	100
Çok dindarım	42.2	54.4	3.3	100
Cevap yok	15.6	75.0	9.4	100
Pearson Ki-kare	48.24*	Phi 0.15*	Cramer's V	0.11*

Tablo 6.7.18
*Tesettürlü, Yani Örtünen Bir Kadın veya Genç Kız
Aynı Zamanda Makyajlı Olsa Bu Durum Sizi Rahatsız Eder mi?*

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
Hiç dindar değilim	23.2	75.6	1.2	100
Pek dindar değilim	31.1	65.4	3.5	100
Dindar sayılıyorum	40.7	56.0	3.3	100
Oldukça dindar sayılıyorum	43.3	54.3	2.4	100
Çok dindarım	53.9	43.9	2.2	100
Cevap yok	32.7	51.0	16.3	100
Pearson Ki-kare	67.32*	Phi 0.15*	Cramer's V	0.10*

*İstatistik olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.7.19

*Bir Lokantada Tesettürlü Kadın ve Genç Kızlar
Çoğunlukta Olsa Bu Lokantada Yemek Yer misiniz?*

	Evet rahatsız eder %	Hayır rahatsız etmez %	Cevap yok %	%
Hiç dindar değilim	84.1	13.4	2.4	100
Pek dindar değilim	78.4	13.4	8.1	100
Dindar sayılırım	86.2	11.7	2.1	100
Oldukça dindar sayılırım	89.6	8.2	2.2	100
Çok dindarım	80.6	15.0	4.4	100
Cevap yok	89.8	2.0	8.2	100
Pearson Ki-kare		55.13	*	
Phi		0.13	*	
Cramer's V		0.09	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Kentsel yerleşim bölgelerinde İslami ve laik yaşam tarzlarından rahatsızlık duyma konusunda parti seçmenleri arasında gene benzer bir gruplaşma gözlenmektedir. Ancak bu kez parti tercihleriyle değişik rahatsızlık duyma senaryolarına verilen cevaplar arasındaki ilişki istatistiki olarak daha zayıftır. Bu sorulara verilen yanıtlara bakıldığında, *farklı yaşam tarzlarına laik kesimin gösterdiği tolerans İslami kesime kıyasla çok daha yüksek görünmektedir. Örneğin, mahallesindeki tesettürlü kadın ve genç kızlardan CHP seçmeninin %70.5'i rahatsızlık duymayacağını belirtirken, mahallesinde kısa etek giyen kadınlardan rahatsızlık duymayacağını söyleyen FP seçmeni oranı ancak %56.8'dir.* Diğer tüm ifadeler için benzer farklılıklar olmasına rağmen parti seçmenleri özellikle "lokantada tesettürlü kadınlar varsa yemek yer misiniz?" sorusunda pek az farklılık göstermektedirler (Bakınız Tablo 6.7.7-10).

Görüşülen kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlık dereceleri arttıkça gerek ticari gerek arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığa verdikleri önem beklentilere uygun olarak artmaktadır. Kendilerini çok dindar olarak görenlerin neredeyse dörtte üçü dindarlığın ticari ve arkadaşlık ilişkilerinde önemli olduğunu söylerken kendilerini dindar olarak görmeyenlerde bu oran yaklaşık beşte bire düşmektedir. Benzer şekilde, kendilerini dindar olarak görmeyenlerin yaklaşık %20'si mahallelerinde tesettürlü kadın ve genç kızlardan rahatsız olacaklarını söylemektedirler. Dindarlık derecesinin pek anlamlı bir ilişki içinde olmadığı görülen tek soru lokantada tesettürlü kadınların bulunması durumunda orada yemek yenilip yenilmeyeceğine dair olanıdır. Bu soruya hangi dindarlık seviyesinde olursa olsun her grup aynı oranda (yaklaşık %80-85) "evet yerim" demektedir (Bakınız Tablo 6.7.11-19)

Mahallesindeki tesettürlü kadın ve genç kızlardan CHP seçmeninin %70.5'i rahatsızlık duymayacağını belirtirken, mahallesinde kısa etek giyen kadınlardan rahatsızlık duymayacağını söyleyen FP seçmeni oranı ancak %56.8'dir.

6.8 Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları

Araştırmamızda, bir önceki bölümde tartışılan ibadet alışkanlıkları dışında, din-siyaset ilişkilerini şekillendiren pek çok konu hakkında kişilerin kanaatleri, tutumları ve sahip oldukları değerler de sorgulanmış, bunları belirlemek için yöneltilen sorulara verilen yanıtların kendi başlarına ne tür bir tablo sergiledikleri belirtmeye çalışılmıştır. Bu sorular dizisine tüm soruları kapsayan bütünsellikle bakıldığında ortaya çıkan tablo ise, aynı derecede anlamlı ve ilginç sonuçlar içermektedir. Daha önce de altı çizilmiş olduğu gibi,

Tablo 6.8.1
Kanaat, Tutum ve Değerlerde Yansıyan Dindarlık Boyutları
Faktör Analizi Sonuçları

4 faktörün değişken varyanslarında açıkladıkları oran (communalities)

(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) oruç tutmasa bile Müslümandır.	0.764
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) namaz kılmaya bile Müslümandır	0.737
Zengin olmadığım için bana bu toplumda değer verilmiyor.	0.630
Eğitilmiş olmadığım için bana bu toplumda değer verilmiyor.	0.619
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) kadınsa, başını örtmese bile Müslümandır.	0.615
İnsanın arkadaşlarının dindar olması önemlidir.	0.614
Oğlumu Kur'an Kursuna göndermeyi düşünürüm.	0.591
Oğlumu İmam Hatip lisesine göndermeyi düşünürüm.	0.586
Türkiye'de çalışma saatleri Cuma namazına göre ayarlanmalıdır.	0.585
Kızımı Kur'an Kursuna göndermeyi düşünürüm.	0.584
RP demokrasiye inanan bir partiydi.	0.580
Her Müslüman kadının başını örtmesi gerekir.	0.576
Kiralamak üzere bir daire aradığımda komşularımın dindar olmasına önem veririm.	0.574
Kızımı İmam Hatip Lisesine göndermeyi düşünürüm.	0.573
Bankaya para yatırıp karşılığında faiz almak günahtır.	0.546
RP'nin Türkiye'yi İslam dünyasına yakınlaştırmak istemesi iyi bir politikaydı.	0.535
Kiraya vermek üzere bir daireye sahip olsam, kiracımın dindar olmasına dikkat ederim.	0.535
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) içki içse bile Müslümandır.	0.534
RP'nin kız öğrencilerin ve devlet memurlarının türban takabilmelerini savunması doğru bir politikaydı.	0.521
Dindar bir kişi ticari hayatta dindar olmayanlara göre daha dürüst ve güveniliridir.	0.518
RP çalıp çırpmayan dürüst kadrolara sahiptir.	0.517
RP Adil Düzen programı ile Türkiye'de zengin ile fakir arasındaki farkı azaltmaya amaçlıyordu.	0.513

Tablo 6.8.1 (devam)

Ramazan ayında içki satışı yasaklanmalıdır.	0.509
Mahalleimde fiyatları aynı olan iki bakkal olsa, dindar olarak bilinenden alışveriş yapmayı tercih ederim.	0.506
Çalışıp çabalıyorum ama ne yaparsam yapayım daha iyi bir yerlere gelebileceğimi zannetmiyorum.	0.505
Kızımın Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	0.499
Dindar bir aileden geldiğim için bana bu toplumda değer verilmiyor.	0.499
RP dini ve manevi değerlere sahip çıkıyordu.	0.498
İnsan evleneceği kişiyi seçerken dini bütün olmasına dikkat etmelidir	0.490
Oğlumun Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	0.479
Türkiye'nin Müslüman ülkelerle mi yoksa Batı ülkeleriyle mi daha yakın ilişkiler kurmasını isterdiniz?	0.468
Devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir.	0.403
Türkiye'de şeriat'a dayalı bir din devleti kurulmasını ister miydiniz?	0.392
Üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir.	0.387
RP'nin kapatılmasını onaylıyorum.	0.363
Sizce bu gün Türkiye'de dindar insanlara baskı yapılıyor mu?	0.355
Kızların ve genç kadınların kısa etek giymelerini uygun bulmuyorum.	0.332
Allah'ın ve Peygamber'in varlığını kabul etmeyen kitaplar yasaklanmalıdır.	0.331
Sizce Ramazan'da lokanta ve kahvehaneler iftar saatine kadar kapalı mı olmalı, yoksa oruç tutmayanların yararlanabilmesi için açık mı kalmalı?	0.317
Sizce ilkokulların 5 yerine 8 yıla çıkarılması doğru bir karar mı?	0.298
Lise çağındaki kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflarda okumalarını doğru bulmuyorum.	0.296
Türkiye'de insanlar Müslümanlığın gereği olan ibadetlerini serbestçe yerine getirebiliyorlar mı?	0.278
Kızımın veya oğlumun başka mezhepten biriyle evliliğine karşı çıkarım	0.273
Sizce hem resmi nikah hem de imam nikahı kanunca geçerli mi olmalı yoksa nu konuda uygulamanın şimdiki gibi kalması mı daha uygun?	0.262
Türkiye'de benim gibi sade vatandaşların kendi istek ve çıkarlarını gözetme şansları yok.	0.252
Türkiye'de Medeni Kanun'un değiştirilip boşanma konusunun İslam Hukuku'na göre düzenlenmesini kabul eder miydiniz?	0.216
Birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yanyana oturmalarını doğru bulmuyorum.	0.214
Türkiye'de Medeni Kanun'un değiştirilip erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini kabul eder miydiniz?	0.189
Türkiye'de evliliğin İslam Hukuku'na göre yeniden düzenlenip, bir erkeğin dört kadına kadar evlenmesini uygun bulur muydunuz?	0.176
Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür.	0.175
Anneniz sokağa çıkarken türban yada çarşaf takıyor mu?	0.160
Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır.	0.155
Faktör çıkarma metodu: Ana bileşkenler analizi	

Tablo 6.8.2
Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları
Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	Faktör Yükleri			
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Oğlumu Kur'an Kursuna göndermeyi düşünürüm.	0.746	0.169	0.003	-0.081
Kızımı Kur'an Kursuna göndermeyi düşünürüm.	0.741	0.178	-0.011	-0.063
İnsanın arkadaşlarının dindar olması önemlidir.	0.713	0.304	-0.079	0.085
Oğlumu İmam Hatip lisesine göndermeyi düşünürüm.	0.706	0.289	-0.032	0.051
Kızımın Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım.	0.700	0.087	-0.034	0.016
Kızımı İmam Hatip Lisesine göndermeyi düşünürüm.	0.700	0.284	-0.028	0.042
Kiralamak üzere bir daire aradığımda komşularımın dindar olmasına önem veririm.	0.697	0.255	-0.056	0.142
Türkiye'de çalışma saatleri Cuma namazına göre ayarlanmalıdır.	0.694	0.306	-0.039	0.095
Oğlumun Müslüman olmayan biriyle evliliğine karşı çıkarım	0.687	0.063	-0.047	0.021
Ramazan ayında içki satışı yasaklanmalıdır.	0.676	0.203	-0.083	0.062
İnsan evleneceği kişiyi seçerken dini bütün olmasına dikkat etmelidir	0.670	0.187	-0.054	0.061
Kiraya vermek üzere bir daireye sahip olsam, kiracımın dindar olmasına dikkat ederim.	0.655	0.285	-0.058	0.143
Her Müslüman kadının başını örtmesi gerekir.	0.653	0.355	-0.085	0.128
Bankaya para yatırıp karşılığında faiz almak günahtır.	0.641	0.356	-0.068	0.060
Mahalleimde fiyatları aynı olan iki bakkal olsa, dindar olarak bilinenden alışveriş yapmayı tercih ederim.	0.600	0.353	-0.057	0.132
Dindar bir kişi ticari hayatta dindar olmayanlara göre daha dürüst ve güvenilirdir.	0.589	0.393	-0.092	0.091
Allah'ın ve Peygamber'in varlığını kabul etmeyen kitaplar yasaklanmalıdır.	0.558	-0.023	-0.058	0.123
Kızların ve genç kadınların kısa etek giymelerini uygun bulmuyorum.	0.539	0.181	-0.025	0.090

Tablo 6.8.2 (devam)

Devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir.	0.506	0.380	0.029	0.040
Sizce Ramazan'da lokanta ve kahvehaneler iftar saatine kadar kapalı mı olmalı, yoksa oruç tutmayanların yararlanabilmesi için açık mı kalmalı?	0.501	0.233	-0.102	0.027
Kızımın veya oğlumun başka mezhepten biriyle evliliğine karşı çıkarım	0.494	-0.156	-0.069	-0.006
Türkiye'nin Müslüman ülkelerle mi yoksa Batı ülkeleriyle mi daha yakın ilişkiler kurmasını isterdiniz?	0.488	0.473	-0.037	0.074
Üniversite öğrencisi kızların isterlerse başlarını örtmelerine izin verilmelidir.	0.481	0.392	0.024	0.037
Birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yanyana oturmalarını doğru bulmuyorum.	0.407	0.129	-0.092	0.155
Lise çağındaki kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflarda okumalarını doğru bulmuyorum.	0.397	0.326	0.029	0.176
Anneniz sokağa çıkarken türban ya da çarşaf giyiyor mu?	0.296	0.265	-0.032	0.024
RP demokrasiye inanan bir partiydi.	0.307	0.686	-0.013	0.123
RP Adil Düzen programı ile Türkiye'de zengin ile fakir arasındaki farkı azaltmayı amaçlıyordu.	0.240	0.662	-0.028	0.126
RP çalıp çırpmayan dürüst kadrolara sahipti.	0.235	0.657	0.023	0.170
RP'nin Türkiye'yi İslam dünyasına yakınlaştırmak istemesi iyi bir politikaydı.	0.313	0.654	0.008	0.099
RP dini ve manevi değerlere sahip çıkıyordu.	0.269	0.643	0.026	0.108
RP'nin kız öğrencilerin ve devlet memurlarının türban takabilmelerini savunması doğru bir politikaydı.	0.373	0.613	-0.015	0.078
Türkiye'de şeriat'a dayalı bir din devleti kurulmasını ister miydiniz?	0.233	0.574	-0.059	0.068
RP'nin kapatılmasını onaylıyorum.	-0.215	-0.559	-0.007	-0.071
Sizce bugün Türkiye'de dindar insanlara baskı yapılıyor mu?	-0.215	-0.539	0.132	-0.027
Sizce ilkokulların 5 yerine 8 yıla çıkarılması doğru bir karar mı?	-0.208	-0.497	0.018	-0.084
Türkiye'de insanlar Müslümanlığın gereği olan ibadetlerini serbestçe yerine getirebiliyorlar mı?	-0.115	-0.491	0.151	-0.002

Tablo 6.8.2 (devam)

Türkiye'de Medeni Kanun'un değiştirilip boşanma konusunun İslam hukukuna göre düzenlenmesini kabul eder miydiniz? -0.140	-0.436	0.074	0.027
Türkiye'de evliliğin İslam hukukuna göre yeniden düzenlenip, bir erkeğin dört kadına kadar evlenmesini uygun bulur muydunuz? -0.043	-0.414	-0.044	-0.010
Türkiye'de Medeni Kanun'un değiştirilip erkek çocuklara daha fazla miras hakkı verilmesini kabul eder miydiniz? -0.089	-0.408	-0.027	0.116
Cumhuriyet devrimleri bu ülkeyi ileri götürmüştür. 0.010	-0.397	0.130	0.006
Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır. -0.000	-0.393	0.020	0.025
Sizce hem resmi nikah hem de imam nikahı kanunen geçerli mi olmalı yoksa bu konuda uygulamanın şimdiki gibi kalması mı daha uygun? -0.346	-0.369	0.068	-0.039
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) oruç tutmasa bile Müslümandır. -0.086	-0.090	0.865	0.019
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) namaz kılmassa bile Müslümandır -0.054	-0.068	0.853	0.041
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) kadınsa, başını örtmese bile Müslümandır. -0.093	-0.071	0.775	-0.025
(Bir kişi Allah'a ve Hz Muhammed'e inaniyorsa) içki içse bile Müslümandır. -0.173	-0.053	0.707	-0.022
Zengin olmadığım için bana bu toplumda değer verilmiyor. 0.073	0.028	-0.030	0.790
Eğitilmiş olmadığım için bana bu toplumda değer verilmiyor. 0.155	0.075	-0.050	0.766
Çalışıp çabalıyorum ama ne yaparsam yapayım daha iyi bir yerlere gelebileceğimi zannetmiyorum. 0.146	-0.010	0.021	0.695
Dindar bir aileden geldiğim için bana bu toplumda değer verilmiyor. 0.269	0.218	-0.073	0.611
Türkiye'de benim gibi sade vatandaşların kendi istek ve çıkarlarını gözetme şansları yok. -0.057	0.020	0.080	0.492
Toplam açıklanan varyans (%)	20.56	13.52	5.30

Faktör Çıkarma Metodu: Ana Bileşkenler Analizi
 Rotasyon Metodu: Kaiser Normalizasyonu ile Varimax
 Rotasyon 6 deneme sonrasında yakınsak oldu.

dini kanaat, tutum ve değerler ile diğer değişkenler arasında var olmasını beklediğimiz ilişkileri ortaya çıkarmak pratik değildir. Tek tek kanaat, tutum ve değerler ile ibadet alışkanlıkları, eğitim ve siyasal tercihler arasındaki ilişkileri vermek mümkündür. Ancak böyle bir çözümleme birçok değişken arasında birbiriyle hemen hemen aynı olan örüntüleri tek tek elde etmek demek olacağından uzun ve yorucudur. Sonuç olarak, böyle bir çözümleme ne teorik ne de pratik olarak aydınlatıcı olmayacak, aksine genel örüntülere ulaşamama sonucu doğurabilecektir. Oysa, ibadet alışkanlıkları için yapmış olduğumuz gibi çok sayıda kanaat, tutum ve değer değişkeni tarafından belirlenen karmaşık ilişki yapılarını birkaç basit endeks ile özetler hale getirmek mümkündür.

Yukarıda tartışılan kanaat, tutum ve değerlerle ilgili sorulara verilen cevaplar kendi aralarında yüksek korelasyon göstermektedir. Aşağıda, gene faktör analizi ile, bu karmaşık ilişkiler ağını oluşturan korelasyonları basitleştirip özetleme yolunu seçtik. Böylelikle, soru formumuzdaki pek çok değişik soruya verilen yanıtlara bakarak kişilerin dini kanaat, tutum ve değerleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmak yerine, sadece birkaç çok-değişkenli endeks değerine bakarak örneklem içindeki diğer kişilere göre hangi sorular temelinde ne pozisyonda olduklarını görebilmeyi amaçladık. Aşağıda bu amaçla dört faktörden oluşan bir çözümlemeye gidilmiştir. Oluşturulan faktörlerin içinde yer alan her değişken farklı ağırlıktadır. Böylelikle hangi tür davranış, kanaat ve tutumların diğerlerine göre daha önemli olduğu örneklem içinde gözlenen korelasyon örüntüleri temelinde ortaya konulabilmektedir.

Burada tüm detaylarını vermediğimiz çözümlemeler sonucunda 52 sorudan oluşan çözümlememizde toplam varyansın %44.5'ini açıklayan dört faktör çıkarılabileceği bulunmuştur. Bu dört faktörün, çözümlemeye dahil edilen her değişkenin varyanslarının ne oranını açıkladıkları (*communalities*) Tablo 6.8.1'de verilmiştir. Bu tablodan da görülmektedir ki, 52 sorudan 28'i için dört faktörün açıkladığı varyans %50 ve üzerindedir.¹⁰

Tablo 6.8.2'de görüldüğü gibi, birinci faktörde değişkenlerin yüklerine bakıldığında din temelli muhafazakarlık ön plana çıkmakta, muhafazakarlık yansıtan değerlendirmeler pozitif yük almaktadır. Bunlar arasında, çocuklarını Kur'an Kursları ve İmam Hatip liselerine göndermek, kiralık ev ararken, kiraya ev verirken ya da bakkaldan alışveriş ederken muhatap olunacak kişilerin dindar olmalarını tercih etmek gibi muhafazakar tutumlar pozitif yüklenmiştir. Benzer şekilde, genç kız ve kadınların kısa etek giymesine, lise çağında erkek ve kızların aynı sınıfta ders görmelerine, birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yan yana oturmalarına karşı tavırlar ya da başörtüsüne destek de bu faktörde pozitif yük almaktadır. Bu faktörü "**din temelli muhafazakarlık**" olarak adlandırmayı seçtik.

İkinci faktörde RP hakkında sorulmuş bir dizi değerlendirme sorusuna RP'yi destekler yönde cevaplar pozitif, RP karşıtı cevaplar ise negatif yüklenmiştir. Örneğin, RP'nin demokrasiye inanan bir parti olduğu ifadesine katılıp +1 olarak kodlanan cevaplar pozitif, bunun karşısında RP'nin kapatılmasını onaylayan cevaplar gene +1 olarak kodlanarak negatif yük almıştır. Dolayısıyla, ikinci faktörün bir ucunda RP desteği vardır. Bunun yanı sıra, gene ikinci faktörde pozitif yük alan bir diğer soru Şeriat'la ilgili olanıdır. "Türkiye'de

Şeriat'a dayalı bir din devleti kurulmasını ister miydiniz?" sorusuna "evet" yanıtı +1 olarak kodlanmış, bu soru ikinci faktörde RP desteği gösteren sorularla birlikte pozitif yük almıştır. Diğer bir deyişle, RP ve şeriat desteği aynı faktör ile benzer korelasyon göstermektedir. Negatif yük alan sorulara bakıldığında ise RP karşıtı tutumların yanı sıra laik kesim tarafından savunulan pek çok fikre destek anlamına gelen cevaplar göze çarpmaktadır. Örneğin, 8 yıllık temel eğitim yasasına destek ya da Medeni Kanun'a verilen destek hep bu faktörde negatif yük almaktadır. Bu faktörde negatif yük alan değişkenlerin başında resmi nikah gibi imam nikahının da geçerli sayılıp sayılmaması hakkındaki soru gelmektedir. Bu sorunun kodlanmasında +1 değeri, uygulamanın şimdiki gibi kalması yönünde verilen cevaplara aittir. Benzer şekilde, "RP'nin kapatılmasını onaylıyorum" diyenler de bu faktörde negatif yük almıştır. Bu ikinci faktör "**İslami-Laik karşıtlığı**" olarak adlandırılmıştır.

Üçüncü ve dördüncü faktörlerde iki grup soru yer almaktadır. Üçüncü faktörde bir kişi Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanıyorsa oruç tutmasa, namaz kılmasa, içki içse, ya da kadınsa başını örtmese bile "Müslümandır" ifadelerine katılanlar pozitif yük almaktadır. İslam'ın bu tür şartlarını ya da önermelerini yerine getirmeyen ancak Müslümanlığı Allah ve Peygamber'e olan inanç temelinde tanımlayan bu sorular tarafından belirlenen üçüncü faktörü biz "**dinsel tolerans**" olarak adlandırdık. Bu faktör içinde en önemli görünen değerlendirmeler oruç tutma ve namaz kılma hakkındaki görüşlerdir. Dördüncü faktörde değerlendirmeye sunulan ifadelerde toplumsal yaşamda kenara itilmişliğin (ya da marjinalleşmenin) değişik yansımaları verilmiştir. Bu ifadelere katılarak +1 olarak kodlanan cevaplar dördüncü faktörde pozitif yük almışlardır. Biz bu faktörü de "**marjinalite**" olarak adlandırdık. Marjinalite faktörü içinde en önemli görünen değerlendirmeler zenginlik ve eğitimle

Tablo 6.8.3
Üç Faktör Kümesinde Ortalama Faktör Değerleri ve Toplam Seçmen Sayıları

		Küme 1 Düşük	Küme 2 Orta	Küme 3 Yüksek
Faktör 1	Din temelli muhafazakarlık	-1.6	-0.19	0.84
	Toplam bulunan kişi sayısı	254	435	664
		%18.8	%32.2	%49.1
Faktör 2	İslami-Laik karşıtlığı	-0.94	0.15	1.4
	Toplam bulunan kişi sayısı	571	467	315
		%42.2	%34.5	%23.3
Faktör 3	Dinsel tolerans	-2.86	-1.1	0.41
	Toplam bulunan kişi sayısı	112	128	1113
		%8.3	%9.5	%82.3
Faktör 4	Marjinalite	-1.29	-0.2	1.02
	Toplam bulunan kişi sayısı	369	434	550
		%27.3	%32.1	%40.7

Tablo 6.8.4
Faktör 1: Din Temelli Muhafazakarlık

	Küme 1 Düşük %	Küme 2 Orta %	Küme 3 Yüksek %	%
ANAP	25.7	28.7	45.5	100
CHP	55.7	30.2	14.2	100
DSP	27.4	34.5	38.1	100
DYP	7.4	25.0	67.6	100
FP	1.0	44.8	54.2	100
HADEP	0.0	50.0	50.0	100
MHP	6.3	28.7	64.9	100
Oy kullanmam	24.2	39.4	36.4	100
Hiçbiri	35.1	37.8	27.0	100
Kararsız	16.2	23.2	60.6	100
Diğer	67.4	19.6	13.0	100
Cevap yok	17.3	33.7	49.0	100
Pearson Chi-Square		318.36	*	
Phi		0.49	*	
Cramer's V		0.35	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

İlgili olanlardır. Sade vatandaşların kendi istek ve çıkarlarını gözetme şanslarının olmadığı doğrultusunda verilen önerme her ne kadar bu faktörün bir parçası olarak görünse de, diğer marjinalite değerlendirmeleri kadar önemli görünmemektedir. Her üç faktöre, bir önceki çözümlememizde olduğu gibi, “**düşük**,” “**orta**” ve “**yüksek**” değerler verdik. Örneğin, üçüncü faktörde yüksek değer alan kişiler dinsel tolerans sorularını onaylayanlar, dördüncü faktörde yüksek değer alan kişiler kendilerinin çeşitli nedenlerle marjinalleşmiş olduğunu söyleyenler olacaklardır.

Tablo 6.8.3'te dört faktör üzerinde görüşülen kişilerin dağılımı verilmiştir. Görüşülen kişilerin %49'u “yüksek” dinsel temelli muhafazakarlık göstermekteyken, ancak %18.8'i “düşük” dinsel temelli muhafazakarlık kümesinde yer almaktadır. RP ve şeriat desteğinin pozitif yüklendiği ikinci faktörde %23.3'lük bir grup net pozitif faktör değeriyle yüksek faktör değerleri kümesinde yer almaktadır. Karşıt blok olarak laik cumhuriyet rejimine destekleri ağır basanların oluşturduğu düşük faktör değerleri kümesi %42.2'lik bir kitledir. Dinsel tolerans faktöründe düşük tolerans grupları toplam örneklem içinde iki ayrı grup olarak diğerlerinden farklılaşmaktadır. Örneklemin %82.3'ü yüksek faktör değerli grupta yer alırken, geri kalanlar %8.3'lük ve %9.5'lik iki grup olarak ortaya çıkmaktadır. Marjinalite faktöründe %40.7'lik yüksek marjinalite grubuna karşın düşük marjinalite değerleri kümesi %27.3'lük bir kitledir.

Görüşülen kişilerin %49'u “yüksek” dinsel temelli muhafazakarlık göstermekteyken, ancak %18.8'i “düşük” dinsel temelli muhafazakarlık kümesinde yer almaktadır.

Tablo 6.8.5
Faktör 2: İslami-Laik karşıtlığı

	Küme 1 Düşük %	Küme 2 Orta %	Küme 3 Yüksek %	%
ANAP	58.4	30.1	11.4	100
CHP	66.0	31.1	2.8	100
DSP	60.6	35.4	4.0	100
DYP	37.0	45.4	17.6	100
FP	2.0	20.3	77.7	100
HADEP	0.0	50.0	50.0	100
MHP	33.9	44.8	21.3	100
Oy kullanmam	44.6	35.4	20.0	100
Hiçbiri	56.8	29.7	13.5	100
Kararsız	41.4	39.4	19.2	100
Diğer	32.6	37.0	30.4	100
Cevap yok	37.8	38.8	23.5	100
Pearson Chi-Square		486.77	*	
Phi		0.60	*	
Cramer's V		0.43	*	

*İstatistiki olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

DYP ve MHP seçmenlerinin yaklaşık üçte ikisi oldukça muhafazakar kişilerden oluşurken, bu oran FP seçmeninin ancak yarısıdır.

Her faktör için parti tercihi dağılımı ayrıca irdelenmiştir. Görüşülen kişilerin yaklaşık yarısının bulunduğu "yüksek dinsel temelli muhafazakarlık kümesinde" en yüksek oranda seçmeni olan parti şaşırtıcı olarak FP değildir. Aksine, DYP (%67.6) ve MHP (%64.9) seçmenlerinin önemli bir çoğunluğu açık farkla bu kümede bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, *FP seçmenlerinin gerek kendi aileleri gerek toplumsal düzen hakkındaki dini inanç ve değerlerden kaynaklanan muhafazakar tutum ve görüşleri tüm seçmenler arasında en yüksek oranlarda değildir. Bu bağlamda DYP ve MHP seçmenlerinin yaklaşık üçte ikisi oldukça muhafazakar kişilerden oluşurken, bu oran FP seçmeninin ancak yarısıdır.* Üçüncü sıradaki FP'nin ardından ANAP seçmeninin %45.5'i bu kümede yer alırken, CHP'de bu oran %14.2, DSP'de ise %38.1'dir. *DSP seçmeni, dinsel temelli muhafazakarlıkta belirlediğimiz "yüksek", "orta" ve "düşük" kategorilerinde bir sol partiden beklenmeyecek kadar homojen bir dağılım göstermektedir. Diğer taraftan, FP'de "düşük" dinsel temelli muhafazakarlık kümesinden gelen hemen hiç seçmen bulunmazken CHP'nin bu kümedeki seçmeni %55.7 ile en yüksek oranı bulmaktadır.* DYP seçmeninin %7.4'ü, MHP seçmeninin %6.3'ü, ANAP seçmenin %25.7'si ve DSP seçmeninin %27.4'ü de bu kümede bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, ilk faktörde parti seçmenlerinin konumlarına baktığımızda *din temelli muhafazakarlık karşıtı, liberal diyebileceğimiz uçta sürpriz bir sıralama olmamakta, CHP, DSP ve ANAP bu uçta yer almaktadır. Ancak karşıt uçta, yüksek dinsel temelli muhafazakarlık kümesinde, FP'den çok DYP ve MHP seçmeninin önemli bir kesimi yer almaktadır.*

İkinci faktör değeri kümelerinde en yüksek oranda RP ve şariat desteği gösterenler FP seçmeni arasında bulunmaktadır (%77.7). Diğer partiler arasında bu kümeden gelenler Meclis'teki hiç bir parti için %22'yi geçmemektedir. Ancak bunlar arasında en yüksek oranda seçmenin bu kümede yer aldığı partinin MHP olması dikkat çekicidir (%21.3). RP ve şariat destekçisi bu grubun karşısında olan düşük ikinci faktör değer grubunda en yüksek oranda seçmeni bulunan partiler sırasıyla CHP (%66), DSP (%60.6) ve ANAP'tır (%58.4). DYP için bu gruptan gelen seçmen sadece %37'dir. Parti tercihleri ve faktör kümeleri arasındaki nominal ilişkinin derecesi en yüksek olarak ikinci faktör için elde edilmekte (Cramer V=0.43), onu birinci faktör izlemektedir (Cramer V=0.35).

Dinsel tolerans olarak adlandırdığımız üçüncü faktörde seçmenlerin genel olarak yüksek tolerans kümesinde toplandıklarını daha önce belirtmiştik. Partiler arasında bu üç düzeyde farklılaşmanın olması bu açıdan beklenemezdi. Ancak, gene de net tolerans değerleri negatif, diğer bir deyişle, toleranssız bir yapı gösteren birinci ve ikinci kümede ağırlıklı olarak hangi partilerin seçmenlerinin bulunduğu önemlidir. Tablo 6.8.6'da görüldüğü gibi, belli başlı partiler arasında bu açıdan farklılaşma yoktur. Her ne kadar FP seçmenleri diğerlerine göre biraz daha fazla oranda bu düşük tolerans kümesinde yer almaktaysa da (%10.3), örneğin ANAP içinde bu oran hemen hemen aynıdır (%9.6). Yüksek tolerans kümesini oluşturan 1113 kişiye yeni bir kümeleme çözümlenmesi yapabildik. Ancak, daha önce ibadet faktör-

Tablo 6.8.6
Faktör 3: Dinsel Tolerans

	Küme 1 Düşük %	Küme 2 Orta %	Küme 3 Yüksek %	%
ANAP	9.6	8.4	82.0	100
CHP	2.8	10.4	86.8	100
DSP	7.6	9.8	82.7	100
DYP	7.4	10.2	82.4	100
FP	10.3	9.9	79.8	100
HADEP	25.0	25.0	50.0	100
MHP	8.7	11.6	79.8	100
Oy kullanmam	7.7	6.2	86.2	100
Hiçbiri	8.3	8.3	83.3	100
Kararsız	7.1	9.1	83.8	100
Diğer	6.5	15.2	78.3	100
Cevap yok	6.1	7.1	86.7	100
Pearson Chi-Square		22.18	*	
Phi		0.13	*	
Cramer's V		0.09	*	

* 0.05 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı değil.

Tablo 6.8.7
Faktör 4: Marjinalite

	Küme 1 Düşük %	Küme 2 Orta %	Küme 3 Yüksek %	%
ANAP	30.4	36.9	32.7	100
CHP	25.5	34.0	40.6	100
DSP	26.1	35.0	38.9	100
DYP	28.7	25.9	45.4	100
FP	25.6	20.7	53.7	100
HADEP	50.0	0.0	50.0	100
MHP	31.6	29.3	39.1	100
Oy kullanmam	22.7	48.5	28.8	100
Hiçbiri	22.2	38.9	38.9	100
Kararsız	26.3	33.3	40.4	100
Diğer	17.8	33.3	48.9	100
Cevap yok	27.6	38.8	33.7	100
Pearson Chi-Square		53.76	*	
Phi		0.20	*	
Cramer's V		0.14	*	

*İstatistikî olarak 0.01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6.8.8
Regresyon Analizi: Kanaat, Tutum ve Değerlere Yansıyan Dindarlık Boyutları

	Alfa*	Beta değerleri						R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin standart hatası	F	F'in anlamlılık düzeyi
		ANAP	CHP	DSP	DYP	FP	MHP					
Faktör 1 Din temelli muhafazakarlık	-0.22	0.17	-0.70	0.06	0.65	0.58	0.64	0.15	0.14	0.93	35.6	0.00
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.00	0.07	0.00	0.46	0.00	0.00	0.00					
Faktör 2 İslami-laik karşıtlığı	-0.09	-0.27	-0.39	-0.49	-0.01	1.32	0.17	0.35	0.35	0.81	110.5	0.00
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.08	0.00	0.00	0.00	0.93	0.00	0.03					
Faktör 3 Dinsel tolerans	0.02	-0.11	0.02	-0.07	0.01	0.02	-0.06	0.00	0.00	1.01	0.49	0.82
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.70	0.26	0.85	0.43	0.92	0.85	0.52					
Faktör 4 Marjinalite	0.06	-0.23	-0.05	-0.05	-0.01	0.12	-0.18	0.01	0.01	1.00	2.47	0.02
Hangi düzeyde anlamlı olduğu	0.35	0.02	0.68	0.60	0.94	0.22	0.06					

*Alfa: HADEP ve diğer partilerin tümü

Tablo 6.8.9
Regresyon Analizi: Faktörler Üzerinde Parti Seçmenlerinin Ortalama Değerleri

	CHP	HADEP ve Diğerleri	DSP	ANAP	FP	MHP	DYP
Din temelli muhafazakarlık	-0.92	-0.22	-0.16	-0.06	0.36	0.41	0.42
	DSP	CHP	ANAP	DYP	HADEP ve Diğerleri	MHP	FP
İslami-Laik karşıtlığı	-0.58	-0.48	-0.36	-0.10	-0.09	0.08	1.23
	ANAP	DSP	MHP	HADEP ve Diğerleri	DYP	FP	CHP
Dinsel tolerans	-0.09	-0.05	-0.04	0.02	0.04	0.04	0.05
	ANAP	MHP	CHP	DSP	DYP	HADEP ve Diğerleri	FP
Marjinalite	-0.17	-0.12	0.01	0.01	0.05	0.06	0.18

leri için uyguladığımız regresyon yöntemini kullanarak partilerin tolerans grupları açısından farklılaşmasını göstermeyi tercih ettik. Bu çözümlemeyi aşağıda ayrıntılarıyla vereceğiz.

Marjinalite olarak adlandırdığımız dördüncü faktörün “yüksek” kategorisinde FP seçmenlerinin %53.7’si yer almakta, %45 ile DYP seçmeni FP’yi izlemektedir. Bu kümede CHP seçmeninin %40.6’sı, MHP ve DSP’nin de %39’u bulunmaktadır. Marjinalite belirten sorulara çoğunlukla olumsuz yanıt verenlerin bulunduğu grupta, yaklaşık her üç seçmeninden birini bu gruptan alan ANAP en yüksek oranda seçmene sahiptir.⁸ Diğer bir deyişle, *toplumsal konumunu marjinal olarak hissedenler arasında FP seçmenlerinin yarısından fazlası yer alırken, bunu DYP seçmenleri izlemekte, ANAP seçmenleri ise ağırlıklı olarak kendini marjinal hissetmeyen kesimlerden gelmektedir.*

Yukarıda Bölüm 6.1’de anlatılan regresyon analizi çerçevesi burada da uygulanarak faktör değerlerinde parti seçmenleri arasında farklılıkları belirtmeye çalışacağız. Bu amaçla, bağımlı değişken olarak ibadet dışı dindarlık boyutlarını betimleyen dört faktör değerleri, bağımsız değişkenler olarak da ANAP, CHP, DSP, DYP, FP ve MHP seçmenlerini ayırtmak amacıyla yaratılmış kukla değişkenler (*dummy variables*) kullanılmıştır. Tablo 6.8.8’de dört faktör için tahmin edilen regresyon denklemleri özetlenmiştir. Din temelli muhafazakarlık olarak adlandırdığımız birinci faktörde HADEP ve diğer küçük partilere oy vereceğini söyleyenlerle DSP seçmeni arasında ortalama faktör değeri olarak bir farklılık görünmemektedir. Diğer beş parti ise HADEP ve diğer ufak partilerin ortalama faktör değerinden anlamlı farklılıklar göstermektedir.⁹

Diğer iki faktör için parti seçmenlerini ayırt edici kukla değişkenler anlamlı bir açıklayıcılığa sahip değildir. Toplam varyansın ancak ufak bir kısmı parti seçmenlerini ayırt edici kukla değişkenler tarafından açıklanabilmektedir.

Özellikle üçüncü faktör için parti seçmenleri arasında ortalama faktör değeri olarak anlamlı farklılıklar yoktur. Ancak, dördüncü faktör değerleri için ANAP ve diğer tüm parti seçmenleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. ANAP ortalama olarak diğer partilerin marjinalite değerlerinden düşük bir değere sahiptir. Diğer bir deyişle, ANAP seçmeninin marjinalite değerleri diğerlerinden anlamlı olarak düşüktür.¹⁰ Kısaca, dinsel tolerans ve marjinalite faktörlerindeki değişimi parti seçmenlerini ayırt eden kukla değişkenlerle açıklamak mümkün değildir. Marjinalite ve tolerans faktörlerinde parti seçmenleri birbirlerinden anlamlı farklılıklar göstermemektedir. Önceki bölümlerde bahsedilen *dinsel temalar etrafında parti seçmenleri arasındaki polarizasyon ya da farklılaşma, tutum ve değerlere yansıyan dindarlık boyutlarından ilk ikisi tarafından şekillenmekte, marjinalite ve dinsel tolerans boyutunda seçmen görece daha homojen bir yapı göstermektedir.*

Birinci ve ikinci faktörler tarafından tanımlanan iki boyut üzerinde parti seçmenlerinin ortalama faktör değerleri Tablo 6.8.9'da verilmiştir. *CHP, DSP ve ANAP seçmenleri, dinsel muhafazakarlıkta negatif değer olarak muhafazakar tutum ve davranışlar karşısında liberal bir duruş sergilemektedirler.* Net değer olarak muhafazakar bir görüntü veren parti seçmenleri arasında en yüksek değeri DYP, ardından MHP ve FP seçmenleri almaktadırlar. *Böylelikle din temelli muhafazakarlık eğilimi en yüksek olarak FP seçmeni arasında değil, DYP ve MHP seçmeni arasında görülmektedir.*

"İslami-Laik karşıtlığı" olarak tanımladığımız ikinci faktör üzerinde *"en RP ve şeriat karşıtı, laik pozisyon sahibi" seçmen DSP'de, ardından da CHP ve ANAP'ta bulunmaktadır. Öbür yandan FP seçmenleri şaşkırtıcı olmayan bir şekilde bu boyutta en yüksek faktör değeri almaktadırlar.* FP seçmeni tüm örneklem içinde RP ve şeriat taraftarı pozisyonlarıyla ortalama olarak 1.23 standard sapma ile RP ve şeriat desteği doğrultusuna kaymış görünmektedir.

Dinsel tolerans faktöründe hiç bir parti seçmeni, ortalama faktör değeri bu boyutta net bir yöne kayma eğilimi göstermeyen sıfır noktasının herhangi bir yönünde anlamlı bir pozisyon alır görünmemektedir. Diğer bir deyişle, tüm parti seçmenleri aşağı yukarı aynı dinsel tolerans faktör değerine sahiptir ve bu bağlamda birbirlerinden farklılaşmamaktadır. Marjinalite faktöründe ANAP ve MHP dışındaki parti seçmenleri sıfırdan farklılaşmamaktayken, ANAP ve MHP net olarak marjinal olmayan tutumlar sergileyen ortalama değerler almaktadırlar. ANAP seçmeni ortalama olarak bu boyutta marjinalliğe en uzak görünürken, konvansiyonel istatistikî anlamlılık düzeyini tutturmasa bile gene de 0.06 düzeyinde anlamlılıkla, MHP seçmenleri de ANAP seçmenlerine yakın oranlarda marjinalliğe uzaklaşmış görünmektedirler.

6.9 Muhafazakarlık, Dindarlık, İbadet, İktisadi Kaygılar ve Oy Verme Davranışı

Yukarıdaki bölümlerde, Türk seçmeninin 1999 seçimlerinin hemen öncesinde kişisel ibadet alışkanlıklarını ve dini inançlarını, din ve siyaset arasında kurdukları ilişkiyi, yakın çevreleri ve toplumsal düzen konusundaki kanaat, tutum, davranış ve değerlerini ülke sathında yürütülmüş ve tüm ülke seçmenini temsil yeteneğine sahip bir örneklem çerçevesinde değişik açılardan inceledik. Değişik nedenlerle ülke gündemini meşgul eden pek çok konuda

halkın neler düşündüğünü ortaya koymanın yanı sıra, amaçlarımızdan biri de Türk halkının dindarlık düzeyi ve boyutlarını ortaya koyabilmektir. Bu amaçla genel bir dindarlık ölçütü geliştirilmeye çalışılmıştır. Yapılan çözümlerinde ibadet sorularına alınan cevaplarla din konusunda değişik düzlemlerde sahip olunan kanaat, tutum, davranış ve değerler birbirlerinden ayrı iki boyut oluşturmuştur. Böylelikle ibadet ve ibadet-dışı dini kanaat, tutum ve davranışları ayrı olarak çözümlenmeyi tercih ettik.

İbadet davranışlarını sorguladığımız soruların faktör çözümlenmesinde üç ayrı boyutla karşılaştık. Birinci boyut ekonomik yönü olmayan oruç, namaz, Kur'an okuma gibi ibadet biçimlerini içerirken diğer boyutta fitre, zekat ve dini kurumlara bağış gibi ibadet biçimleri ön plana çıkmaktaydı. Üçüncü boyutta halk İslam'ının bir yansıması olarak alınabilecek mevlüt okutmak, muska yazdırmak, kurşun döktürmek, adak adamak gibi davranış biçimleri ön plana çıktı. Bu üç ayrı boyutta gerek parti tercihlerinin gerek kişilerin kendi dindarlıklarını değerlendirmelerinin farklılaştığını da yukarıda ortaya koyduk.

İbadet dışı davranış, tutum ve kanaatlerin çözümlenmesinde de bu kez dört ayrı boyutla karşılaştık. Açık olarak birinci boyutta, dini bağlamı olan ancak temelinde muhafazakarlık yansıtan tavırlar ön plana çıkıyordu. Bu muhafazakarlık özellikle kadınların toplumsal hayattaki rollerine ilişkin değerlendirmelerde söz konusuydu. İkinci boyutta RP hakkında olumlu değerlendirmeler ve şeriat isteğinin karşısında Medeni Kanun'a verilen destek etrafında laik cumhuriyet taraftarı görüşler ağırlıktaydı. Üçüncü boyutta, dini tolerans olarak adlandırdığımız ve kişilerin Müslümanlığın hangi temel gereklerini yerine getirmeseler de Müslüman sayılabileceğine dair değerlendirmeler yer alıyordu. Dördüncü boyut kişilerin toplum içinde kendi yerleriyle ilgili değerlendirmelerdi. Bu değerlendirmelerin ağırlığı da kişinin ne derece kendini marjinalleşmiş hissettiği üzerinde yoğunlaşıyordu.

Özet olarak, gerek ibadet gerekse ibadet dışı dini kanaat, tutum ve değerlerde parti tercihleri temelinde hiç de şaşırtıcı olmayan bir kutuplaşmadan söz edilebilir. *Özellikle FP ve CHP seçmenlerinin her boyutta karşıt gruplarda yer aldıkları gözlenmektedir.* Bu kutuplaşmaya, son seçimde MHP'ye oy vereceğini söyleyenlerin yanı sıra DYP'ye oy vereceğini söyleyenlerin de bir ölçüde katıldıkları gözükmektedir. Aynı şekilde, kendini dindar olarak görenlerin de beklenen gruplaşmaları gösterdikleri saptanmıştır. *Kişilerin kendi değerlendirmelerine göre dindarlıkları arttıkça daha muhafazakar, daha RP taraftarı, daha az dini tolerans sahibi ve kendilerini daha çok marjinalleşmiş hissettikleri bulunmuştur.*

Her ne kadar bu bulgular ülkedeki siyasi eğilimler hakkında önemli ip uçları verse de bu konuda kilit soru henüz cevaplanmamıştır: Kişilerin parti tercihlerini dindarlık, diğer etkin olması beklenen değişkenlere göre ne derece etkilemektedir?

Bu soruya geçtiğimiz yıllarda gerek sözlü ve yazılı basında, gerek akademik çevrelerde değişik cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu çalışmaların çoğu anket araştırmalarına dayanmamaktadır. Din konusunda var olan kantitatif bir kaç araştırma ise ya siyasi tercihlere yeterince eğilmemiştir ya da bu sorun ancak dolaylı olarak araştırma kapsamına alınmıştır. Akademik yazında bu konuda araştırmamızda kullandığımız metodu kullanan çalışma-

Özellikle FP ve CHP seçmenlerinin her boyutta karşıt gruplarda yer aldıkları gözlenmektedir. Bu kutuplaşmaya, son seçimde MHP'ye oy vereceğini söyleyenlerin yanı sıra DYP'ye oy vereceğini söyleyenlerin de bir ölçüde katıldıkları gözükmektedir.

lara örnek olarak Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu'nun birlikte yürüttükleri, ancak salt İslam boyununun irdelemeyen "Değerler Araştırması" (1991) gösterilebilir. Bu araştırmanın dinle ilgili kısımlarını da içeren iki makale Kalaycıoğlu tarafından (1994, 1999) yayınlanmıştır. Kalaycıoğlu bu iki çalışmasında birbirini tamamlar şekilde Türk seçmenin parti tercihlerinde dindarlığın ağırlıklı bir rolü olduğunu vurgulamakta, bunun yanısıra etnik köken ve toplumsal cinsiyetin öneminin arttığının altını çizmektedir. Bu bulgular Türk siyasetinde gitgide artan bir kutuplaşmanın da öncülleri olarak alınmaktadır. 1991'deki "Değerler Araştırması"nı takiben Esmer 1997'de ikinci bir "Değerler Araştırması" yürütmüş ve sonuçları TESEV tarafından 1999 yılında yayınlanmıştır (Esmer, 1999). Esmer'in Göçek ile birlikte yürüttüğü ve yalnız İstanbul ile Konya illerini kapsayan Siyasal İslam çalışması henüz yazılım aşamasında'dır. Bu çalışmanın bir özeti Nisan 1999'da *Milliyet* gazetesinde yayınlanmıştır (Esmer ve Göçek, 1999). Son olarak, Kentel'in 1993'te KONDA için yürüttüğü "Türkiye Din ve Siyaset Araştırması" rapor olarak yazılmış (KONDA, 1994), ancak yayınlanmamıştır.

Bu çalışmalarda Türkiye genelinde tek tek parti seçmenlerinin oy verme davranışlarının hangi faktörlerce belirlendiği üzerinde pek durulmamıştır. Araştırmamız, bu konunun önemini vurgulamakta ve belli başlı partilerin seçmenlerinin siyasi davranışları arasındaki farklılığı saptamaya çalışmaktadır. Diğer araştırmalara kıyasla sorulardaki farklılıkların yanı sıra bizim burada uygulayacağımız lojistik regresyon da daha önceki çalışmalarda kullanılmayan farklı bir tekniktir.

Bulgularımız Kalaycıoğlu'nun (1994, 1999) sonuçlarını kısmen desteklemekte, bazı açılardan ise farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Öncelikle, belli başlı partiler olarak aldığımız ANAP, CHP, DSP, DYP, FP ve MHP için ayrı ayrı tahmin edilmiş denklemlerin hepsinde ibadet dışı dini tutum, kanaat ve değerlerin yansımaları olan dört faktörün en az biri, özellikle de din temelli muhafazakarlık olarak adlandırdığımız birinci faktör, anlamlı bulunmuştur. Ancak, artan din temelli muhafazakarlık bu özelliğe sahip seçmenin kimi partilere doğru yönelmesini getirirken kimi partiler için tam tersine bir etki göstermektedir. Hiç bir ibadet boyutu MHP ve DYP seçmenini ayırt edici bir faktör olarak bulunamamıştır.

Bir diğer önemli bulgu, seçmenlerin kendi değerlendirmelerine göre sol sağ ideolojik düzlemindeki yerleri ile, bir partinin gene seçmenlerin kendi değerlendirmelerince ideolojik yelpazedeki yeri arasındaki mesafenin tüm parti seçmenlerini ayırd etmekte önemli bir rol oynadığıdır. Kişiler kendilerini söz konusu partiye ne kadar uzak görüyorlarsa o partiye oy verme olasılıkları düşmektedir. İdeolojik düzlemindeki bu mesafenin etkisi değişik düzeyde olmakla birlikte tüm partiler için geçerlidir.

Oy verme davranışlarında bir partiye kesinlikle karşı olmak ya da birini muhakkak desteklemek yönünden kadın-erkek farkı yok gibidir. Ancak, ANAP, MHP ve FP seçmenini ayırt etmede cinsiyet farkları istatistiki olarak anlamlı bir etki yapmaktadır. ANAP ve FP için bu etki, kadınların daha yüksek bir olasılıkla bu partileri desteklediğini gösterirken, erkekler MHP'ye oy vermeye daha eğilimlidir. DSP, DYP ve CHP seçmenleri için cinsiyet bir fark yapmamaktadır.

Benzer şekilde, eğitim düzeyi de partiler-arası farklılaşmada önemli bir etki göstermemekte, ancak üniversite ve üstü eğitim grubunda DYP'ye oy ver-

Yerleşim yerlerindeki farklılaşma yalnız FP ve DYP seçmenini ayırd edebilmektedir. Köylerde oturan kişiler daha ağırlıklı olarak bu iki partiye oy verir görünmektedirler. Diğer partiler için köy-kent ayrımı önemli bir fark yapmamaktadır.

me eğilimi biraz artmaktadır. Diğer tüm partiler için eğitim düzeyi, parti seçmenlerini diğer partilerinkinden ayırd etmede etkili bulunmamıştır.

Yerleşim yerlerindeki farklılaşma da yalnız FP ve DYP seçmenini ayırd edebilmektedir. Köylerde oturan kişiler daha ağırlıklı olarak bu iki partiye oy verir görünmektedirler. Diğer partiler için köy-kent ayrımı önemli bir fark yapmamaktadır.

Tablo 6.9.1
Seçmen Tercihlerini Etkileyen Etmenler

		Beta	Anlamlılık Düzeyi
Cumhuriyet Halk Partisi Seçmenleri	Faktör 1-Din Temelli Muhafazakarlık	-0.66	0.00
	Faktör 2-Şeriat Destekçileri ve Laik Karşıt Kesim	-0.57	0.00
	CHP'ye olan İdeolojik Uzaklık	-0.28	0.00
	İbadet Faktör 1-Geleneksel İbadet Boyutu	-0.49	0.00
	Geçtiğimiz 1 yıllık süre içinde iş başındaki hükümetin izlemiş olduğu politikalar sizce ailenizin ekonomik durumu üzerinde nasıl bir etki yaptı?		0.11
	İyi bir etki yaptı		
	Kötü bir etki yaptı	1.85	0.01
	Pek bir etkisi olmadı	1.84	0.01
	Şu an ailenizin içinde bulunduğu ekonomik durumun önümüzdeki 1 yıl içinde nasıl bir gelişme göstereceğini düşünüyorsunuz?		0.02
	Çok daha iyi olacak		
	Biraz daha iyi olacak	-1.91	0.00
Hemen hemen aynı olacak	-1.60	0.00	
Biraz daha kötü olacak	-1.98	0.00	
Çok daha kötü olacak	-2.71	0.00	
Parti tercihi doğru olarak tahmin edilen seçmen yüzdesi (%)		92.71	
Demokratik Sol Parti Seçmenleri	Faktör 1-Din Temelli Muhafazakarlık	-0.27	0.01
	Faktör 2-Şeriat Destekçileri ve Laik Karşıt Kesim	-0.80	0.00
	DSP'ye olan İdeolojik Uzaklık	-0.26	0.00
	İbadet Faktör 1-Geleneksel İbadet Boyutu	0.25	0.02
	İbadet Faktör 3-Halk İslam'ı Boyutu	0.27	0.00
	Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durum sizi ne derece öfkeliyor?		0.00
	Hiç öfkeliyor değilim		
	Nadiren öfkeliyor	2.16	0.04
	Bazen öfkeliyor	1.55	0.14
	Sık sık öfkeliyor	2.07	0.04
	Her zaman öfkeliyor	1.82	0.08
Parti tercihi doğru olarak tahmin edilen seçmen yüzdesi (%)		83.45	
Anavatan Partisi Seçmenleri	Parti Tercihlerine İstatistiksel Olarak Anlamlı Etki Yapan Değişkenler	Beta	Anlamlılık Düzeyi
	Faktör 2-Şeriat Destekçileri ve Laik Karşıt Kesim	-0.33	0.00
	Faktör 3-Dinsel Tolerans	-0.15	0.05

Tablo 6.9.1 (devam)

		Beta	Anlamlılık Düzeyi
Anavatan Partisi Seçmenleri (devam)	<i>Cinsiyet (Erkek=0, Kadın=1)</i>	0.42	0.02
	<i>ANAP'a olan İdeolojik Uzaklık</i>	-0.22	0.00
	<i>İbadet Faktör 1-Geleneksel İbadet Boyutu</i>	-0.15	0.03
	<i>İbadet Faktör 2-Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu</i>	0.20	0.09
	Parti tercihi doğru olarak tahmin edilen seçmen yüzdesi (%)	83.30	
<hr/>			
		Beta	Anlamlılık Düzeyi
Doğru Yol Partisi Seçmenleri	<i>Faktör 1-Din Temelli Muhafazakarlık</i>	0.52	0.00
	<i>DYP'ye olan İdeolojik Uzaklık</i>	-0.32	0.00
	<i>Eğitim Düzeyi</i>		0.05
	<i>Okur yazar</i>	1.10	0.16
	<i>İlkokul</i>	0.94	0.13
	<i>Ortaokul</i>	1.05	0.12
	<i>Lise</i>	0.38	0.58
	<i>Üniversite ve üstü</i>	1.85	0.01
	<i>Ailenizin şu an içinde bulunduğu ekonomik durum 1 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında ne durumda?</i>		0.13
	<i>Çok daha iyi</i>		
<i>Biraz daha iyi</i>	-1.64	0.01	
<i>Hemen hemen aynı-1.17</i>	0.04		
<i>Biraz daha kötü</i>	-1.29	0.02	
<i>Çok daha kötü</i>	-0.75	0.25	
<i>Yerleşim Yeri</i>		0.20	
<i>İl merkezi</i>			
<i>İlçe Merkezi</i>	0.46	0.14	
<i>Merkeze bağlı köy</i>	0.40	0.24	
<i>İlçeye bağlı köy</i>	0.62	0.03	
Parti tercihi doğru olarak tahmin edilen seçmen yüzdesi (%)	90.83		
<hr/>			
		Beta	Anlamlılık Düzeyi
Fazilet Partisi Seçmenleri	<i>Faktör 1-Din Temelli Muhafazakarlık</i>	1.28	0.00
	<i>Faktör 2-Şeriat Destekçileri ve Laik Karşıt Kesim</i>	2.36	0.00
	<i>Cinsiyet (Erkek=0, Kadın=1)</i>	0.81	0.00
	<i>FP'ye olan İdeolojik Uzaklık</i>	-0.09	0.11
	<i>İbadet Faktör 1-Geleneksel İbadet Boyutu</i>	0.36	0.01
	<i>İbadet Faktör 2-Ekonomik Katkıyla Gerçekleşen İbadet Boyutu</i>		
	<i>İbadet Faktör 3-Halk İslam'ı Boyutu</i>	-0.33	0.01
	<i>Yerleşim Yeri</i>		0.02
	<i>İl merkezi</i>		
	<i>İlçe Merkezi</i>	-0.21	0.49
<i>Merkeze bağlı köy</i>	-0.68	0.05	
<i>İlçeye bağlı köy</i>	-0.99	0.00	

Tablo 6.9.1 (devam)

Fazilet Partisi Seçmenleri (devam)		Beta	Anlamlılık Düzeyi
Geçtiğimiz 1 yıllık süre içinde iş başındaki hükümetin izlemiş olduğu politikalar sizce ailenizin ekonomik durumu üzerinde nasıl bir etki yaptı?			0.03
	<i>İyi bir etki yaptı</i>		
	<i>Kötü bir etki yaptı</i>	0.42	0.41
	<i>Pek bir etkisi olmadı</i>	0.91	0.09
Şu an ailenizin içinde bulunduğu ekonomik durumun önümüzdeki 1 yıl içinde nasıl bir gelişme göstereceğini düşünüyorsunuz?			0.00
	<i>Çok daha iyi olacak</i>		
	<i>Biraz daha iyi olacak</i>	0.69	0.41
	<i>Hemen hemen aynı olacak</i>	0.73	0.39
	<i>Biraz daha kötü olacak</i>	0.88	0.32
	<i>Çok daha kötü olacak</i>	1.99	0.02
Parti tercihi doğru olarak tahmin edilen seçmen yüzdesi (%)		88.80	
			Anlamlılık Düzeyi
Milliyetçi Hareket Partisi Seçmenleri	Faktör 1-Din Temelli Muhafazakarlık	0.58	0.00
	<i>Cinsiyet (Erkek=0, Kadın=1)</i>	-0.99	0.00
	<i>MHP'ye olan İdeolojik Uzaklık</i>	-0.25	0.00
	<i>Kürtçe (Biliyor=0, Bilmiyor=1)</i>	1.56	0.00
Geçtiğimiz 1 yıllık süre içinde iş başındaki hükümetin izlemiş olduğu politikalar sizce Türkiye'nin ekonomik durumu üzerinde nasıl bir etki yaptı?			0.04
	<i>İyi bir etki yaptı</i>		
	<i>Kötü bir etki yaptı</i>	0.80	0.00
	<i>Pek bir etkisi olmadı</i>	0.50	0.12
	<i>Seçmenin yaşı</i>	-0.04	0.00
	<i>Sorulduğunda kendimi öncelikle</i>		0.13
	<i>Türk olarak tanımlarım</i>		
	<i>Müslüman olarak tanımlarım</i>	-0.66	0.00
	<i>T.C. vatandaşı olarak tanımlarım</i>	-0.56	0.01
	<i>Kürt olarak tanımlarım</i>	-4.43	0.70
	<i>Alevi olarak tanımlarım</i>	0.06	0.95
	<i>Müslüman-Türk olarak tanımlarım</i>	-0.55	0.24
Parti tercihi doğru olarak tahmin edilen seçmen yüzdesi (%)		82.86	

Etnik farklılık oy tercihlerini etkilemekte midir? Bu soruya ancak dolaylı olarak iki soru aracılığıyla cevap verebilecek durumdayız. Birincisi, konuşulabilen değişik dil (yabancı dil değil, yalnızca değişik dil) sorusuna Kürtçe konuştuğunu söyleyerek cevap veren yaklaşık %9'luk bir kitlenin parti tercihlerinde farklılaşp farklılaşmadıklarına bakarak yapılabilir. Diğeri ise, kimlikle ilgili sorduğumuz soruda kendini öncelikle Kürt olarak tanımlayanların parti tercihlerinde farklılaşp farklılaşmadığına bakarak yapılabilir. Gerek kimlik sorusundaki değişik seçenekler gerek Kürtçe bilmek yalnızca MHP seçmenini diğerlerinden ayırd etmekte anlamlıdır. *MHP seçmeni için, beklenebileceği gibi, Türk tanımı en önemli ayırdedici özellik olduğu gibi, Kürtçe ko-*

nuşanlar arasında MHP'ye oy verme olasılığı da Kürtçe konuşmayan gruba göre düşüktür. FP'nin Kürt nüfustan önemli sayıda oy topladığı tezine karşıt olarak, etnik kimlik seçenekleri ve Kürtçe konuşmak bu parti seçmenini ayırt edici bir etkiye sahip değildir. Diğer partilerde de kimlik seçenekleri ve Kürtçe konuşmak anlamlı bir etki yapmamaktadır.

Nisan 1999 seçimleri ardından MHP'nin ağırlıklı olarak gençlerin oy verdiği bir parti olduğu, daha önce oy kullanmamış genç bir kitlenin desteğini alarak başarı sağladığı üzerine bir çok yorum yapılmıştır. Bizim bulgularımıza göre, seçim öncesinde konuşulan seçmen kitlesi içinde *kişilerin yaşları arttıkça MHP'ye oy verme olasılıkları istatistikî olarak anlamlı bir şekilde düşmektedir.*¹⁴

Türk seçmeninin, Batı demokrasilerinde çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkan ekonomik kaygılarla oy verme eğiliminde olup olmadığı da yeterince sorgulanmış değildir. Araştırmamızda bu yazında yer alan belli başlı hipotezler sınanmak üzere birkaç soru sorulmuştur. Daha önce bu hipotezlerin işbaşındaki hükümete oy verme bağlamında ne kadar açıklayıcı olduğunu tartışmıştık. Tüm partiler için ekonomik nedenlerle oy verme eğilimini saptamaya yönelik sorulara alınan cevaplar açıklayıcı değişken olarak kullanılmış, ancak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. *Seçmenin ülkenin ekonomik durumu hakkında duyduğu öfke arttıkça DSP'ye oy verme olasılığı da artmaktadır.* DYP'ye oy verme eğilimi seçmenlerin ailelerinin şu an içinde buldukları ekonomik durumun kötüye gittiği kanaati arttıkça düşmektedir. CHP'ye oy verme eğilimini çözümlemek için kullanılan denklemde gerek geriye dönük gerek ileriye dönük ekonomik durum değerlendirmelerinin anlamlı olduğu görünmektedir. Bu FP için de doğrudur.

SONUÇ

Türk siyasal sistemi toplumsal dinamiklerin bir yansıması olarak hızlı bir değişim sürecinden geçmektedir. Bu değişim sürecinde din ve siyaset ilişkileri gitgide daha önem kazanır olmuş ve 1990'ların ikinci yarısında toplumsal gündemin en önemli maddesini oluşturmaya başlamıştır. Siyasal İslam'ın bu yükselişi gerek devlet katında gerekse toplumda ciddi bir gerginliğe yol açmıştır. Mart 1994 yerel seçimleri ertesinde İstanbul ve Ankara başta olmak üzere büyükşehir belediyelerini kazanan ve ardından Aralık 1995 genel seçimlerinde Milli Görüş geleneğinin bir devamı olarak dinsel temalar temelinde seçmen desteğini arttırarak seçimlerden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi'nin iktidara ortak olması ve parti başkanı Necmettin Erbakan'ın başbakan olarak göreve başlamasıyla Siyasal İslam etrafında şekillenen tansiyon doruğa ulaşmıştır. Sonuçta, gerek ordunun müdahalesi gerekse yükselen toplumsal tepki karşısında iktidarı bırakmak zorunda kalan Refah Partisi ve bu süreci başlatan 28 Şubat hareketi, Türkiye'nin yakın tarihinde Siyasal İslam sorunsalı etrafında oluşmuş en ciddi siyasal krizlerden biridir. Bu süreç içinde gitgide artan siyasal ve toplumsal gerginlik, toplumun polarizasyonuna yol açmış, cumhuriyetin ilk yıllarından beri süregelen "şeriat devleti" korularını siyasetin merkezine oturtmuştur.

Dini değerler ve bunların siyasal yaşamdaki yansımalarının artan önemiyle eşanlı olarak, Türk halkının siyasal davranışlarının dini değerler ve ibadet pratiğindeki temelleri üzerine yoğun bir tartışma ortamı oluşmuştur. Araştırmamız bu tartışmalara Türkiye halkını temsil yeteneğine sahip bir anket çalışmasıyla katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Anket çalışmaları soru sayısını kısıtlamayı gerektirdiğinden Siyasal İslam konusuna ilişkin sorular zorunlu olarak sınırlı kalmıştır. Buna rağmen, araştırma sonuçlarının bu konudaki tartışmalara ilginç ipuçları sağladığı görüşündeyiz.

Yukarıda ayrıntılarıyla tartıştığımız sonuçlar, zengin bir veri tabanı oluşturan çalışmamızdan elde edilebilecek tüm sonuçları da içermemektedir. Eldeki verilerin daha derinlemesine çözümlenmesi zaman içinde kamuoyuna sunulacaktır. Araştırmamızın bu ilk raporunu sonuçlandırırken yukarıda sunmuş olduğumuz özet sonuçlarımızı yinelemeye gerek olmadığı kanısındayız (Bakınız Bölüm 4). Bu kısa sonuç bölümünde yapmak istediğimiz, daha önce pek vurgulamadığımız din-siyaset ilişkisi bağlamında gündemi meşgul eden politika seçeneklerinin bir değerlendirmesini vermek ve çalışmamızın kısıtlarını göz önünde tutarak ileride yürütülecek Siyasal İslam konusundaki araştırmaların hangi konularda yoğunlaşabileceğini tartışmaktır.

Siyasal davranış açısından bakıldığında, daha önce yürütülmüş birkaç araştırmanın da vurguladığı gibi, araştırmamızdan çıkan en çarpıcı sonuç Türkiye seçmeninin merkezden sağa doğru kaymakta olduğudur.¹⁵ Merkezsol ve merkez-sağ partilerin aldıkları başarısız seçim sonuçları bu gelişmenin bir yansımasıdır. Türkiye siyasetinde merkezin erimesi araştırmamızın çözümlenmeyi amaçladığı sorulardan biri değildir. Ancak, Siyasal İslam'a verilen destek sağdaki seçmenlerin en ayrırtedici özelliklerinden biridir. Yukarıda ay-

Araştırmamızdan çıkan en çarpıcı sonuç Türkiye seçmeninin merkezden sağa doğru kaymakta olduğudur.

rıntılarını verdiğimiz gibi, gerek merkez partilerinin gerekse merkezin sağındaki partilerin seçmenleri için dindarlığın değişik boyutları oy verme davranışlarında istatistiki olarak anlamlı bir etki yapmaktadır. Özellikle kanaat, tutum ve değerlere yansıyan din temelli muhafazakarlık eğilimleri parti seçmenlerini ayırtetmede istatistiksel anlam taşımaktadır. Türkiye siyasal sistemindeki polarizasyonun ise öncelikle Refah Partisi'ne yönelik değerlendirmeler, şeriat konusundaki tutumlar ve laik cumhuriyet ilkeleri etrafındaki görüşler çevresinde olduğu görülmektedir. Parti sistemi içinde Siyasal İslam'ın temsilcisi konumundaki Refah ve onun devamı olarak görülebilecek Fazilet partilerinin seçmenleri bu polarizasyonun bir uç noktasını temsil ederken, CHP, DSP ve bir ölçüde ANAP seçmenleri diğer ucun temsilcileri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, araştırmamızın dikkate değer bir diğer sonucu da kökleri Demokrat Parti ve Adalet Partisi'ne dayanan DYP ve 1999 seçimlerinde önemli bir yükseliş gösteren MHP seçmenlerinin din temelli muhafazakarlık eğilimlerinin de Fazilet Partisi seçmenine oldukça benzer özellikler gösterdiğidir. Diğer bir deyişle, Türkiye parti sisteminde Milli Nizam, Milli Selamet ve Refah Partisi geleneğinin temsilcisi olan Fazilet Partisi, genel kanının aksine, 1999 seçimleri öncesinde ağırlıklı olarak Siyasal İslam temelinde destek bulan yegane parti olmaktan çıkmıştır. Parlamento içinde ve dışında belli başlı partilere bakıldığında Siyasal İslam çerçevesinde şekillenen polarizasyonun parti sistemine yayıldığı söylenebilir.

Siyasal İslam konusunda oluşan kutuplaşmayı yumuşatmakta, izlenen politikaların yarattığı tepkinin değerlendirilmesi kritik önem taşımaktadır. Parti sistemi ve seçmen tercihlerinde ön plana çıkan din temelli kutuplaşma, halkın toplumsal yaşama ve devlet politikalarına yönelik değerlendirmelerinde ön planda değildir. Yukarıdaki çözümlerimizde vurguladığımız gibi, dini tolerans açısından Türk halkı oldukça homojen bir görünüm sergilemektedir. İnanç farklılıklarının korunmasının toplumsal huzur için önemli olduğu düşüncesi üzerinde hemen hemen tam bir görüş birliği oluşmuştur. Halkın çoğunluğu, farklı yaşam tarzlarının ve farklı inançların varlığına hoşgörü ile yaklaşmaktadır. Ancak, yaşamları ve yakın çevrelerinde kendileri gibi düşünen ve davranan ve kendi inançlarını taşıyan kişileri tercih etmeleri göz önüne alındığında, Türk halkının fikri düzeydeki hoşgörüsünün yaşam pratiğinde nasıl şekillenmekte olduğu açık uçlu bir sorudur.

Kamu alanını ilgilendiren birtakım düzenlemelerin de halk tarafından pek bir tepkiyle karşılanmadığı araştırmamızın ana sonuçlarından biridir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet teşkilatı içindeki konumunun korunması istenmekte, sekiz yıllık eğitim düzenlemesine yüksek düzeyde destek gelmekte, İmam Hatiplerin lise kısımlarının kapatılmasına ancak çok kısıtlı bir çevre tepki göstermekte, dindarların ibadetlerini yerine getirmekte kısıtlamalarla karşı karşıya oldukları düşünülmemektedir. Özellikle Medeni Kanun'un temel ilkelerine karşı önemli bir toplumsal muhalefet görülmemektedir.

Diğer taraftan, kişilerin yaşam tarzı tercihleriyle doğrudan ilintili olan türban ve başörtüsü konusunda kamu hizmeti ve eğitim sisteminde getirilen düzenlemelerin tepki çektiği görülmektedir. Aynı bağlamda, Kurban derilerinin bağışlanması konusunda getirilen düzenlemeler de tepkiyle karşılanmaktadır. Kısaca, bu konudaki toplumsal kutuplaşmanın temelinde kadı-

***Diyanet İşleri
Başkanlığı'nın devlet
teşkilatı içindeki
konumunun korunması
istenmekte, sekiz yıllık
eğitim düzenlemesine
yüksek düzeyde destek
gelmekte, İmam
Hatiplerin lise
kısımlarının
kapatılmasına ancak
çok kısıtlı bir çevre
teпки göstermekte,
dindarların ibadetlerini
yerine getirmekte
kısıtlamalarla karşı
karşıya oldukları
düşünülmemektedir***

nın kamusal alandaki yeri ve eğitim sistemine getirilen kısıtlayıcı düzenlemeler yatmaktadır.

Araştırmamızın 1999 seçimleri öncesinde seçmen kitlesinin bir resmini çektiği ortadadır. Bulgularımızın zaman içinde, nasıl bir değişim sürecinde, gözlemlediğimiz noktalara gelmiş olduğunu söyleyebilecek durumda değiliz. Bu açıdan din-siyaset ilişkilerinin zaman içinde Türk halkını temsil yeteneğine sahip bir çerçevede izlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Türk halkının dindarlığının değişik boyutlarını irdelerken bunların öncelikle oy verme davranışıyla olan ilişkisini vurguladık. Oysa siyasal katılımın oy verme dışında örgüt üyeliği, sivil toplum örgütlenmesi, protesto, çatışma ve benzeri konulardaki değişik görünüşleri de Türkiye'nin siyasal yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Bu konunun benzer araştırmalarla incelenmesi önemlidir.

Türk siyasetinde merkezin boşalması ve merkez partilerinin sağ söyleme yaklaşma eğiliminde olmaları yukarıdaki tartışmalarda vurgulanmıştı. Merkez partilerinin söylemlerinde, politika üretmelerinde ve halkla olan bağlarındaki gelişmelerin takip edilmesi ve seçmen desteğinin yeniden şekillendirilme sürecinin incelenmesi önemlidir. Benzer şekilde, parti örgütlerinin halkla kurmakta oldukları iletişim, örgütsel bağlar ve parti içi siyasetin nasıl şekillendiği ayrıntılı olarak çözümlenmelidir.

Dindarlık dışında kanaat, tutum ve davranışlarda yansıma bulan değerlerin dindarlıkla ve siyasal katılımın değişik boyutlarıyla olan ilişkileri de araştırmamızın kapsamı dışında tutulmuştur. Oysa hızla değişen Türk toplumunda bu karmaşık ilişkilerin izlenmesi ve siyasal yaşama nasıl eklemlendikleri kritik bir önem taşımaktadır. Umuyoruz ki araştırmamız bu ve benzeri konularda çalışmalara kaynak oluşturacak bir bilgi birikiminin parçası olacaktır.

Notlar

Bölüm: 3

- 1 Aşağıda verilen tüm sonuçlar aksi belirtilmedikçe 1995 seçim sonuçlarına göre ağırlıklandırılmış olarak hesaplanmış sonuçlardır.
- 2 Toplam 92 görüşme sonrasında görüşülen kişilerle sorulan sorular hakkında ayrı birer görüşme yapılarak (*post-interview interviews*) sorulan soruların hangilerini nasıl anladıkları, hangi sorulara cevap vermekte zorlandıkları üzerine kısa görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, toplam 21 görüşmede, görüşülen kişinin cevaplarını verirken yüksek sesle tüm düşüncelerini söylemesi istenmiştir (*cognitive interviews*). Böylelikle her soruya cevap verirken neler düşünüldüğü ve cevaba ulaşılırken hangi değişik konuların dikkate alındığı saptanmaya çalışılmıştır.

Bölüm: 4

- 1 Bakınız: *Nokta*, Ekim 17, 1986.

Bölüm: 6

- 1 Türkçe yazında faktör analizine ilişkin az sayıda çalışma mevcuttur. Metodun ayrıntılı tartışması Kline (1994) ve Harman (1976)'da bulunabilir.
- 2 Aşağıda sık sık kullanılacak faktör teriminden ne anlaşılması gerektiği sosyal bilim metodolojisi yazınında geniş bir tartışma oluşturmuştur. Özetle, bir faktör çok sayıda değişken arasındaki ilişkilerin bir boyutunun özet olarak ifadesidir. Daha teknik bir ifadeyle faktörler "faktör yükleri" (*factor loadings*) tarafından operasyonel olarak tanımlanır. Faktör yükleri çözümleme içindeki değişkenlerin faktörle olan korelasyonlarıdır. Dolayısıyla faktör yükleri ne kadar yüksek ise söz konusu değişkenin o faktör içindeki önemi artmaktadır. Önemli faktör yüklerine bakarak söz konusu faktörün nasıl bir teorik yapıya karşılık geldiği belirlenmektedir. Bir başka deyişle, faktör analizi doğrudan gözlenebilen değişkenler yardımıyla gözlenemeyen ancak teorik olarak önemli "saklı değişkenlerin" (*latent variables*) oluşturulmasıdır. "Faktör değerleri" (*factor scores*) de değişkenlerin üzerinde ölçüm yaptıkları birimlerin (bizim durumumuzda sorulara cevap veren kişilerin) söz konusu faktör üzerindeki göreceli konumunu verir.
- 3 Faktörlerin birbirlerine teknik terimiyle ortogonal olarak yaratılmış olması faktörler arası ilişkilerin sıfırlanması anlamına gelmektedir. Faktörler arası ilişkilerin sıfırlanmadığı faktör analiz metodları vardır. Ancak bu metodların istatistiksel bir takım kısıtları mevcuttur (Bakınız Kline; 1994, 62-63; ve Nunnally;1978). Bu kısıtlara rağmen faktörler arası ilişkilerin sıfırlanmadığı oblik rotasyon ile faktörler elde edilmiş ve yukarıda sunulan sonuçlardan önemli farklılıklar göstermemeleri sonucu analitik olarak avantajlı olan ortogonal rotasyon tercih edilmiştir.
- 4 Örneğin, geleneksel ibadet faktöründe birinci kümede yer alan 750 kişinin, birinci faktör değeri ortalamasından 1.22 standart sapma altında oldukları görünmektedir. İkinci kümede yer alan 1174 kişinin ortalama faktör değeri -0.02'dir. Diğer bir deyişle, bu kümeyi oluşturan kişilerin tüm örneklemin birinci faktör değeri ortalamasından -0.02 standart sapması vardır. Üçüncü kümede bulunan 863 kişi ise faktör değerleri olarak pozitif yönde ortalama 1.15 standart sapma göstermekte ve böylelikle de geleneksel ibadet eğilimleri en yüksek olan küme olmaktadır (Bakınız Tablo 6.1.4).

- 5 Elde edilen faktörlerde kategorik değişkenler kullanılıyor olsa dahi faktör değerlerinin sürekli değişken olarak elde edilmesi basit regresyon analizine imkan tanımaktadır. İbadet değişkenini açıklamakta basit kukla değişken (*dummy variable*) modeli kullanılmıştır: $F_{i,j} = a_i + \sum b_k P_{k,j} + u_{i,j}$ Burada $F_{i,j}$ i faktörünün j kişisi için değeri, $P_{k,j}$ k partisi için kukla değişkendir. $P_{k,j}$ j kişisi k partisine oy vereceğini söylemişse "1" başka bir partiye oy vereceğini söylemişse de "0" değerini almaktadır. Bu modelde a_i 1 den k'ye partiler dışında kalan parti ya da partiler için i faktörünün ortalama değeri olmaktadır. b_k k partisine oy vereceğini söyleyen kişiler için ortalama F_i faktör değerlerinin a'dan olan sapmalarını verir. Yani $a_i + b_k$ k partisi seçmenlerinin ortalama F_i faktör değeridir.
- 6 Oynaklık ve parçalanmışlık kavramları konusunda bakınız Pedersen (1979), Przeworski (1975) ve Rae (1967). Seçmen desteğinde oynaklığın modern demokrasilerde gelişimi için bakınız Shamir (1984).
- 7 Çözümlemeye dahil edilen tüm sorularda basitleştirici ve faktör sonuçlarını yorumlamada yardımcı olacak yeniden kodlamalara gidilmiştir. Bu yeniden kodlamaların detayları yazarlardan istenebilir. Ancak genel olarak, uygulanmaya çalışılan prensip muhafazakar, dindar ve RP taraftarı cevapları +1, aksi yöndekileri de -1 olarak kodlamaktır.
- 8 Faktör üç ve dörtte parti tercihi ile faktör değer kümeleri arasındaki ilişkiler oldukça zayıftır. Üçüncü faktörde bulunan nominal ilişki istatistiki olarak anlamlı da değildir. Dördüncü faktör için sıfırdan farklı ancak oldukça zayıf bir nominal ilişki bulunmuştur.
- 9 Regresyon denkleminin bütün olarak anlamlı ($F=35.6$ ve 0.01 düzeyinde anlamlı) ancak açıklayıcı değerinin düşük olduğu görülmektedir (düzeltilmiş $R^2=0.14$). Benzer şekilde, ikinci faktör için tahmin edilen regresyon denklemi HADEP ve diğer ufak partilerle DYP arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ve tüm bu partilerin ortalama olarak sıfırdan farklı olmayan bir değer aldıkları bulunmuştur. Bu denklemin açıklayıcılığı tüm dört faktör arasında en yüksek olanıdır (düzeltilmiş $R^2=0.35$).
- 10 Her ne kadar dördüncü faktör tümü için regresyon denkleminin kullanılmasının anlamlı olduğunu gösterir bir F değeri bulunmuşsa da denklemin toplam açıkladığı varyans ancak %1 düzeyinde olduğundan bu denklemin kullanışlı olduğunu söylemek güçtür.

Sonuç

- 1 Bu konuda benzer çözümler için bakınız Çarkoğlu (1998), Kalaycıoğlu (1994) ve Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu (1991).

Kaynaklar

- Acar, Feride, (1990), "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın: Kadın Dergileri ve Bir Grup Üniversite Öğrencisi Üzerinde Bir İnceleme", Şirin Tekeli (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları, içinde.
- , (1991), "Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey: Three Islamic Women's Journals", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I. B. Tauris, içinde, 280-303.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, (1982), *L'İslam dans la vie politique de la Turquie*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ahmad, Feroz, (1982), "The Islamic Assertion in Turkey: Pressures and State Responses", *Oral Studies Quarterly*, Bahar, 94-109.
- , (1991), "Politics and Islam in Modern Turkey", *Middle Eastern Studies*, Ocak, 4-21.
- Akşit, Bahattin, (1991), "Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late Ottoman Times and Imam-Hatip Schools in the Republic", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I. B. Tauris, içinde, 145-170.
- Alkan, Türker, (1984), "The National Salvation Party in Turkey", *Islam and Politics in the Modern Middle East*, Metin Heper ve Raphael Israeli (der.), London: Croom Helm, içinde, 79-102.
- Arat, Yeşim, (1990), "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri", Şirin Tekeli (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İstanbul: İletişim, içinde, 89-101.
- , (1999), *Political Islam in Turkey and Women's Organizations*, İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung ve TESEV.
- Atacan, Fulya, (1990), *Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahler*, İstanbul: Hil Yayın.
- , (1993), *Kutsal Göç: Radikal İslamcı Bir Grubun Anatomisi*, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Ayata, Sencer, (1993), "Continuity and Change in Turkish Culture: Some Critical Remarks on Modern Mahrem", *New Perspectives on Turkey*, Güz, 9, 137-148.
- , (1993), "The Rise of Islamic Fundamentalism and Its Institutional Framework", A. Eralp, M. Tunay ve B. Yeşilada (der.), *The Political and Socio-Economic Transformation of Turkey*, Praeger, içinde.
- , (1996), "Patronage, Party and State-The Polarization of Islam in Turkey", *Middle East Journal*.
- Başgil, Ali Fuad, (1977), *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Berkes, Niyazi, (1964), *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: McGill University Press.
- Birtek, Faruk ve Binnaz Toprak, (1993), "The Conflictual Agendas of Neo-Liberal Reconstruction and the Rise of Islamic Politics in Turkey", *Praxis International*, Temmuz, 192-212.
- Buğra, Ayşe, (1997), "Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations (TÜSİAD and MÜSİAD)", *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Raporu*.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ümit, (1996), "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 28: 231-251.

- Çakır, Ruşen, (1990), *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, İstanbul: Metis Yayınları.
- , (1994), *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisi'ni Anlamak*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çarkoğlu, Ali, (1998), "The Turkish Party System in Transition: Party Performance and Agenda Transformation", *Political Studies*, XLVI:544-571.
- Çınar, Alev İnan, (1997), "Refah Party and the City Administration of İstanbul: Liberal Islam, Localism and Hybridity", *New Perspectives on Turkey*, Bahar, 16, 23-40.
- Daver, Bülent, (1955), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik*, Ankara: Son Havadis Matbaası.
- Davison, Andrew, (1998), *Secularism and Revivalism in Turkey: A Hermeneutic Reconsideration*, New Haven: Yale University Press.
- Duman, Doğan, (1997), *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, İzmir: Eylül Yayınları.
- Ergüder, Üstün, (1980-81), "Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey", *Boğaziçi University Journal: Social Sciences*, vol. 8-9:45-69.
- Esmer, Yılmaz, (1999), *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, İstanbul:TESEV.
- , (1995), "Parties and the Electorate: A Comparative Analysis of Voter Profiles of Turkish Political Parties", Ç. Balım vd., (der.), *Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s*, Leiden: E. J. Brill, içinde, 74-89.
- Esmer, Yılmaz ve Müge Göçek, 2-3 Nisan 1999, "1994'ten 1998'e İslam, İslamcılık ve Politika" Araştırma Özeti, Entellektüel Bakış, *Milliyet*.
- Göle, Nilüfer, (1991), *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- , (1996), "Authoritarian Secularism and Islamist Politics: The Case of Turkey", Augustus Richard Norton (der.), *Civil Society in the Middle East*, Cilt 2, Leiden: E. J. Brill, içinde, 17-43.
- , (1997), "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites", *Middle East Journal*, 51: 1, 46-58.
- , (1997), "The Gendered Nature of the Public Sphere", *Public Culture*, Cilt 10, Sayı 1, Güz, 61-81.
- , (1997), "The Quest for the Islamic Self within the Context of Modernity", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle: University of Washington Press, içinde, 81-94.
- Gülalp, Haldun, (1992), "A Postmodern Reaction to Dependent Modernization: The Social and Historical Roots of Islamic Radicalism", *New Perspectives on Turkey*, Güz, 8: 15-26.
- , (1997), "Modernization Policies and Islamist Politics in Turkey", Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle: University of Washington Press, içinde, 52-63.
- Güneş-Ayata, Ayşe, (1991), "Pluralism Versus Authoritarianism: Political Ideas in Two Islamic Publications", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I. B. Tauris, içinde 254-279.
- Harman, H. H. (1976), *Modern Factor Analysis*, 3rd Edition, Chicago: University of Chicago Press.
- Heper, Metin, (1981), "Islam, Polity and Society in Turkey: A Middle Eastern Perspective", *The Middle East Journal*, 35, 361-362.
- , (1997), "Islam and Democracy in Turkey: Toward a Reconciliation", *Middle East Journal*, 51/1: 32-45.
- Heyd, Uriel, (1968), *Revival of Islam in Modern Turkey*, Jerusalem, Magnes Press.

- İlyasoğlu, Aynur, (1994), *Örtülü Kimlik*, İstanbul: Metis Yayınları.
- İstanbul Mülkiyeliler Vakfı, (1995), *Din, Devlet, Demokrasi* (Sempozyum Bildirileri), İstanbul.
- Jaschke, Gottard, (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kadioğlu, Ayşe, (1994), "Women's Subordination in Turkey: Is Islam Really the Villain?", *Middle East Journal*, Cilt 48, Sayı 4, Güz, 645-660.
- Kalaycıoğlu, Ersin, (1994a), "Türkiye'de Köktenci Sağ Partiler ve Seçmen Tercihleri", *Toplum ve Ekonomi*, Ekim, Sayı 7, 65-84.
- , (1994b), "Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities in the 1990s", *Comparative Political Studies*, vol.27, 401-424.
- , (1999), "The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era", *New Perspectives in Turkey*, vol. 20, 47-76.
- Kandiyoti, Deniz, (1991), "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", Deniz Kandiyoti (der.), *Women, Islam and the State*, Philadelphia: Temple University Press, içinde, 22-47.
- Kentel, Ferhat, (1995), "L'İslam, Carrefour des Identites Sociales et Culturelles en Turquie: le cas du Parti de la Prosperite", Cemoti, *Laïcité(s), Actualité et problemes de la laïcité en France et en Turquie*, Sayı 19, yaz, 211-227.
- , (1997), "Turquie: les identités au pluriel: la recherche de l'unité dans un espace démocratique défini entre la modernité et les religiosités", Patrick Michael (der.), *Religion et Democratie*, Paris, Albin Michel, içinde, 109-135.
- Kline, Paul, (1994), *An Easy Guide to Factor Analysis*, London and New York:Routledge.
- KONDA, (1994), "Türkiye Din ve Siyaset Araştırması", Ocak, yayınlanmamış.
- Landau, Jacob M., (1976), "The National Salvation Party in Turkey", *Asian and African Studies*, 11, 1-57.
- Lewis-Beck, Michael, (1988), *Economics and Elections, The Major Western Democracies*, Ann-Arbor:The University of Michigan Press.
- Lewis, Bernard, (1952), "Islamic Revival in Turkey", *International Affairs*, 28, 38-48.
- Mardin, Şerif, (1969), *Din ve İdeoloji*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- , (1969), *Religion as Ideology*, Ankara: Hacettepe Yayınları.
- , (1971), "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, Temmuz, 2/3.
- , (1977), "Religion in Modern Turkey", *International Social Science Journal*, XXIX/2.
- , (1981), "Religion and Secularism in Turkey", *Atatürk: Founder of a Modern State*, Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.), London: C. Hurst, içinde, 191-219.
- , (1989), *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*, Albany: State University of New York Press.
- , (1994), "Islam in Mass Society: Harmony versus Polarization", Metin Heper ve Ahmet Evin, (der.), *Politics in the Third Turkish Republic*, Boulder: Westview Press, içinde, 161-170.
- , (1991), "The Nakşibendi Order in Turkish History", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*: London, I. B. Tauris, içinde, 121-142.
- Meeker, Michael E., (1991), "The New Muslim Intellectuals in the Republic of Turkey", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I. B. Tauris, içinde, 189-219.
- Narlı, Nilüfer, (1990), "The State, Religion and the Opposition in Turkey", *Zeihschrift für Türkeistudien*, Sayı 2, Bonn, 27-43.

- Nunnally, J. (1978) *Psychometric Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Öniş, Ziya, (1997), "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective", *Third World Quarterly*, Cilt 18, Sayı 4, 743-766.
- Özbudun, Ergun, (1987), "Islam and Politics in Modern Turkey: The Case of the National Salvation Party", Barbara Freyer Stowasser (der.), *The Islamic Impulse*, Washington D.C., içinde, 142-156.
- , (1990), "Khomeinism: A Danger for Turkey?", David Menashri (der.), *The Iranian Revolution and the Muslim World*, Boulder: Westview Press, içinde, 242-249.
- Özdalga, Elizabeth, (1998), *The Veiling Issue, Official Secularism and Popular Islam in Modern Turkey*, Nordic Institute of Asian Studies, NIAS Report Series, No. 33.
- Özek, Çetin, (1964), *Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İç Yüzü*, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Pedersen, Mogens N. (1979), "The dynamics of European party systems: changing patterns of electoral volatility", *European Journal of Political Research*, 7:1-26.
- Przeworski, Adam. (1975), "Institutionalization of Voting Patterns, or is Mobilization a source of decay", *American Political Science Review*, 69:49-67.
- Rae, Douglas (1967), *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven and London: Yale University Press. Reed, Howard A., (1954), "Revival of Islam in Secular Turkey", *The Middle East Journal*, 8, 267-282.
- Rustow, Dankwart A., (1957), "Politics and Islam in Turkey, 1920-55", *Islam and the West*, Richard Frye (der.), The Hague, Mouton, içinde, 69-107.
- Said Halim Paşa, tarihsiz, "Buhranlarımız", M. Ertuğrul Düzdağ, (der.), İstanbul: *Tercüman 1001 Temel Eser*, içinde.
- Saktanber, Ayşe, (1994), "Becoming the 'Other' as a Muslim in Turkey: Turkish Women versus Islamist Women", *New Perspectives on Turkey*, 11: 99-134.
- , (1991), "Muslim Identity in Children's Picture-Books", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I. B. Tauris, içinde, 171-188.
- Sanbay, Ali Yaşar, (1985), *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sayanı, Sabri, (1999), "Turkey's Islamist Challenge", *Middle East Quarterly*, Eylül, 35-43.
- , (1984), "Politicization of Islamic Re-traditionalism: Some Preliminary Notes", Metin Heper ve Raphael Israeli (der.), *Islam and Politics in the Middle East, London*, içinde, 119-128.
- Sena, Muzaffer, (1968), *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul: Garanti Matbaası.
- Shamir, Michal (1984), "Are Western Party Systems 'Frozen'?", *Comparative Political Studies*, 17:35-79.
- Sunar, İlkay ve Binnaz Toprak, (1983), "Islam in Politics: The Case of Turkey", *Government and Opposition*, Cilt 18, Sayı 4, Güz, 421-441.
- Şaylan, Gencay, (1987), *İslamiyet ve Siyaset: Türkiye Örneği*, Ankara.
- Tapper, Richard ve Nancy Tapper, (1991), "Religion, Education and Continuity in a Provincial Town", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I. B. Tauris, içinde, 56-83.
- Tarhanlı, İhtar B., (1993), *Müslüman Toplum, 'Laiik' Devlet: Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Thomas, Lewis V., (1952), "Recent Developments in Turkish Islam", *The Middle East Journal*, 6, 22-40.
- Toprak, Binnaz, (1978), "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Cilt XXXIII, Sayı 1-2, Mart-Haziran, 173-185.

- , (1979), "Türk Kadını ve Din", Nermin Abadan-Unat (der.), *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, içinde, 381-391.
- , (1981), *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden: E. J. Brill.
- , (1984), "Politicization of Islam in a Secular State: The National Salvation Party in Turkey", Said Amir Arjomand (der.), *From Nationalism to Revolutionary Islam*, Oxford, MacMillan, içinde, 119-133.
- , (1985), "Die Institutionalisierung des Laizismus in der Türkischen Republic", Jochen Blaschke ve Martin van Bruinessen (der.), *Jahrbuch zur Geschichte und Gessellschaft des Vorderen und Mittleren Orients: Thema: Islam und Politik in der Türkei*, Berlin, Express Edition, içinde, 95-108.
- , (1988), "The State, Politics and Religion in Turkey", Metin Heper ve Ahmet Evin (der.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, New York: Walter de Gruyter, içinde, 119-135.
- , (1990), "Emancipated but Unliberated Women in Turkey: The Impact of Islam", Ferhunde Özbay (der.), *Women, Family and Social Change in Turkey*, Bangkok: UNESCO, içinde, 39-49.
- , (1990), "Reception of the Iranian Revolution by the Muslim Press in Turkey", David Menashri (der.), *The Iranian Revolution and the Muslim World*, Boulder: Westview Press, içinde, 250-260.
- , (1990), "Religion as State Ideology in a Secular Setting: The Turkish-Islamic Synthesis", Malcolm Wagstaff (der.), *Aspects of Religion in Secular Turkey*, University of Durham, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, Occasional Paper Series, Sayı 40, içinde.
- , (1991), "Surviving Modernization: Islam as Communal Means of Adaptation", *Il Politico*, LVI, Sayı 1, 147-161.
- (1993), "Islamist Intellectuals: Revolt against Industry and Technology", Metin Heper, Ayşe Öncü ve H. Kramer (der.), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities*, London: I. B. Tauris, içinde, 237-257.
- , (1994), "Women and Fundamentalism: The Case of Turkey", Valentine M. Moghadam (der.), *Identity Politics and Women: Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective*, Boulder, Colorado: Westview Press, içinde, 293-306.
- , (1996), "Islam and the Secular State in Turkey", Çiğdem Balım vd. (der.), *Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s*, Leiden: E. J. Brill, içinde, 87-118.
- , (1986), "The Religious Right", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), *Turkey in Transition: New Perspectives*, Oxford: Oxford University Press, içinde, 218-235.
- Tunaya, Tank Zafer, (1962), *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul: Baha Matbaası.
- , (1952), *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul.
- Turan, İltar, (1991), "Religion and Political Culture in Turkey", Richard Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, London: I.B. Tauris, içinde, 31-55.
- TÜSES Vakfı, (1995), *Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı*, Ankara.
- , (1996), *Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri*, Ankara.
- , (1999), *Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Toplum Düzeni*, Ankara.
- Vergin, Nur, (1976), *Industrialisation et Changement Sociale*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- White, Jenny B., (1995), "Islam and Democracy: The Turkish Experience", *Current History*, 94/588: 7-12.
- , (1997), "Pragmatists or Ideologues? Turkey's Welfare Party in Power", *Current History*, 25-30.

- Yavuz, Fehmi, (1969), *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Yavuz, Hakan, (1997), "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics*, 30/1: 63-82.
- Yücekök, Ahmet N., (1971), *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, 1946-1968*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- , (1997), *Dinin Siyasallaşması, Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi*, İstanbul: AFA Yayıncılık AŞ.
- Zubaida, Sami, (1996), "Turkish Islam and National Identity", *Middle East Report*, Nisan-Haziran, 10-15.

